

B2-páholy

Egy hajdani Jézus Krisztus ül a vonaton, és zötyög Békéscsaba felé, egy IC-nek csúfolt ócska vicinálison. Ám hogy kerül ide Jézus Krisztus? Ahogy Vaderna Jóska. Úgy. Legtöbben most kíváncsian és tanácstalanul néznek föl az írásból, who the fuck is Vaderna Jóska? És erre leginkább csak azt lehet mondani, nem feleletként, hogy ez van. Élünk, írunk, elfelejtene bennünket. Az írás megmarad, de ha nem forgatják, akkor halott anyagként, ahogy a név is, akár a betűkbe áttöltött élet. A válasz a kérdésre, Vaderna költő volt, a mai ötvenesek egyik jeles és jelentős képviselője lenne, ha élne, de nem él. Tehetséges költő és különös, hóbortos ember volt. De ezzel még nem közelítettünk az írás elején fölvetett bibliai utaláshoz. De már nyomon vagyunk.

Szófia, ki tudja, melyik év, lehetett annak harminc éve is, lehet, nem volt olyan régen. A Magyar Írók Szövetségének akkoriban volt egy olyan szokása, hogy az írókat kinyomta külföldre egy-két hétre. Csak úgy. A fiatal írókat is. Földeák Iván, a külügyekért felelős írószövetségi mindenes megy az utcán, találkozik veled, megkérdezi, akarsz-e Szófiába menni, és ha akarsz, megmondja, mikor mehatsz a repülőjegyért. Mész, repülsz, ott kapsz pénzt, szállást, paripát, tolmácsot.

– Akarsz menni Szófiába? – kérdezte, amikor ment az utcán F. I., és találkozott velem. – Akarok. – A Vadernával mesz.

A Balkán Szállóban szállásoltak el bennünket, a város szívében. Olyasmi hely, amilyen a Gellért lehetett. Ha azt itthon láthattuk volna.

Hogy ne ragozzam sokáig, lényeg: a forintot és a levát egy a tizenhétben váltották. De mi ezt nem vettük figyelembe, természetesen, csak azt láttuk, baromira olcsó a pia és elegáns a kiszolgálás, így aztán frissen megkapott pénzünket az ország akkor talán legdrágább szállodájában megérkezésünk napján az utolsó bankjegyig elsőröztük.

Másnap megébredve zavaros tekintettel bámultuk egymást, talán némi utálattal, nyilván a másikat téve felelőssé a könnyelmű kalandért. Mit volt mit tenni, stratégiát dolgoztunk ki. A szállodában már akkor svédasztalos rendszerű volt a reggeli. Kigondoltuk, hogy naponta egyszer eszünk, reggel, akkor rengeteget, ingyen. A pultokat azonban nem folyamatosan töltötték, hanem csak akkor, ha kifogytak. Ácsorogtunk tehát reggelenként az ajtóban, mígnem megjelent öt-hat pincér öt-hat megrakott tálcával, akkor mi berontottunk, a jóformán még le sem rakott ételből két-három tányért púposan megpakoltunk, és ettünk, ettünk, mint Kiss János, csak mi nem haltunk bele. A pincérek is megszokták a látványunkat és jelenlétünket, a hosszabban ott időző vendégek is. Már csak az esti piálásokat kellett megoldanunk valahogy, a szálloda bárjában. Vaderna megoldotta. Egy reggel elindult a piac felé, és pár óra múlva egy csomó pénzzel tért meg. Eladott valamit. Csomó pénzzel? Annyival, amennyi kitarotta elutazásunkig az esti vodkázásokat. Nőre, persze, rá se néztünk, mert annak fizetnünk kellett volna az italát, és ezt igazán nem engedhettük meg magunknak.

Egy lyen, sóher éjszaka odalépett az asztalunkhoz egy fiatal lány a szomszéd társaságtól, megállt előttem, nézett sokáig, rajtam fekete orosz paraszting, mellemen nagy kereszt, hajam a vállamat verte, szemem az estére elérkezett éhségtől ragyogott, mint a lázbetegé. Jézus Krisztus, mondta a lány halkán, és csak nézett. Ez hülye, kommentálta Vaderna féltékenyen. Jézus Krisztus, ismételte meg a lány, és mielőtt mozdulhattam volna, könnyedén csókot lehelt a számra. Jézus Krisztus, üvöltött fel Vaderna, megragadott a karomnál fogva, és vonszolni kezdett kifelé a bárból. Jól tette, mögöttünk felugatott a részegek kórusa, valaki rávetette magát a lányra, valaki a lányra rávetődőre vetődött rá, és így tovább.

NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

XIII. évfolyam 9. szám

A Cédrus Művészeti Alapítvány megbízásából kiadja a Napkút Kiadó Kft. Megjelenik évente tízszer.

Főszerkesztő: **Szondi György**. Szerkesztik: **Bába Szilvia** (művelődés), **Babics Imre** (vers),

Balázs Géza (nyelvművelés), **Bognár Antal** (évkönyv), **Borbély András** (próza), **Elek Szilvia** (zene),

Kovács Ildikó (szöveggondozás), **Prágai Tamás** (dokumentum), **Sebeők János** (környezet),

Szondi Bence (törtélel), **Vincze Ferenc** (műbírálat, főszerkesztő-helyettes), **Wehner Tibor** (művészet).

Szerkesztőségvezető: **Szondi Eszter**.

Napút-kör: **Csűrös Miklós**, **Doncsev Toso**, **Gráfik Imre**, **Hankiss Elemér**, **Dr. Koncz Gábor**,
Radnóti Zsuzsa, **Rakovszky Zsuzsa**, **Szörényi László** (tiszteltetelli konzulensek).

Alapította: **Masszi Péter**. Lapterv: **Gosztola Gábor**.

Szerkesztőség: 1014 Budapest, Szentháromság tér 6. mfsz. 29. • Telefon/fax: (1) 225-3474 • Mobil: (70) 617-8231

E-mail: napkut@gmail.com • Honlap: www.napkut.hu

A Cédrus Művészeti Alapítvány adószáma: 18110661-2-41

Nyomdai kivitelezés: Érdi Rózsa Nyomda. Terjeszti a Hírker Zrt. és az NH Zrt. ISSN: 1419-4082

B2-páholy

Zalán Tibor tárcája borítóbelsők

Évgyűrűk

Hadzsikosztova Gabriella: A piros bőrönd
és a csökönyösség 3

Malko Teatro (Névjegy) 9

Hangszóló

Latorcai Csaba: A néptánc
határokon átívelő ereje 11

Bulfest és Jantra Táncegyüttes (Névjegy) . . . 12

Zornica Hagyományörző Együttes
(Kraszimira Gadzsokova összeállítása) . . . 14

Fénykör

Bognár Szilvi 18, Biljarszki Emil 18,
Herczku Ágnes 20, Izsák Katalin 20,
Navratil Andrea 21, Nikola Parov 21,
Oláh Annamária 21, Palya Bea 22,
Sebő Ferenc 23, Szalóki Ági 23

Hangírás

Fordít, szerkeszt, tanít
(A Napút interjúja Kjoszeva Szvetlával) . . . 24

Penka Vatova: A határok leküzdése
(Miskédi Szandra fordítása) 28

Mustra

Doncsev Toso: Két éles kő 34

Rumen Sztojanov: Te (Szondi György fordítása);
Gyökerek; Veri az ördög a feleségét;
Picasso Draganovóban; Előbb a második,
aztán az első; Eszmezsere egy környékbeli
pozitivistával; Az utolsó lehetőség
(Szalai Lajos fordítása) 44

Téka

Egy széplelkű anarchista hiteles története
(Faludy Györggyel Krasztev Péter beszélget) 47

Emanuil Popdimetrov: Határ
(Faludy György és Dimo Boikliev fordítása) 51

Dokumentum

Nagy László füzetlapja 52

Rózsa Endre kézirataldala 53

Október, Szófia
 (Pósa Zoltán beszélgetése Sztefka
 Hruszanovával, illetve Julija Krumovával) . . .54
 Georgi Krumov: 1948, Vidin
 (Szondi György fordítása)57

Tárlat

Nagy Márta: Toma Visanov köre
 Magyarországon58
 A BULG'ART csoport tagjainak munkái
 (színes melléklet)

M. Pandur Julianna: A magyarországi
 bolgár ortodoxok.65
 Juricskayné Szabeva Aszja: Halál és temetés 71
 Katus Elvira: A bolgár identitás fórumai
 Magyarországon77
 Sztocsev Szeptosztján: A kör közepén.81
 Németh István Péter: Három futam85
 Gencso Hrisztoszov:
 Két vers (Szepesi Attila fordítása)
 Koratavaszi áradás (Gergely Ágnes fordítása)
 Létem (Kiss Benedek fordítása)
 Lángoló egék (Veress Miklós fordítása) . . .92

Ablak

Bognár Antal: Olvasmányok a kétnyelvűség
 gyakorlóterepéről94
 Erős Kinga: Az én gjuvecsem98
 Sal Antal: Magyar könyvek bolgáru.99
 Hargitainé Szimeonova Rajna:
 Bolgár könyvek magyarul101
 Рада в Будин града103
 Fülöp Mihály: A bolgár kiugrás104

Égalj

Jávorszki Klára: Felsőzsolca126
 E számunk szerzői. 128
 Illusztrációk: a BULG'ART csoport
 tagjainak munkái. 17, 27, 76
 Szolomon Kujumdzsijfszki gyorsrajzai. 80, 100

Melléklet

Káva Téka - Napút-füzetek 59.

Bertalan Tivadar: Félcédulák

NAPIÚT

Irodalom, művészet,
 környezet

XIII. évfolyam 9. szám

Tih bjal Dunav

E számunk képzőművész vendé-
 gei, a Magyarországon élő és al-
 kotó hivatásos képző- és iparmű-
 vészek 1999-ben a Bolgár Kultu-
 rális Fórum kezdeményezésére
 csoportba szerveződtek. Ebben
 az évben felvették a BULG'ART
 nevet. A bolgár származás és a
 Magyarországon vagy Bulgáriá-
 ban folytatott művészeti tanul-
 mányaik kötik össze őket. Sor-
 suk és életük mindkét országhoz
 közvetlenül kapcsolódik, ezáltal
 alkotásaikban a bolgár és a ma-
 gyar kultúra elemei ötvöződnek.
 A lapszámban közölt legtöbb al-
 kotás a Leányfalun novemberben
 megnyílt közös tárlatukról való.

A lapszám megjelenését
 a Közigazgatási és Igazságügyi
 Minisztérium Nemzetiségi
 és Civil Kapcsolatokért Felelős
 Helyettes Államtitkársága
 és a Bolgár Országos
 Önkormányzat támogatta.

Hadzsikosztova Gabriella

A piros bőrönd és a csökönyösség*

Bulgáriában születtem, mondhatni színészcsaládban, és németül nevelkedtem, mert az egyik nagymamám osztrák volt, németül beszélgettünk az apámmal és a nagymamámmal. A nagymamámnak volt hat lánytestvére, a testvérek egymás között németül beszéltek, de ha valami titkosat kellett megbeszélni, franciára váltottak.

Franciául, németül és angolul beszéltek, így már kiskoromban nagyon izgalmasnak tartottam ezt a többnyelvűséget.

Édesanyám Honty Hanna kaliberű színésznő volt Bulgáriában. Amikor kicsi voltam, imádtam a színpadon azokban a nagy ruhákban, krinolinokban, és nagyon büszke voltam rá. De úgy nőtem föl, hogy nagyon hiányzott az édesanyám. Nagyon keveset találkoztam vele, mert rengeteget dolgozott és csak a színháznak élt... Viszont óriási szerepe van az életemben a két nagyanyámnak. Rájuk mindig számíthattam.

Apám zenész volt, volt egy privát együttese is, amelyik humorral foglalkozott és paródiákat készített. Hihetetlenül népszerűek voltak ők is. Ő volt a vezetőjük, a rendezőjük, de otthon semmi humorérzéke nem volt. Rendkívül száraz ember volt, soha nem mutatta ki az érzelmeit. Igen-igen szigorú volt. De nagyon sokat köszönhetek neki, ezt most értettem meg, így, közel ötvenévesen, mert megtanított dolgozni.

Szerettem énekelni, de erről senki nem tudott a családban, mert csak akkor énekeltem, ha egyedül voltam otthon. Édesanyám egyszer meglepetésszerűen hazajött, s éppen énekeltem valamit. Kézen fogott, és az mondta, hogy most bevisz az énektanárhoz az operettszínházba, nézzük meg, hogy mit lehet ebből kihozni... Koloratúrszopránnak indultam, úgy kezdtem el az énektanulást. Édesapám azt mondta, csak akkor engedi, hogy színművészetire felvételizzek, ha kitalálok valami teljesen szokatlant. Hogy ne az 5878. színész legyek Bulgáriában, tehát találjam ki, mit fogok tanulni, hogy kuriózum lehessenek. Akkoriban nagy divat volt a musical... modernebb művészetnek számított. Épp akkor jött vendégségbe Bulgáriába Simon Zsuzsa osztálya, színészosztály, de musicalrészleteket adtak elő. Édesanyám megismerkedett Simon Zsuzsával. Kikérdezte, hol, hogyan lehet ilyen fajta színészképzésre járni. Németül tudtam, angolul tudtam, bulgárul és oroszul tudtam, de hát a magyar?! Kinti szemmel kínainak tűnt.

* Szerkesztett vallomás Filippinyi Éva és Szvetla Kjoszeva kérdései nyomán

Megtudtuk, hogy Bécsben van musicalosztály, Moszkvában van egy esztrádosztály, ami nem egészen ezt takarja, de mégis a zenével kapcsolatos – és Budapest. Kiderült, hogy Bécsről álmodni sem álmodhatok, mert kapitalista ország, Moszkvába nem akartam menni. És akkor azt mondtuk, hogy jó, marad Budapest. Elindult a levelezés. A magyar főiskola kikötötte, hogy rendben, de csak ha a jelölt tudja a nyelvet, és úgy felvételezik, mint az összes többi magyar jelentkező. Három napig sírtam megállás nélkül, mert tudtam, hogy ez képtelenség, de utána megmakacsoltam magam, és azt mondtam, jó, akkor megpróbálom.

Odahaza felvételiztem, hogy ide jöhessenek... Átjöttem Budapestre, egy évig tanultam a nemzetközi előkészítő intézetben, pár hónapom volt rá, hogy megtanuljak magyarul. Tudtam, hogy beszélnem kell, de nem volt kivel, hiszen mindenki külföldi volt az intézetben. Napokon keresztül álltam az ablak mellett, és meséltem magamnak: autó, piros autó, piros autó megy az úton, a piros autó gyorsan megy az úton. De utána rájöttem, hogy nincs visszajelzés, tehát nem tudhatom, lehet, hogy hibázom, lehet, hogy nem jól mondom a szót, az ablak nem beszél vissza.

Láttam, hogy van egy taxiállomás az intézet előtt, akkor mindennap beszálltam egy taxiba, mondtam valami címet: Hősök tere. És elkezdtem beszélgetni a sofőrrel. Én mondtam a magamét, ő mondott rá valamit. Szóltam, hogy ez nincs a mai leckében. Elmutogatta. Egy idő után feltűnt nekik, hogy mindennap így utazgatok céltalanul. Egyikük megkérdezte, miért csinálom? Mondtam, hogy színművészeti főiskolára készülök, és beszélnem, beszélgetnem kell.

Mire ő: hát ezért nem kell fizetni, mindennap ott ülnek, unatkoznak, tessék lejönni, elbeszélgetünk. S akkor ez így folyt pár hónapon keresztül. Közben bementem az operettszínházba, és mivel a két operettszínház kapcsolatban állt, megkértem, hogy ajánljanak egy énektanárt. Nagy szerencsémre Tukacs Viola lett az énektanárnőm, az ő fia pedig Szabadi Vilmos, úgyhogy teljesen más közegbe kerültem. Nagyon sokat tanultam mindkettejüktől. Vilitől megtanultam, mi az, áldozatot hozni a művészetért.

Ők lettek a pótcsaládom, nagyon sok szeretetet kaptam tőlük, és így készültem föl a vizsgákra. Felvettek a musical osztályra, és amikor az első félévi vizsga volt, nyilvános vizsga, megjelentek a taxisok egy szál rózsával az első sorban. Nagyon meghatódtam. Ők voltak az első tanárim...

Mindenhez nagy csökönység kellett. Nem szabad feladni. Amikor végeztem, tudtam, hogy sikerült kiharcolnom diáktársaim és tanárim megbecsülését. A főiskolán én voltam az egyedüli külföldi, az a furcsa szerzet, aki nulláról kezdett el magyarul tanulni, hogy aztán elvégezze a színész szakot. Tiszteltek a konokságomért és a munkaszeretetemért.

A főiskola után visszatértem Bulgáriába, és musicalt oktattam az akkori színművészetin. Velem volt a férjem is, Nagy István, előadónak hívták a pantomim és improvizációs technika szakra a színművészetibe. Commedia dell'arté tanított, sok előadást állított színpadra Bulgáriában. Párhuzamosan ezzel meghallgatásra jelentkeztem a *Nyomorultak* című musical bulgáriai bemutatójára, de hamar kiderült, hogy ebből nem lesz semmi, mert az előadás technikai paramétereit nem tudták biztosítani, így a producerek nem egyeztek bele az előadás megtartásába. Néhány hasonló kísérlet után rájöttem, hogy a színház olyan művészet, amely korhoz is van kötve. Egy festő öregkorában is festhet,

de teljesen más a helyzet az énekkel és a tánccal. Amíg megvárom, hogy a fent említett előadáshoz Bulgária technikát vásároljon, már rég nyugdíjas leszek. Az ember addig próbálkozzon, amíg fiatal. Szerettem tanítani, de éreztem, hogy a helyem a színpadon van. Játszani akartam.

Amikor végeztem, felajánlották, hogy maradjak Magyarországon. De akkor még haza akartam térni. Bulgáriában viszont művészileg kielégületlennek éreztem magam, és elég magányosnak is, mert a kollégáimat és az egész művészeti közösséget Magyarországon hagytam. Anyám révén ismertem a bolgár színész szakmát, de addig nem dolgoztam velük. Szakmailag nem ismertek engem. Istvánnal mindketten számot vetettünk azzal, hogy neki érdekes lenne Bulgáriában maradnia, de nekem nem.

Annak ellenére, hogy már férjnél voltam és magyar volt a férjem, évente egyszer jöhettem át, és ez felfoghatatlan volt. Nem tudtam feldolgozni, nagyon nehéz volt, és '89 ráadásul keserves év volt Bulgáriában. Semmi nem volt, se áram, se víz, se enivaló, semmi. Akkor mondta az István, hogy hát ez így nagyon romantikus, és biztos ki kell tartani, ő viszont egy olyan országot ismer, ahol ezt mind nem élük át az emberek. Azt mondta, dönthetek, hogy Bulgáriában maradok, de ő úgy gondolja, ha lenne egy gyerekünk, akkor annak itt kell születnie, ha van lehetőség választani, hogy hol jobb, már a gyerek számára, akkor ez biztos hogy Magyarország. Ott is gondolkodtam fél évig, mert visszajönni is nehéz. A végén úgy döntöttem, hogy átjövök. Februárban települtem át. És itt jön be a piros bőrönd. Minden, ami az enyém, a sajátom volt, egy nagyon csúnya, műanyag, szocialista világból való piros bőröndbe befért. Azt hoztam át. A hozomány hat kanál, hat villa és hat kés volt, mert édesapám szerintem soha nem tudott nekem megbocsátani, amiért úgy döntöttem, hogy nem ott, hanem itt folytatom.

Bulgáriai tartózkodásunknak azonban nagy jelentősége van mindkettőnk életében. Megfertőztem Istvánt a hazám iránti szeretettel, nagyon sok barátot szereztünk, sok szakmai kapcsolatot alakítottunk ki. A mai napig folytatjuk ott a munkánkat – ő ebben az évben és tavaly is előadásokat rendezett Szmoljanban és Sztara Zagorában, sok meghívásunk van, soha nem veszítettük el a kapcsolatot Bulgáriával. Már egyenrangúnak érzem magam a kollégáimmal, mert magamra találtam, felépítettem magamat, bebizonyítottam, mit tudok a színpadon, és a kapcsolatok már más szinten valósulnak meg. Az utóbbi időben sok meghívásom van. Részt veszek sok színházi fesztiválon. Az *Elada Pinyo* és az *idő* című előadásom rendszeresen látható szófiai színpadon. Teljes jogú művésznek érzem magam, és nem anyám lányának. Korábban zavarba jöttem, amikor úgy mutattak be, hogy ő Liliana Kiszjova lánya, vagy pedig összehasonlítottak velem, pedig nagyon különbözőek vagyunk mind a színpadi jelenlétben, mind az életben, de most már ez nem feszélyez, ellenkezőleg. Úgy gondolom, mindketten büszkék vagyunk a másikra. Most nyáron viccesen mondta: „Tudod, Gabi, lehagytál, én nemzeti színész voltam, te nemzetközi...” Azt hiszem, idővel kiharcoltam apám elismerését is, büszke volt rám, a sikereimre...

Budapesten lakást béreltünk, mert ragaszkodtam hozzá, hogy a saját lakásunkra álljunk, nem akartam, hogy bárki feszélyezzen minket, és azt sem, hogy mi feszélyezzünk bárkit is, de a lakás teljesen üresen állt, még egy szék sem volt benne, galéria, rajta matrac, az volt az ágynk, a lépcső a székünk

– ennyi volt a bútorzat. Ott, a lépcsőn ülve kezdtem el pulóvereket kötni. Ezeket Budapest egyik jó nevű butikjában árulták. Elkezdtem ruhatervezéssel is foglalkozni, csaknem 15 éven át folytattam a színházzal párhuzamosan... Még most is látok embereket az utcán az általam tervezett ruhákban, még Bulgáriában is.

Valamiből meg kellett élni, szezon közben felvételizni sem lehet, elmentem a Vígszínházba a büfébe kávé árulni, utána három irodát takarítottam és egy lépcsőházat, és nagyon büszke voltam, amikor az első hét után az irodavezető azt mondta: „Hmmm, eddig soha senki nem takarított ilyen jól.” Ez olyan elismerés volt, mintha elénekeltem volna a Toscát. Ezt, azt hiszem, az édesapámtól hoztam, hogy mindenben, amit csinálok, az a lényeg, hogy jól csináljam, és ne hozzak szégyent se a családra, se magamra, hogy büszkén lehessen vállalni, hogy igen, ezt én csináltam.

Akkor adódott egy lehetőség, jelentkeztem a Rock Színházhoz. Mondtam, hogy én előnekeltem Bulgáriában, úgy volt, hogy előadjuk a *Nyomorultakat*, és megkaptam az Eponinét, ha valami van, netántán valaki beteg lesz, akkor én itt vagyok. Mondták, jó, itt a magyar szövegekönyv, itt van Gebora Gyuri, énekeljem át vele magyarul, énekeljem át Cosette-et is, mert Cosette-ből éppen hiány volt, ha ott épp valami történik, nincs beugró.

Jöjjenek előnekelni. Az egyik órán énekeltem Gebora Gyurival, jött Várkonyi Matyi – a rockszínház akkori igazgatója –, hogy ezt a folyosóról hallotta, jó, akkor augusztustól szerződést kapok. Van egy üres státusa egy évre.

Ez olyan volt, mint egy mese. Továbbra is árultam a kávé a büfében, de már tudtam, hogy augusztustól játszani fogok. Ez tényleg varázslatos volt, mert a Vígszínházban a Cosette-et előnekelni élmény. Volt nagy krinolin ruhám, mint az édesanyámnak, és az édesanyám ott ült a páholyban, valahogy megfordult velünk a világ. De akkoriban kezdett szétesni a Rock Színház.

Kaptam viszont egy telefont egy régi osztálytársamtól, hogy Szekszárdon van egy német nyelvű színház, emlékszik rá, hogy anyanyelvi szinten beszélnek németül, nem lenne-e kedvem oda menni? Mondtam, jó, és kaptam egy szerződést a következő szezonra. Nagyon sokat köszönhetek ennek a színháznak.

A német színházban úgy éreztem, hogy adósa vagyok a bolgár kultúrának. Szerintem ez így természetes: ha az ember három nyelvben nőtt fel, akkor kihasználja azt a lehetőséget, hogy ha egy értéket felfedezek a magyar kultúrában, akkor azt kiviszem Bulgáriába, onnan hozok valamit ide, azt a kettőt átviszem Németországba, ha ott veszek észre valamit, azt itt akarom továbbadni, mert hiszen egy európai kultúráról beszélünk. És ha bárhol a világon felfedezünk valamit, ami érték, azt, úgy gondolom, kötelességünk továbbadni. Itt kapcsolódik ez az egész a második nagyanyámhoz, aki vidéken élt, a Balkán-hegységben, egy Trojan nevű városkában. Ott voltam egész nyáron, tőle örökölttem a végtelen szeretetet a bolgár dal iránt, de erre csak később eszméltem rá. Amikor már itt éltem és a bolgár színházban játszottam, akkor kezdtem nagyon sok bolgár dalt énekelni. A Malko Teatróban. Később a Wertetics zenekarban, a Pravo zenekarban és a Road Six Saxben.

No, akkor a Malko Teatro.

Férjemnek, Istvánnak köszönhetően született meg a színház, mert én magamban nem találtam volna akkoriban annyi bátorságot, hogy színházat ala-

pítsak, neki volt már egy saját színháza, az Utolsó Vonal, abban én is szerepeltem, de a felelősséget nem én vittem. Viszont mellette megtanultam, mit jelent művészileg szabadnak lenni. Függetlennek. Közben az évek során rájöttem, hogy az operettszínház nem az én világom. De a musical sem. Szerintem, ha az operettszínházban maradok, egy bolgár interjúban is mondtam, az az intellektuális halálomat jelentette volna.

Képtelen lennék naivan ötezerszer kimondani, hogy „Báró Zsupán, szeretem magát”. Úgy érzem, nagyobb terhelésre van szükségem, tehát engem meg kell gyúrni, meg kell törni, meg kell küszködni mindenért. Hiányzik belőlem ez a naivitás. Abban a műfajban szórakoztatni kell az embereket, és én ezt nem nagyon szeretem csinálni, már a vizsgáimon is leszűrtem, hogy ez nem az én világom.

Én nem szeretem sem a piros szőnyegeket, sem a bundákat, mindig menekültem tőlük. Nyilvánvalóan azért, mert gyerekkoromban is negatív élményként maradt bennem, hogy ez a világ elvette az édesanyámat, lehet, hogy ez van a tudatalattimban, nem szeretek bankettekre járni, nem szeretem a nagy zajt.

Egy olyan színházat szeretek, ahol látom a nézőt, érzem a nézőt, minden egyes pillanatában, és én szeretek a szemébe nézni.

Az összes előadásunkban tulajdonképpen arra törekszünk Istvánnal, hogy érzelmeket ébresszünk, mert nekem ez a mániám, fájjalom, hogy egy abszolút érzelemmentes világban kezdünk élni. Gondolkodásra kell készíteni az embereket, mindig olyan anyagot választunk. Bután szórakoztatni nem szeretek, kommersz színházat semmiképpen nem szeretnénk csinálni, mindenképpen valamiről szólnak az előadások, és értékeket képviselnek.

Nyilvánvaló, hogy bolgár kultúrát kezdtünk formálni, mert abból nagyon nagy hiány volt. Nagyon sokat közvetítetek a két ország között, de mi alternatív színházat alkotunk, ez mind szellemiségében, mind stílusában meghatározó, tehát nem a bolgárságunk a meghatározó, hanem hogy milyen fajta színház a miénk, és arra rárakódnak a nyelvek meg a témák.

Hogy hogyan született és fejlődik a szintetikus színházi nyelvünk? A defektustól az effektusig. Más bolgár származású profi színész nincs Magyarországon, én pedig semmiképpen nem akartam olvasóköri színházat létrehozni. A színház olyan hely, ahol az embereket nevelni kell, arra kell készíteni őket, hogy kérdéseket tegyenek fel, gondolkodjanak, tanulják meg befogadni a szépet, mindazt, ami annyira hiányzik a mai világban. István hosszú éveken keresztül foglalkozott mozgásszínházzal, Magyarországon ez a fajta színház eléggé fejlett. Sok embert ismertem a mozgásszínház világából, akikkel együtt tudtam dolgozni. Profi zenészeink is voltak, akik bolgár zenét is játszanak. Végül ott voltam én mint vezető hang. Jött a multimédia is mint kifejezőeszköz, mert ez a trend, és az embernek lépést kell tartania saját korával. (Most, amikor a multimédia túlságosan eluralkodott a színházban, mi tudatosan kezdtük hanyagolni.) Így épült fel a szintetikus színház nyelve, amelyben sokfajta művészet él egymás mellett.

A bolgár folklór hihetetlenül erős, egyszerre csapás és menedék. Igazi mágia, amit én csak Magyarországon fogtam föl és kezdtem értékelni. Anyai nagymamám énekelt népdalokat, műkedvelő módon, de állandóan. Gyakran csatlakoztam hozzá, de sohasem vettem komolyan ezt az éneklést. Amikor az

ember húszéves, valami modernet akar követni, csak idő múltán bizonyosodik be, hogy vannak ősbibb, igazibb, erősebb, szervesebben hozzád tartozó dolgok. Mert számunkra a bolgár folklór ugyanaz, mint Amerikának a jazz. Nem szükséges azt másolnunk és utánoznunk. A folklór szüntelen improvizáció. A pirini zurnások például nem ismerik a hangjegyeket – ha meghallanak egy dallamot, elkezdik játszani. Nincsenek hangjegyek, semmi sincsen, improvizálnak, és mindenki hozzátesz valamit saját magából. A zene ünnep számukra, belülről fakad, a lelkükből.

Amikor megéreztem a bolgár zene mágiáját, elkezdtem dalokat gyűjteni – a terepet jártam, bolgár hagyományokat kerestem, és dalokat, amelyek hozzájuk kötődnek.

Arra törekszem, hogy azt a keveset, amit gyűjtök, megóvjam. A szépet, a tipikusan bolgárt, ami tanúsítja a bolgár ember veleszületett érzékét a szépséghez. Gyűjtök autentikus kézi varrású népviseleteket, szűröket, kötényeket, köntösöket, zoknikat, ónozott fazekat, fedőket, tepsiket, serpenyőket, „palamarkákat”, vízhordó rudakat, rézedényeket, amelyek bolgár atmoszférát teremtenek és mély benyomást tesznek a közönségre az előadásainkon. Ugyanígy van a dalokkal is. A folklór Bulgária legragyogóbb névjegykártyája. Mágikusak a dalaink.

A Malko Teatro kezdettől fogva együtt dolgozik a Jantra táncsoporttal, a fiatal táncosok részt vesznek az előadásainkban. A gyerekek szeretetét Bulgária iránt a bolgár irodalmon keresztül kell elérni – oly módon bemutatva, hogy érdekelje őket. Érezzék a szépséget és az erőt, a szavak mágiáját. Szeretnék minél több gyerek érdeklődését felkelteni a színház, a művészet iránt. Hogy tudják, többféle művészet van, legyenek nyitottak. Mert ma nagyon lélektelen korban élünk... Évekkel ezelőtt lenyűgözött egy finn előadás itt, Magyarországon, amelyben a következő hangzott el: „Ha az ember a széppel nem esztétikai kategóriaként találkozik, nem tudja, mi hiányzik az életéből.” A színház pedig: szépség és szerelem. Nagyon boldog embernek érzem magam, mert szerelemből csinálom ezt a színházat.

Lelki beteg vagyok, ha nem látom legalább évente egyszer a bolgár hegyeket és a tengert. A tenger a mindenem, valahogy onnan kapom az energiámat.

Igyekszem így szervezni az életemet, mert muszáj feltöltődni. Volt egy arany szabályom, amíg a gyerek kicsi volt: nyáron sohasem vállaltam munkát, mert nem akartam olyan sérülést okozni neki, amelyet én elszenvedtem. Azt gondolom, ha művész az ember, akkor is anyának kell lennie. Az egész nyár a gyereké volt, mindenhova vittük magunkkal. Nem követtem el olyat, hogy amikor külföldre utazunk, a nagymama vigyáz rá, mert azért szültem ezt a gyereket, hogy én neveljem fel.

A művész az életből töltődik föl, és csak úgy tudja hitelesen visszaadni. És fordítva: az élethez is sok erőt kap, ha a színpadon átél egy eufóriát, és ha ő is katarzist tud kiváltani a nézőből, akkor ez nagyon nagy dolog. A piros bőrdőt pedig megtartottam, mert tudni kell, honnan indult az ember. Amit a legnagyobb értéknek tartok, az az, hogy az ember a saját gondolatait fogalmazza meg, hogy a saját ízlésének és erkölcsi normáinak megfelelően csináljon színházat. Adni az embereknek valamit. Igen, nemcsak kapni, hanem adni is kell. Amikor az ember ad, akkor rendkívül sokat kap, de ez nagyon hosszú út.

Malko Teatro

Névjegy

A Malko Teatro 1996-ban jött létre mint független, alternatív színházi társulat. Hadzsikosztova Gabriella és C. Nagy István a Német Színházból és az Utolsó Vonalból érkezve új színházat szerettek volna létrehozni, olyat, ahol a saját kedvükre, a saját ízlésüknek és erkölcsi normáiknak megfelelően alakíthatnak.

A Malko Teatro céltudatosan törekszik egy elfogadhatóbb színházi alternatíva létrehozására. Nyíltan, következetesen őrzi függetlenségét mind művészi, mind strukturális szempontból. Gátlástalanul csúszik át műfaji, nyelvi, formai határokon, játszik magyar, bolgár, német nyelven.

A Malko Teatro nyitott tér a művészetek közötti párbeszéd számára, messzire meghaladva Budapest határait. Előadásaiiban ötvözi a tradíciót és az innovációt, az autentikus zenét, a jazzt és a kortárs táncot, a festőművészetet és az új médiát, létrehoz új formákat és műfajokat. Szinte kizárólag kortárs szerzők műveihez nyúl, ezek közül több kimondottan megrendelésére készült.

A Malko Teatro nézőpárti. Hazai és nemzetközi sikereit elsősorban a közönség szeretetének köszönheti, pedig soha nem tett sem ízlésben, sem minőségben engedelményeket, de fontosnak tartja a nézővel való közvetlen párbeszédet. Szoros partneri viszonyt ápol Európa több színházával és fesztiváljával.

Az együttes eddig 83 alkotóval dolgozott – mindkét országból – és 48 bemutatója volt.

Szívből köszönöm a bolgár Hadzsikosztova Gabriellának és a magyar C. Nagy Istvánnak Bulgária megőrzésére tett erőfeszítéseiket. A nagy szerepettel és aktív alkotói útkereséssel érlelt nosztalgiájukat, határokon átívelő tehetségüket, összetett gondolkodásmódjukat, mély érzelmvilágukat. Azt, hogy nem félnek érzelmeiktől. És hogy olyan színházat hoznak létre, amelyek üzenete eljut a szívekig.

(Jana Dobрева, bolgár drámaíró)

Nem tudom, hány bolgár él Magyarországon, és mennyi Budapesten, azt végképp nem, mennyi élményük lehet, másodkézből, esetleg sze-

mélyesen '56-ról. Nem tudom, milyen hatással lehet rájuk ez az előadás, mennyire távoli Magyarország térben és '56 időben.

Talán csak egzotikum, távoli rokonok régi ügye.

De jó tudni, hogy van bolgár, aki emlékezik ezzel a sikerült előadással.

A régi csúnya időkre.

(Németh Ákos drámaíró – a ...szabadság... című előadás alkalmából)

Figyelem a nézőket: figyelik az előadást. Figyelem a szereplőket: figyelik a nézőket. Az arcokon döbbenet. Az előadás elején és végén megjelenik a bolgár költő, idősen, aki a verset írta a magyar '56-ról, megjelenik a főszereplő – filmvásznon! Nyugodtan beszél. Szelíd ember benyomását kelti. Talán a légynek sem ártott életében. Ki tudja? Bolgárul beszél. Le kell fordítani magyarra, hogy érthessük, amit

mond. Mindig mindent le kell fordítani egy másik nyelvre, hogy nagyobb legyen a megértés. Alig tudok valamit Bulgáriáról! Az előadás végén hosszan tapsolunk. Tiszteletünk a kis bolgár színházé, amely, ismétlem, csak a nevében kicsi. Budapesten,

(Györe Balázs író – a ...szabadság... című színpadi mű előadása után)

Élvezettel néztem és hallgattam a Malko Teatro egy másik projektjének eredményét is, Hadzsikosztova Gabriella előadását, aki négy magyar szaxofonossal bolgár folklór motívumokat ötvöz. És már tudom, hogy a Malko Teatróban elég energia van ahhoz, hogy felébressze az érdeklődést a bolgár zene, folklór és általában Bulgária iránt. Ami a bolgár kultúra igazi tiszteletbeli nagykövetévé teszi, és ez bámulattal tölt el. Van még egy üzenet: a vendégszerető Magyarország jó talaj, amelyben virágozik a tolerancia, a kölcsönös megértés és szervesülés, és a remény...

(Valeri Nacsev
bolgár író és könyvkiadó)

Latorcai Csaba

A néptánc határokon átívelő ereje*

Tisztelt Ünneplő Közönség! Elnök Úr, kedves bolgár és magyar barátaim!

Örömmel tettem eleget a hazai bolgár közösség meghívásának, több okból is. Egyfelől, ahogy erre már januárban, egy kecskeméti kiállítás megnyitóján utaltam – ellentétben több másik, velünk együtt élő néppel –, a magyar–bolgár együttélés kezdettől fogva konfliktusmentes. Így volt ez a XIV. század végétől, amikor az Önök őseinek az első csoportjai, a török elől menekülve, befogadást nyertek Erdély, a Bánság és a történelmi Magyarország más térségeibe, de hasonlóképpen a XIX. század végi bolgárkertészek érkezése óta, máig folyamatosan. Kollektívumként sohasem érezhették úgy, hogy a nyelvük, a kultúrájuk, a különbözőségük miatt hátrányba kerültek volna, sőt inkább a szorgalmuk, a munkabírásuk, a szerénységük, a szívélyességük, a becsületességük pozitív sztereotípiája alakult ki a többségi köztudatban. Szövetségeseek voltunk az első világháborúban, a jelenben is azok vagyunk, sőt talán szegről–végről rokonok is, ami a népeink származását illeti – a kölcsönös rokonszenv tehát nem véletlen.

Penka Vátova *Gyökér és korona* című könyvében olvastam a következő gondolatmenetet: *„A poszttotalitárius emberre jellemző elveszett identitás élményére a magyarországi bolgár értelmiség egy nagyszabású etnokulturális projekttel válaszol – a közösség újrafelfedezésével és újjászületésével, amelyben saját szellemi felelősségét látja, de saját szellemi támaszát is ahhoz, hogy önnön intellektuális és kulturális képességeit megvalósíthassa. E terv kibontakoztatásában nem csupán erejére és tehetségére számít, hanem a magyar állam kisebbségeket fejlesztő új politikájára is (...) valamint eleven kapcsolataira Bulgáriával.”* A stratégia sikerességét igazolja számomra az az impozáns kulturális és oktatási tevékenység, amely immár két évtizede folyik a bolgár kolónián belül: a helyreállított egyesületi élet, a hangversenyek, a színházi bemutatók, a képzőművészeti kiállítások, az anyanyelvű könyvek, újságok, rádió- és televíziós adások, tudományos kutatás, amelyek mind-mind a közösségük önmegújításának az ismertetőjegyei és egyben ösztönzői.

A tizenöt éves Jantra Bolgár Néptáncgyűttes példa arra, hogy lehet az óhazától messze is tisztán, magas színvonalon őrizni őseik örökségét a folklór területén. Identitásőrző szerepük meghatározó itthon, ugyanakkor az anyaországban és a világ számos pontján öregbítették már az egyetemes bolgár kultúra hírnevét – elég, ha az európai és ázsiai vendégszerepléseikre utalok. Hangozzék el itt is, hisz nem árt, ha újra meg újra felidézzük: 2005-ben Palma

* Elhangzott a budapesti RAM Colosseum Rendezvényközpontban, 2011. november 18-án, a BULFEST – 15 éves a Jantra Néptáncgyűttes rendezvény fővédnöki köszöntőjeként

de Mallorcán a Nemzetközi Néptánc Világfesztiválon 2. helyezést értek el! 2010 óta pedig az anyaországukban elnyert kiváló minősítés arra is feljogosítja Önöket, hogy az UNESCO Nemzetközi Folklor Szövetségének védjegye alatt megrendezendő fesztiválokon mint egyedüli határon túli együttes képviselhesék Bulgáriát.

Ahogy az Önök kiváló társadalomkutatója, közéleti embere, Dr. Doncsev Toso barátom – aki immáron a szófiai Magyar Kulturális Intézet igazgatója is – egy helyütt leírta: *„szavak, színek, dallamok nélkül elszürkülnek a hétköznapiak, az ünnepek kötik össze az embereket és a közösségeket, az esztétikum nélkül az ünnep csak sekély mulatság. A hazai bolgárság életerejét bizonyítja, hogy sok olyan művészt, alkotót tarthat számon, akiket nemcsak származásuk tudata, hanem tevékenységük is a bolgársághoz és a szűkebb közösséghez fűz.”*

Nos, mi Önöket, magyarországi bolgár művészeket a második hazájuk kulturális élete részeinek tekintjük, nem kizárva ugyanakkor, hogy egyidejűleg az óhaza művészetének a vérkeringésébe hasonlóképpen bekapcsolódhassanak. Köszönjük azt a sajátos színt, amellyel a hazai néptánc palettáját gazdagítják, és azt a hídépítést, amelyet Bulgária, más országok bolgársága és a nagyvilág felé megvalósítanak. A Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium és a magam nevében fogadják elismerésemet az elmúlt tizenöt esztendő eredményeiért, egyben kívánok újabb sikeres évtizedeket – mindannyiunk örömére. A mai estére meg a holnapi táncházra pedig jó kedvet, felszabadult ünneplést kívánok. Isten áldja Önöket!

Bulfest és Jantra Táncegyüttes

Névjegy

Immár másfél évtizedes hagyománnyal rendelkezik a Bolgár Ifjúsági Néptánc és Népzenei Fesztivál, melyet már csak Bulffestként emlegetnek. A rendezvény a Bolgár Ifjúsági Egyesület által működtetett két tánccsoport, a Jantra és a Roszica bolgár táncegyüttesek önálló estje, amelyen 1997 óta hazai és külföldi előadóművészek lépnek fel az említett két tánccsoport mellett.

A rendezvények többségében a Magyarországi Bolgárok Egyesülete által működtetett művelődési ház színháztermében kerültek megrendezésre, 2003-ban azonban a Pesti Vigadóra esett a választás, majd a 2006-os évben a Thália Színházra, amikor is a Bulffest a két táncegyüttes tízéves munkájáról szólt, ahol meghívott vendégek voltak mindazok, akik jelentős szerepet játszottak a tánccsoportok életében.

A fesztivál legnagyobb büszkesége, hogy 2003-ban elhozta a Filip Kutev Bolgár Állami Együttest Budapestre, és hogy a Magyar Állami Népi Együttes is szerepelt rendezvényünkön. Az eddigi fesztiválok közel 10 000 nézőt vonzottak.

Kétezer-tíz ismét nagy elismerést hozott a táncegyüttes számára, mivel a Bulgáriában megrendezésre kerülő bolgár táncegyüttesek III. Nemzeti Találko-

zójának az évi folytatásán, amely egyben minősítő verseny is volt, a Jantra a 2. fordulóban is remekül szerepelt, és így megkapta a kiváló minősítést. Az első fordulóban több mint 700 táncegyüttes vett részt, a 2. körbe 105 táncegyüttest engedtek tovább, és ebből a fele kapta meg a kiváló minősítést, ami azt jelenti, hogy a CIOFF nemzetközi szervezet védjegye alatt megrendezésre kerülő fesztiválokön Bulgária képviselőjére ez az 50 táncsoport jogosult. A Jantra az első határon túli bolgár táncsoport, amely részt vett ezen a minősítón és megkapta a CIOFF Bulgária szervezettől a kiváló minősítést, meghökkentve a szakmai zsűrit, hogy egy Magyarországról jött bolgár táncsoport milyen szakmai felkészültséggel rendelkezik.

Ebben az esztendőben a Bulfest fesztiválon a Jantra táncegyüttes 15. születésnapját ünnepelte. Jubileumi alkalom lévén két helyszínen, két napon került megrendezésre a jeles esemény. A gálaműsorra november 18-án a nemrégiben átadott RAM Colloseum Rendezvényközpontban, Budapest első

élményszínházában került sor, mely befogadóképesség tekintetében, illetve esztétikai és színpadtechnikai szempontból is méltónak bizonyult egy nagyszabású ünnepi műsor kereteinek biztosításához; a helyszín is segített abban, hogy a két együttes még jobban „becsempéssze magát” Budapest kulturális vérkeringésébe. A 15. évforduló alkalmából november 19-én a Bolgár Művelődési Házban, „hazai terepen” tartották meg a koncertet, melyeket balkáni táncszízzal

kötöttek össze. A művelődési ház nemcsak érzelmi okok miatt a legmegfelelőbb egy nagyszabású születésnap ünnepségre, mivel itt született meg a két táncsoport, hanem egy olyan bőséges programsorhoz, amelyben több zenekar ad koncertet, ideális méretű terme van.

A Bulfest célja a bolgár közösségen belüli generációk összehívása – erre az eddigi évek bizonyosságot is adtak –, a fesztiválon a háromévesektől a nyolcvanestendősekig minden korosztály nagy számban képviselteti magát. A rendezvény vendégzenekarok, táncegyüttesek meghívásával mindig nyitott volt más magyarországi nemzetiségek felé is, mert a szervezők és résztvevők úgy gondolják, hogy nemcsak a bolgár nemzetiségen, hanem – a nemzetiségek létszámának csökkenése miatt – már a magyarországi nemzetiségi életen belüli összefogás is elengedhetetlen a jövő szempontjából.

Zornica

Hagyományörző Együttes

A kezdet

Lili Zafirova-Búdy, koreográfus, az együttes művészeti vezetője

– Az ötlet nem is tőlem jött, hanem tőlük. Azzal jöttek, hogy igényük van erre. Így 50 fölött rájöttek, hogy a gyerekek már felnőttek, sok a szabad idő, és valami hiányzik az életükből. Azt mondták, nosztalgikusan szeretik a bolgár népzene, de nem tudnak táncolni rá. Hát jó, mondtam egy dátumot: 2000. március 9., és egy helyszínt: Bolgár Kultúrház. Ha jönnek egypáran, kezdhettek valamit. 15-en jöttek! És volt tanár és voltak tanítványok. Hát így kezdődött.

Azt hiszem, azért olyan egészséges ez a munka, mert semmi erőszakos nem volt benne. Erőltetés nélkül, nagy tervek nélkül, fokozatosan épült a csoport felfelé. Minden koreográfiai lépést átalakítok úgy, hogy ők meg tudják csinálni. Egy lépésre is csinálók koreográfiát, pl. a *Nesztinárki parázstánc*nál. Egyszerű, de – tartalma van a táncnak.

A táncos asszonyok

Lili Zafirova

– Azt mondták a „tanítványaim”, csináljunk egy Nesztinárki parázstáncot, annyira szépek a parázson táncoló nők! Soha eszembe nem jutott volna, hogy Nesztinárki parázstáncot koreografáljak, de akkor azt találtam ki, hogy csinálók egy tematikus táncot. És nagyon jó lett, ez talán a legsebb produkciónk!

Tánya Kupenova-Rónai (a Nesztinárki parázstánc)

– Ezt a szertartási táncot Bulgáriában májusban, Szent Konsztantin és Szent Elena ünnepén járták. Azt mondják a parázson táncolók, hogy Szent Konsztantin és Szent Elena ikonjától kapják meg az erőt és az energiát ahhoz, hogy rá tudjanak lépni a parázusra, és az nyújt nekik védelmet, hogy ne történjék semmi bajuk. És tényleg szép és tiszta marad a talpuk. Azt mondják, hogy aki nek nagyon hideg a talpa, az született parázstáncoló, ha nem is tud róla. Jellemző a parázson táncolókra, hogy transzba esnek, és akkor mindenféle jóslatokat mondanak. Mindaz, ami elhangzik tánc közben, szent. Ha valaki nem teljesíti a jósoló parázstáncos tanácsát, a hiedelem szerint valami baja fog esni.

Lili Zafirova

– Az asszonyoknak semmi tánc tudásuk nem volt, így táncmemóriájuk sincs. Az elején azt hittem, ha egy próbán felépül valami, a következő próbán innen folytatom. Hát nem, újból kell kezdeni, és így ötször-tízszer, mire megmarad.

Látom rajtuk, mennyire fáradtak, amikor egy munkanap után próbára jönnek. De fél óra múlva, és főleg a végén, annyira fel vannak dobva, egészen megfiatalodnak. Attól, hogy együtt vannak, attól, hogy együtt táncolnak. A szólótánc, az egy dolog, de a csoportos táncolás, az egy terápia! Mindenki szeret próbára járni. Különben nem járnának ennyi éven keresztül.

Eliszaveta Nackina

– Engem nem kellett meggyőzni, hogy jöjjek a Zornicába táncolni, mert számomra nem idegen a bolgár néptánc. Itt nagyon jól érzem magamat. Van egy másik táncgyűttes, a Jantra, ők is hívtak, hogy menjek oda táncolni, de úgy döntöttem, hogy ha oda megyek, ott én leszek a legidősebb, itt meg én vagyok a legfiatalabb.

Petya Marinova

– Amikor még Bulgáriában éltem, nem kedveltem a néptáncokat. Itt, Magyarországon született ez a nagy szeretet a bolgár néptáncok iránt. Régen, Bulgáriában nem ébredtek bennem ilyen érzések. Lehet, hogy a nosztalgia az oka. Távolban kell lenni a hazától, hogy így kezdjen hatni ránk a népzene, a tánc, minden...

Petra Valeva-Németh

– Akárhová kerül az ember, előbb-utóbb találkozik honfitársaival. És ha valaki szereti a népzene és a néptáncot, keres hozzá társakat. Miniket a Bolgár Kultúrház hozott össze.

Kraszimira Gadzsokova

– Nagyon jól érezzük magunkat így együtt, és most már nemcsak saját örömeinkre táncolunk és énekelünk, hanem az a gondolat is „fűt” minket, hogy majd meg tudunk mutatni, át tu-

dunk adni valamit magunkból, valami bolgárt, és az szép lesz.

Dr. Sznecska Zdravkova

– Kiderül, hogy külföldön sokkal nagyobb bolgárok vagyunk, mint otthon, Bulgáriában.

Kraszimira Gadzsokova

– Ez pontosan így van. Bulgáriában nem verhetem a mellemet, hogy „én bolgár vagyok!”, bolondnak néznenek. Itt viszont büszkén mondhatom, igen, én bolgár vagyok, és most megmutatom, hogy a bolgároknak milyen szép dalaik, táncaik, hagyományaik vannak.

Lili Zafirova

– Ezek az asszonyok valamit magukkal hoznak a színpadra. Emocionálisan annyira szinten vannak, úgy tudnak mosolyogni, úgy tudják élvezni azt a táncot, átadni azt a dalt, hogy otthonossá válik az egész. Természetesen nem tökéletes a produkció, mert nincs meg a profizmus, de a közönség közel kerül azokhoz, akik a színpadon vannak, mert azt sugallják: amit én csinálok a színpadon, ha feljössz, te is meg tudod csinálni.

A két nem bolgár táncos asszony

Izsák Kata

– Én a nyolcvanas években kerültem először Bulgáriába, és akkor rögtön szerelem első látásra volt. Nagyon jó dolgok történtek ott velem, egy csomó szép élmény, rengeteg jó emberrel találkoztam. Becsöppentünk egy esküvőbe, ott énekeltek az asszonyok, tehát így kezdődött. A bolgár népdalokban az tetszik nekem, hogy

nagyon sok rétegük van – az archaikusoktól a modernebb hangzásúig –, és vannak tájegységek, ahol nagyon sajátos díszítési technikák vannak. Szerencsémre összehozott engem a jó sors ottani énekesekkel, akik megmutatták, hogyan csinálják.

Trojan Tünde

– A tánc nekem azt jelenti, hogy teljes egészében felszabadulok. A szabadság érzetet jelenti. Tehát amikor táncolok, mindent otthagytam. És egyszer csak ott van az a lépés, és fogjuk egymás kezét vagy énekelünk. Nagyon szeretem!

Petra Valeva-Németh

– Nemcsak a táncolás miatt járunk össze szerdánként. Az együttes számomra azért is nagyon fontos, mert pótolja a családot. Ez az egész olyan, mint egy miniklub, ahol anyanyelvünkön megbeszélhetjük, ami a hét folyamán történt velünk.

Kraszimira Gadzsokova

– Mi olyan, első generációs asszonyok vagyunk, akik – két-három kivétellel – nem Magyarországon születtünk, hanem ide jöttünk férjhez és itt alapítottunk családot. Magyarországon külföldiek vagyunk, Bulgáriában vendégek. Már-már ott is külföldiek. Így, távol az addigi otthontól, nagyon hasonlóak a gondjaink, a problémáink a magyar férjekkel, anyóssal-apóssal, a gyerekekkel, esetleg a kollégákkal. Biztosan a magyar asszonyoknak is ugyanilyen problémáik vannak, de nekünk nincs itt a rokonságunk, nincs kivel megosztani a gondokat, mert igazán csak az értheti meg, aki ugyanilyen cipőben jár. Így ez a társaság helyettesíti a rokonságot. Annál is inkább, mert nemcsak a tánc

kapcsolatban találkozunk. Bevontuk a családtagokat is, a férfiak és a gyerekek is ismerik egymást, és jól kijönnek egymással.

Lili Zafirova

– Az is közös siker, hogy megismertük egymás családját. Itt élünk már jó pár éve – 25, 35, 45 –, de eddig nem vagy alig ismertük egymást, csak azóta, amióta együtt vagyunk a Zornicában. Szoktunk együtt túrázni, bográcsolni, szilveszterezni is.

Két férj

Bűdy Géza

– Az együttesnek, azt mondanám, mi vagyunk a „mellékterméke”, mert nélküle ez a barátság köztünk nem jött volna létre. Mi így ismerkedtünk meg, az asszonyokon keresztül, és lévén hogy azonos helyzetben vagyunk, tehát bolgár feleségek – magyar férjek, amit átélünk, még mielőtt megismertünk volna, az is közös.

Nagyon értékelem és becsülöm minden egyes asszonyban, hogy jól érzik magukat együtt, de ezenkívül akarnak is valamit. Hetente egyszer időt szakítani arra, hogy összejöjjenek és próbáljanak, azért ez nagy dolog. Mellesleg nekem azért is jó, mert így

kicsit én is szabadabb vagyok. De azért mi tiszteljük ezt, elmegyünk, meghallgatjuk, megnézzük őket.

Szalai Lajos

– Mi nem vagyunk mindig jelen, a próbákon nem, az előadásokon „törvényszerűen”. Sokszor valakinek a házában jön össze az egész társaság, és akkor mi sokszor elmenekülünk a „tett helyszínéről” valami hűvösebb vagy melegebb sarokba, poharazgatunk és anekdotázunk, ami éppen eszünkbe jut. Már jó pár éve csináljuk ezt, és jó pár közös élményünk van. Korábban nem ismertük egymást, de amióta összejöttünk, azóta igazi barátság alakult ki közöttünk – köszönhetően a hölgyeknek.

A bolgár feleség mindenképpen azt a pluszt hozta, hogy – a mi családjunkban – mindkét fiú perfekt két anyanyelvű: magyar és bolgár. Ez már önmagában megfizethetetlen előny. Hogy jó asszony-e a bolgár asszony? Egy asszony, teljesen mindegy, hogy magyar vagy bolgár, vagy cseh, lengyel vagy amerikai, ha jó, akkor jó, ezen nincs mit magyarázni.

Lili Zafirova

– Nem könnyű a hagyományokat ápolni, amikor az ember messze van a gyökerektől. De ha nem egyedül van, hanem lelkes társakra talál, akiknek a hagyományok szintén nagyon fontosak, akkor nem nehéz. Ezek a kis civil csoportok rengeteg erőt adnak, amely átmegy a következő generációhoz, a gyerekeinkhez. Minden asszonynak, aki az együttesben táncol, két gyereke van, akik gyönyörűen beszélnek bolgárul, és szintén ismerik egymást. A gyerekeknek hagyni kell valamit magunk után. Meg kell ismertetni velük a hagyományokat. Az ünnepeket nem letudni kell, meg kell ünnepelni. Most megnézik a fellépéseket, látják, mit csinálnak az anyukák. A gyerekek utánózzák a szülőket, a jó példa sose árt. Adunk az életre egy batyut, amivel lehet vígan jönni-menni és jót tenni.

*A bolgár és a magyar
közszolgálati televízióban
elhangzott riportok
alapján összeállította:
Kraszimir Gadzsokova*

DONCSEV ANTONI | SÁRKÁNY

Mit jelent életében a bolgár dal, a bolgár zene? Hogyan él Önben tovább? (Mi a története?) – tettük fel a kérdést több érintettnek. Köszönjük mindőjük válaszát – színes a kapott kép.

Bognár Szilvi

A bolgár dalok, a bolgár muzsika számomra egy izgalmas zeneiségű, erős, megkapó világot jelent. A Vándor Vokál tagjaként volt legtöbbször részem abban a varázslatos élményben, amelyet a többszólamúság, az együtt éneklés öröme és a szebbnél szebb bolgár népdalok együtt hívtak életre.

Egy énekesnek technikailag is rendkívüli kihívás, hogy egy más nemzet sajátos hangképzését, nyelvét, kiejtését, dallamait próbálja elsajátítani. A zenék magyartól eltérő ritmusvilágába belehelyezkedni, a díszítéseket, szekundsúrlódásokat megtanulni sem kis feladat. De hogy mindez csak együtt lélegezve, több ember hangját, lelkét összehangolva szólalhat meg, hát az a legvarázslatosabb benne!

Emlékszem, hogy egy-egy stúdiófelvételkor a sávokat külön is meghallgattuk. Rendkívül tanulságos volt: sokszor kevésbé szépen képzett, megkockáztatom, szinte csúnya, de legalábbis merőben más hangot hallottunk vissza, mint amikor szólóban énekeltünk. Na de amikor együtt megszólalt, mégis működött! Egymásba kapaszkodtak a hangok, és már repültek is...

Életem egyik legszebb élménye az volt, amikor a Rodope hegy-völgyeit bejárva látogattunk el kolostorokba, zeneiskolákba, Szmoljanba a Nagy László-emlékházba. Hazafelé, a vonaton születtek bennem az alábbi sorok:

Csodálom a hegyeket, ahogy egymásba futó íveik körülölelik saját, magányos csúcsaikat.

A folytonos ölelkezés és a jófajta magány harmóniája ez.

Erő fakad belőle, mely az Ég felé emel.

Talán ezért is épültek a hegyekbe gyönyörű kolostorok...

Na, így van ez valahogy a bolgár dalokkal is, amikor a hangok egymásba kapaszkodnak...

Biljarszki Emil

Különleges érzés, mivel hazámnak a hegyei és a tengere mellett a zenéje a fő jelképe. Főképp a sejtelmes hegyi dalokat szeretem. Különlegességük, hogy bár szólóénekek vagy kevés népi hangszer kíséri őket, kiválóan beágyazhatók szinte bármilyen zenei környezetbe, és semmit nem veszítenek átütő erejükből. Régóta igyekszem beépíteni a bolgár zenét és üzenetét szerzeményeimbe.

A Fiksz rádióban futott műsorom a bolgár zenéről *Bolgár Kert* címmel. A magyar népzenei műsor szerkesztőjével együtt egyszer összehoztuk Budapest legjobb magyar és bolgár népzeneit, énekeseit azzal a feladattal, hogy

próbáljanak meg közös zenei nyelvet találni. A koncertet élőben közvetített a rádió és felvette a tévé. Filmünk díjat nyert egy dokumentumfilm-versenyen.

Két bolgár–magyar szám rákerült Roza Bancsevának a Fonó Recordsnál megjelenő albumára, melynek producere voltam. A rám ruházott jogok felbátorítottak, hogy átalakítsam az album egyik dalának a hangszerelését. Alákevertem egy hegyi falu temetőjében felvett női siratóéneket. Arra úgy tettünk szert, hogy a Magyar Televízió megbízásából Bulgáriában kellett forgatnom a halál témakörében. Egyik festő barátom történetesen egy kis hegyi falu elhagyott templomát renoválta, és annak hálás papja megengedte, hogy forgassunk a halottak napja (Масленица) szertartásán a temetőben. A forgatás nem sikerült: olyan elementárisan megrendítő volt a siratóasszonyok menete, hogy nem mertünk kamerát emelni rájuk. A hangot viszont felvettük, és ezt használtam fel Roza Лена Яна с. számában (<http://emil.kroogi.com/ru/content/774142-Lepa-Jana.html>). Az ének alá tuvai torokéneket kevertem, a háttérben a fuyara szlovák népi hangszer szól. A dal sikert aratott, megjelent több külföldi változásban.

2003-ban a említett festő-zenész barátommal, Nikolaj Ivanovval és két bolgár népdalénekesnővel, akikkel Pesten ismerkedtünk meg, egy átbulizott és áténekelt éjszaka után alapítottuk meg a Trigrad zenekart. Népdalokat dolgoztunk fel elektronikus alapokon és élő hangszerekkel (<http://youtu.be/HressLsU5kY>) Felléptünk a Szigeten és a főbb budapesti klubokban. 2005-ben a két lány – Nevena Petrova és Vladislava Todorova – énekelt egy Korai Öröm-számban (<http://emil.kroogi.com/ru/content/775438-Balaton-Dub.html>), közösen felléptünk többezres tömeg előtt a Szigeten is. Később ők és Nikolaj is többször csatlakoztak hozzám a Second Face nevű live act projektben (<http://emil.kroogi.com/ru/content/774076-Dimianinka.html>).

A Fókatelep zenekarom mind a két lemezén van egy-egy bolgár népdal-feldolgozás: az *U Sztankini* (<http://youtu.be/JNSVdFVC1To>) és a *Real* (<http://soundcloud.com/fokatelep/real>).

2009-ben Oláh Annamarival létrehoztuk saját zenekarunkat, a Meszecsinkát (bolgárul Holdacska). Műsorában olyan erőteljesen érvényesül a bolgár vonal, hogy például az idén mi képviseltük Bulgáriát a magyar soros uniós elnökséget záró fesztiválon a Clark Ádám téren felállított nagyszínpadon (<http://youtu.be/y-tWp6Cvzfs>). És a záró történet: tavaly egy vidéki fesztiválon játszottunk a Meszecsinkával, ahova a szervezők kérésére Janka Rupkina legendás bolgár népdalénekesnőt is sikerült meghívni. Egy helyen szálltunk meg, délután a kertben próbáltunk, és az idős sztár ott sétálgatott nem messze tőlünk. Egyszer csak azt hallottuk, hogy ráénekel a magyar népdalra, amit épp gyakoroltunk. Az lett a vége, hogy este a színpadon egy jót improvizáltunk.

Az utóbbi tizenöt év alatt Wickedától Teodoszj Szipaszovig sok bolgár zenekart juttattam pódiumhoz Magyarországon és máshol Európában. Mégis az a legjobb érzés, amikor odahaza zenélek, eltörpül mellette a Sziget nagyszínpada és minden külföldi siker.

Herczku Ágnes

A bolgár népzene olyan nekem, mint mogyorós csokiban a mogyoró. A csokoládét (értsd: magyar népzene) önmagában is szeretem, de mogyoróval még különlegesebb. Más íz, más érzés, enni is, ahogy roppan: meglep, feldob. Sok bolgár népdalt tanultam, tanulok, de hallgatni is szeretem, csak úgy. Ez Nikola Parovnak köszönhető. Több mint tíz éve koncertezünk együtt, és nem emlékszem, hogy egyszer is kihagytuk volna, hogy bolgár dalt is játszunk a műsorban. És ez az étrend így is marad: sok csokoládé – mogyoróval!

Izsák Katalin

Bolgár táncsal és zenével először a nyolcvanas évek budapesti táncházaiiban találkoztunk... aztán barátokkal eljutottunk Bulgáriába is, ahol rögtön az első út alkalmával csodálatos élményekkel gazdagodtunk: tűz mellett muzsikáló emberek zenéjére körtáncot roptunk, lakodalomba ismeretlenül meginvitáltak és énekeltek nekünk... ezután sokszor visszamentünk fesztiválokra, majd később turnézni is. 1990-től, az együttes megalakulásától bolgár dalokat is énekelünk a magyar mellett, koncerteken, klubokban és táncházakban, és első kazettánk hanganyagának jelentős része is bolgár muzsika.

Tagja voltam a nyolcvanas években megalakult Zdravec táncgyüttesnek, majd a 2000-ben megalakult Zornica táncgyüttesben folytattam, illetve folytatom a táncot. Azóta megtanultam kíséret szintjén játszani makedón tamburán is, amelyen koncerteken szoktam kísérni az éneket.

Farkas Tünde a kezdetektől lelkesen segített a Vándor Vokálban a bolgár többszólamú énekeket megszólaltatni, Szluka Judit pedig az együttes 1996-os újralkulásától vesz részt ebben a munkában. Az együttes 2000-ben megjelent első CD-je, a *Feljött a hold* csak bolgár zenéből áll. Szép emlékünkk ezzel kapcsolatban, hogy egy 2002-es bolgár turné során egyszer valaki nem akarta elhinni Bulgáriában, hogy mi nem vagyunk bolgárok, miután behallgatott a lemezbe...

Tündével egyszer együtt is eljutottunk a híres koprivsticai fesztiválra, ahol a résztvevőkkel együtt sátoroztunk, énekelünk és táncoltunk a koprivsticai hegyoldaban, hajnalig, jókedvre derülve a nagy adag rakijától... rakijkát, azaz kis adag pálinkát ugyanis nem kaptunk az utcai büfében... persze nemcsak élménnyel, hanem zenei felvételekkel is gazdagodtunk, hiszen a „Pavle mi pie” kezdetű dalt például akkor gyűjtöttük egy utcai kocsmá vidám vendégeiből álló zenekartól. Azóta ezt a dalt a Misztrál együttes segítségével dolgoztuk fel, párhuzamba állítva a „Pünkösdi rózsa” kezdetű magyar népdallal.

Nyugat-európai koncertjeinken is nagyon szereti a közönség a bolgár „alapanyagból” tovább gyúrt zenét, erre hamarosan bizonyítékunk is lesz, CD formájában, amely magyar–német együttműködéssel éppen most van születőben.

Navratil Andrea

„A mi népzenénk csepp az emberiség népzenéjének tengerében. Igaz, a cseppből is sokat megtudhatunk, de ha többet láthatunk a tengerből, az is nyilvánvalóvá válik számunkra, ami a cseppben nem vehető észre.” (Sárosi Bálint népzeneekutató)

Különös kaland volt az életemben, amikor a Vándor Vokál újdonsült tagjaként először találkoztam bolgár népdalokkal. Fantasztikus kitekintést nyújtott és egyben tapasztalatot, hisz addig csak magyar népzenevel foglalkoztam. Ugyan a mi kis „cseppünk” is kimeríthetetlen forrás, az új dallamok és ritmusok ősi erejének felfedezése mellett, nekem még a bolgár dalokhoz kötődik az a rengeteg élmény is, amit az együtt éneklés öröme ad. Mert énekelni csodálatos dolog, de még annál is van csodálatosabb, mégpedig az, amikor együtt énekelhetsz másokkal. A többszólamú bolgár dalok pedig különös erővel bírnak. Miután több éve már országról országra vándorolva énekeltük a legszebb pirini és Sop-vidéki népdalokat, feltűnt néhány nyilvánvaló moldvai csángó ritmus- és dallam-párhuzam, így született meg a „molgár” összeállításunk, ami Bulgáriában is mindig nagy sikert aratott. Mindenkinek felemelő érzés, amikor megsejti – akár csak egy pillanatra is –, hogy a különállónak tűnő cseppek valójában egy nagy egész részei. És milyen szép, hogy a fenti tanulság megfordítva is érvényes, azaz minél inkább ismered saját népzenédet, annál inkább érted és tiszteled majd más népeket. Innen pedig már csak egy lépés, hogy az idegenből ismerős, az ismerősből barát, végül rokon váljék. Sokat kaptam a bolgár népzene-től eleddig, és a kalandnak, úgy tűnik, még messze nincs vége...

Nikola Parov

Mint vegyes házasságban születettnek, a bolgár dal, népzene éppolyan közel áll hozzám, mint a magyar. Mint kozmopolita, semmilyen zenei vagy nemzeti sovinizmus nem buzgólkodik bennem. Természetesen a zenei genetikai adottságok nem hagyhatóak figyelmen kívül, amikor a saját tevékenységemről van szó. A bolgár nagyapám révén, aki maga is zenész volt, erőteljesebb hatás ért a bolgár oldalról. Ha lett volna magyar nagyapám (sajnos nem volt, mert lepuffantották a világháborúban), és ha történetesen ő is zenész lett volna, akkor valószínű, hogy intenzívebben és elmélyültebben foglalkoznék a magyar népdallal-népzenevel. De mint tudjuk, mindannyiunk életében a „jókor – jó helyen” tényező meghatározó. Ugyanez érvényes a rosszkor – rossz helyen esetében is.

Oláh Annamária

Nekem a bolgár zene, olyan, mint azok a bolgárok, akiket megismertem az évek alatt. Őszinték, természetesek, szépek, közvetlenek. Énekelek bolgár népdalokat. Megpróbálom nem leutánozni a népdalénekesnőket, mert csak ők tudják olyan gyönyörűen énekelni a népdalokat. Megpróbálom a magamévá tenni a népdalt, és úgy énekelni, amilyen én vagyok, megőrizve az őszinteséget

és a természetességet. A nyelvet is elkezdtem tanulni, nagyon szeretem. Szeretnék a bolgárokkal bolgárul beszélgetni (és főleg Emillel [Biljarszki]), hogy egy kicsit én is annak érezhessem magam.

Palya Bea

A bolgár zenéhez egy budapesti koncert tolt igazán közel. Igen, tolt, nem vitt, sürgő lett, beleszerettem, húzott valami a bolgár zene felé, kibírhatatlanul gyönyörű volt, jött a hívás, mennem kellett. Ismerem már kazettáról a csodás Nadesda Hvojnevát, és a dudával kísért, nemes lassúsággal lüktető dalát, a *Glava litát*, de élőben nem hallottam addig még bolgár énekesnőt. Tabáni Népzenei Fesztivál, lehetek vagy tizennyolc, Eredics Dáviddal állunk egy fa alatt, esik. A színpadon a Trio Bulgarka énekegyüttes, meg valami fura, őrült bolgár bogár, aki a csövéből, a kavaljából olyan hangokat csal elő, mintha lakna abban még klarinét, trombita, egy férfikórus, meg valami vadállat is. Ahogy ez az ember játszott és énekelt! Ahogy mondta a ritmusokat, ahogy játszotta a *bavnát*, a bolgár lassú dalt, ahol az énekesnővel annyira egyet akarnak, minden díszítményük hangról hangra, egyszerre gyöngyöz ki belőlük... Beleőrültem. Ő Teodoszj Szpaszov, aki jó pár évvel később, 2007-ben játszott az *Adieu les complexes* című lemezemen. Ő énekel a *Sofia express* vége felé, és ő kavalozza az *Észosztó nagy szájhős* meg a *Szépszemű szerető* szólóit is.

Szenvedélyem lett a bolgár zene. Mentem Bulgáriába, a piacon minden kazettát megvettem, aminek a borítóján volt valami népi motívum, otthon meg befaltam őket, kijelöltem, melyik dal tetszik első hallgatásra, kis piros pontot tettem a cím mellé, amelyiket meg akartam tanulni. Nadka Karadzsova újabb kazettáját végig pirospontoztam azonnal, sorban, és nekiláttam. Aztán gondoltam, bár érteném a dalszövegeket is! Megismerkedtem a tündéri Nikolajjal, aki először csak lefordította nekem a dalokat, ma is egy csomó az ő gyöngybetűivel van leírva a dalosfüzetembe, aztán elkezdtem vele bolgárul tanulni. Hamar belejöttem, passzív orosz tudásom segített ebben. Élveztem, hogy Nyikolajjal, mi a szösz, bolgárul beszélgetek a kis konyhámban, ő cigizik, megtanuljuk gyorsan a hamutartót, az öngyújtót is, pepelnik, zapalka.

Van Bulgáriában egy híres folkfesztivál, a Balkán-hegységben fekvő Koprivsticában, elmentem oda is, egy budapesti klasszikus zenész barátommal, aki azonnal kultúrsokkot kapott. A kissé túlterhelt közbudik állapotát leszámítva, a fesztivál hihetetlen élmény volt, bár a maga nemében ez a vécé-dolog is hihetetlen volt. A hegyek oldalában kis színpadok, minden színpadon egekig érő zenélés, nyújtom a fületem, óriási, minden hangot begyűjtő fülkagyló leszek, mint nagyapám annak idején.

(Részlet Palya Bea *Ribizliáalom* című könyvéből)

Sebő Ferenc

A bolgár népzene egy kissé a saját európai múltunkat idézi fel, a középkor nálunk már kimúlt zenei világát. A lánctáncok ütempáros zenéire nálunk már csak a duda apráják emlékeztetnek, de nyilvánvaló, hogy őseink is ilyesféle muzsikákra táncoltak. A gazdag aszimmetrikus ritmusvilág viszont egyenesen az antikvitás versformáihoz vezethető vissza, számomra ez a bolgárok által megőrzött élő hagyomány segített megfejteni az antik időmértékes versek előadásmódját.

Első ismerkedésem a bolgár zenével még diákkoromban történt, amikor 1969–70-ben az aquincumi nemzetközi ásatótáborban a tábortűz mellett a bolgár építészhallgatók dalolását hallgattam, s egy füzetbe föl is jegyeztem magamnak. Ezekhez a dalokhoz készített számomra magyar fordítást a költő Nagy László, akitől lemezeken még újabb dalokat is kaptam. E megmagyarosított bolgár dalokat együttesemmel ma is énekeljük, sőt 1984-ben a Bolgár Kulturális Intézet felkérésére ezeket egy bolgár–magyar hanglemezen meg is örökítettük *Sólyomének* címmel.

Szalóki Ági

Bolgár népzenevel kamaszkoromban találkoztam először. Ajándékba kaptam két lemezt, az egyiket kölcsönadtam Palya Beának tíz éve, még nem hozta vissza azóta sem. Ez azt jelenti, hogy nagyon jó a lemez!

Ezen a két lemezen több mint huszonöt énekes szerepel, egyik jobb, mint a másik. Ahogy keletre utazunk, egyre több tradicionális zenét hallhatunk amely ma már leginkább poppal keveredik. Bármily silány lehet a feldolgozás, a hangszerezés, az énekesek kiválóak. Karakteres, képzett énekesek elképesztő tüdőkapacitással és díszítéstechnikával. Egyik nagy kedvencem Neli Andreeva. Később a Fonóban Roza Bancsevát és a Rila zenekart hallgattam sokszor, táncházukba olykor be is álltam, mert a moldvai és gyimesi táncházakban megszerettem a körtáncokat. Emlékszem, tizenöt éve mennyire irigyeltem a bolgárokat azért, mert náluk a népzene felsooktatási intézményben is lehetett tanulni. Azóta nálunk is megnyílt a főiskola, sőt három éve már a Zeneakadémián is van népzenei tanszak.

A Besh o drom egyik legszebb és legsikeresebb száma is bolgár ihletésű. A török fúvósrefrén után bolgár dallamot énekelek magyar szöveggel. Barcza Gergő egyik legkedvesebb hangszeremen, zurnán játszott. Etnodzsessz formációmmal a gyönyörű, *Glava lita* kezdetű dalt énekelem, 2006-os gyereklemezemen rodopei dallamot énekelek magyar szöveggel. Szeretem a páratlan ütemű zenét, izgalomba jövök, ha 9/8-ban, 7/8-ban, 5/4-ben énekelhetek! A kilenc a kedvencem.

Nikola Parov zenekarában végre több szólamban is énekelhettem Herczku Ágival. Egy bolgár folkfesztiválon is játszottunk Szozopolban. Ott hallottam először Teodoszj Szipaszovot. Lenyűgözött a kavaljátéka és az éneke is. (És persze mint férfi is...) A Szájról szájra együttesben aztán Bognár Szilvivel is bővült a kórus, így lett teljes a hangzás.

Most, hogy ezt a szöveget írtam, a youtube-on elkezdtem kicsit böngészni és egyik dalt hallgatom a másik után! Lehet, hogy kiválasztok valamit és megtanulom?

Fordít, szerkeszt, tanít

A Napút interjúja Kjoszeva Szvetlával

– Évtizedek óta él Magyarországon. Diplomásan érkezett, történészként. Itt azonban mintha más irányban teljesedett volna ki kultúraszervező ereje. Mik a stációk? Mire büszke? Mi a sajátos?

– Történelmet végeztem a Szófiai Egyetemen, de az irodalom mindig is a nagy szerelmem volt. Írogattam is, de ezt minden diák megteszi. Hanem azt a mohóságot, amellyel olvastam... olvastam bolgárul, franciául, oroszul – mert nem minden volt hozzáférhető bolgár nyelven. Néha az egyetemi vizsgáinkra is csak orosz nyelvű tankönyv jutott. Amikor felvételiztem, nagybátyám, aki történész volt és nagy befolyással volt rám, azt mondta, ha valaki írni szeretne, akkor tanuljon inkább egy szakmát, ez kitágítja a világát, az írást meg úgysem lehet iskolában elsajátítani.

Magyarországon először tizenhárom évig tanárként dolgoztam a budapesti Hriszto Botev Bolgár Iskolában, történelmet és filozófiát tanítottam. Imádtam a munkámat, függetlenül attól, hogy előtte sose vágytam tanári pályára. De ez az iskola annyira különleges volt, megmozgatta a fantáziámat. Kis osztályok, családias hangulat, a nagyok segítik a kicsiket, ismersz minden gyereket az óvodától az érettségiig, a szülőket és az egész családot. Semmi a nagy iskola arctalanságából, itt mindenki egyén volt. Sajnos nem úgy történt, ahogy képzeltük, a bolgár oktatási minisztérium távvezérlése nem bizonyult célravezetőnek (és most nagyon elegánsan fejeztem ki magam). Így még 1997-ben megváltam az iskolától. Ez egy nagy keresztút volt számomra, tele ismeretlennel – másképp kellett megfogalmaznom a helyemet, mert minden megváltozott az életemben. Nagyon nehéz időszak volt, de a legelején már éreztem azt a hihetetlenül nagy szabadságot, amikor az ember maga szervezi a napját és a feladatait, olyan munkákat vállal és végez, amelyeket szeret, és amelyekért tud lelkesedni.

Közben részt vettem az 1991-ben alakult Haemus folyóirat szerkesztésében, 1996-ban már felelős szerkesztője voltam, 2001-től pedig főszerkesztő. Szerkeszteni kezdtem az 1998-ban alakult bolgár nyelvű rádióadást a Magyar Rádiónál, kicsivel később a Rondó nemzetiségi magazinnál is készítettem a bolgár anyagokat az MTV számára. Ezek nagy kihívások voltak, néha az volt az érzésem, hogy lesz, ami lesz alapon fejest ugrottam. Úgy mentem a rádió stúdiójába, hogy – kis túlzással – közelebről mikrofont sem láttam, hasonló volt a helyzet a tévénél is. Kellott az a néhány év, amíg 2004-ben megkaptam az MR nivódíját, a VI. nemzetiségi filmszemlén, 2006-ban pedig egy különdíjat.

Nagy szerelmem persze a Haemus bolgár–magyar társadalmi és kulturális folyóirat, amely az idén húszéves. Vele együtt nőtem fel ebben a szakmában, elérve már az igazi érett kort. A Haemus számomra jó iskola, nagyon sok alkotóval megismerkedtem, értékes kapcsolatokat teremtettem különleges emberekkel, ami nemcsak szakmai tapasztalat, hanem életajándék számomra. Tudom, hogy a Haemus ismertsége Magyarországon messze nem olyan, hogy

végig teljesítse a kultúra közvetítő misszióját, de lépésről lépésre teszi a dolgát. Nem hallgathatom el azt az óriási áldozatot, amit a bolgár közösség hoz érte, amely elég érett ahhoz, hogy egy ilyen színvonalas folyóirattal képviseltesse magát a hazai kulturális palettán.

És közben szüntelenül fordítottam magyar irodalmat: Bodor Ádám, Esterházy Péter, Kertész Imre, Nádas Péter, Krasznahorkai László, Mészöly Miklós, Kukorelly Endre, Rakovszky Zsuzsa, Füst Milán – és itt csak azokat említem, akik külön kötetben jelentek meg. Noha az első fordításaim még a nyolcvanas évek elején jelentek meg a bolgár irodalmi sajtóban, tulajdonképpen a magyarországi letelepedésem után (1984) tanultam igazán magyarul.

Talán hihetetlen szerencsém volt, vagy pont valami hézagot kellett betölteni, vagy épp arra az időre estek az első próbálkozásaim, amikor hirtelen felpeszdült a bolgár irodalmi sajtó világa, de az első pillanattól kezdve nagy érdeklődéssel fogadták a fordításaimat. Nyitott kapukat döngettem. Sokan segítettek, köztük voltak régi barátaim, de olyanok is, akikkel a munka hozott össze.

– *Van hozzá összehasonlítási alapom, nyugodt lélekkel mondhatom, műfordítói munkássága értékteremtő magas szint, nem statisztikanövelő tény. Hogyan indult, hol tart most; mi volt műtolmácsolói cellavilágában a (közvetett) jutalom?*

– Azt is mondhatom, hogy véletlen volt, hogy fordítani kezdtem, mert erre sem készültem igazán. Amikor a magyar nyelvet kezdtem tanulni a nyolcvanas évek elején, egy hihetetlenül új világ tárult ki előttem. Ezt annyira szerettem volna megosztani bulgáriai barátaimmal, hogy először is nekik kezdtem fordítani. És amikor ezeket olvastuk és beszélgettünk róla, természetesen arra gondoltunk, hogy jó lenne, ha mások is látnák. Így kerültek ezek a fordítások irodalmi mellékletekbe, újságokban. Egy pályázatot is hirdettek fiatal fordítóknak, amelyen rögtön díjazták is az egyik fordításomat. Csak pozitív visszajelzéseket kaptam. Nem volt megállás.

Teljesen más olvasni és fordítani egy könyvet. A fordító olyan mélyen képes belenézni a szövegbe, hogy néha kínosan érzem magam a szerzővel szemben – mintha valami olyan titkot fejtettem volna meg, amit ő azért mégsem szeretett volna elárulni. Néha adott szöveg hónapokig tart a függőségében, az is előfordul, hogy életem fontos döntéseit a könyv hatására hozom meg. Ezért is nagyon ügyelek rá, hogy mit fordítok.

Egy ilyen mély megközelítés mindig új világot nyit meg előttem. Egyrészt úgy, hogy mélyen belemerülök a szerző nyelv- és gondolkodásvilágába, ami mindig egy sajátos kozmosz. Másrészt minden újabb réteg, régió, korosztály, illetve irányzat, világfelfogás, esztétikum, amivel találkozom, rendkívül izgalmas számomra. Meg vagyok győződve arról, hogy az ember csak úgy ismerheti meg saját magát, ha másokkal összehasonlítja világát, amelyben él. Minden újabb könyv számomra egy lépés a mélyebb önismeret felé. Nem csupán munkaként fogom fel a fordításaimat, számomra ezek fontos stációi az önismeretnek.

– *Nagy Lászlót annyira ihletett, nyelverteremtő pontossággal szerintem senki más nem szólaltatta meg bolgáruul. Költő lett általa: kezdett verset írni a versfordítás felszabadító rabságában, vagy rejtett költő volt, aki „terepére s szerepére talált” magyar költők bolgárra ültetése során?*

– Erre sosem gondoltam. Nagy László fordítása nagy élmény volt számomra. Nagy kultusza van Bulgáriában, és azt, hogy fordíthattam verseit, a nagy bolgár költő mellett, egyfajta inicializálásként, a költők családjába való befogadásként értelmeztem. Ugyanakkor rögtön felismertem annak óriási előnyét, hogy nem nyersből fordítok, hogy át tudom érezni az eredeti hangulatot, a vágy lüktetését, a szöveg zenéjét. Én ezt a fordítási feladatot valahogy mindig nagyobbnak és komolyabbnak éreztem, mint a saját költeményeim publikálását. Pedig soha nem volt rossz élményem a verseimmel kapcsolatban – közölték is, kértek is tőlem, meg is jelent egy gyönyörű szép kötetem Roszen Ruszev grafikáival.

Nem tudom, lehet-e következtetni egy ilyen (a kérdésben felvetett) hatásra. Kétségtelen, hogy az a képi és szóvilág, amit egy vers fordítása megindít, sokban befolyásolhatja saját szerzeményeimet is. De talán az is, hogy fordítás közben én nagyon sokat olvasok bolgáruul – igyekszem hasonló hangulatú vagy témájú műveket megismerni, amelyek jó hatással lehetnek a munkámra. Ha hatásokat keresek a saját verseimre, azok eleinte inkább bolgár költők voltak.

Talán nem maradt következmény nélkül az sem, hogy egy másik országban élek, ami feszítettebb lelki állapotot idéz elő, és ez talán elősegíti azokat a gondolatokat és képeket, amelyekből a vers születik. Van bennem egy nagy magányosság, amelyet nem lehet csak munkával elfojtani. Inkább azt mondanám, hogy a versek fordítása némileg háttérbe szorította a saját verseimet, mert fordítás közben majdnem ugyanazt teszi az ember, ugyanazzal az élvezettel, de kicsit lustábban... Ez persze csak tréfa. Ritkán írok verset mostanában. Mondhatom, hogy nincs időm, vagy más okokat is felsorolhatnék, de ez nem magyaráz meg semmit.

– *Azt olvasom egy napilapban, hogy bealkonyulhat a nemzetiségi iskoláknak. Hogy áll ez a helyzet a bolgár iskolával kapcsolatban? Mi a múlt, mi a jelen?*

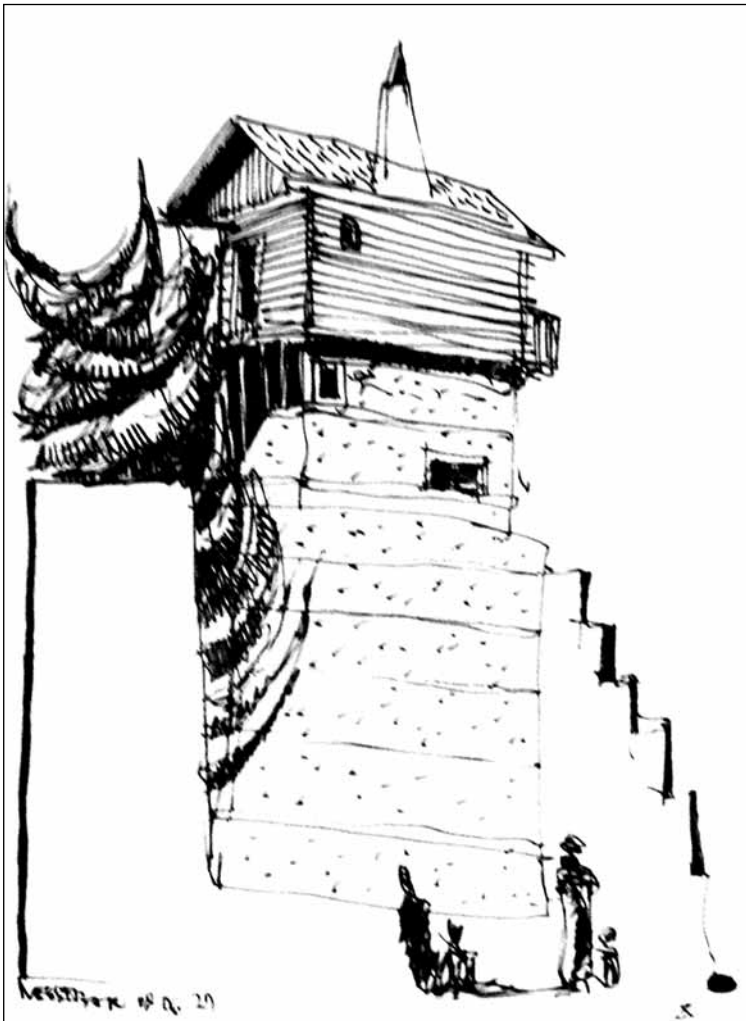
– Idén zárta be kapuit a több mint kilencvenéves bolgár iskola Budapesten. A magyarországi bolgárok alapították 1918-ban, az első világháború utáni nehéz időkben. 2011-ben a bolgár állam zárta be. Éveken keresztül folyó levelezés sem tudta megmozdítani a bolgár oktatási minisztérium álláspontját, így az iskola teljesen elidegenedett a helyi közösségtől.

2004-ben létrehoztuk a Bolgár Nyelvoktató Kisebbségi Iskolát a kiegészítő oktatás keretében: a más iskolákban tanuló gyerekeknek bolgár nyelvet és bolgár népismeretet tanítunk. Nagy az érdeklődés, tanítványaink száma folyamatosan növekszik. Nemcsak nyelvet tanítunk, hanem közösséget formálunk. Igyekszünk megszerettetni a gyerekekkel egy olyan kultúrát, amely hiányzik a mindennapjaikból. Ez igen nehéz feladat. Noha jók az eredmények, több tanítványunk emelt szinten is érettségizik bolgár nyelvből, ez a megoldás némiképpen elitista: nem minden szülő engedheti meg magának, hogy hetente hozza-vigye a gyereket a város távoli pontjairól, illetve a környező településeiből, nem minden gyerek állja ki ezt a plusz terhelést. Így sokan maradnak szervezett oktatás nélkül. Egy nyelvet meg lehet tanulni, de ahhoz, hogy egy közösség része legyél, hogy szükséged legyen rá, ahhoz közösségben kell felnőni.

Az utóbbi években bebizonyosodott, hogy a kisebbségek sokkal jobb gazdái a saját iskoláiknak, jobban érdekeltek, gyorsabban felismerik a problémá-

kat és energikusabbak a megoldásukban, mert a saját közösségüknek tartoznak felelősséggel. Vitatni sem lehet, hogy egy kisebbségi iskolának sokkal nagyobb feladata van a közösség formálásában, mint bármely más iskolának.

Erősen hatnak ránk az oktatás téren várható gyökeres átszervezések, amelyeket aggodalommal követünk. Ráadásul mi egy olyan pillanatban éljük meg ezeket a változásokat, amikor a bolgár állam is kivonult az iskola fenntartásából, és a közösség vállára hagyott minden terhet. Tudatában vagyunk annak, hogy kiegészítő oktatás keretében nehezen sajátítható el mindaz, ami az identitás megőrzéséhez és továbbadásához szükséges. Tervünk, hogy újraindítsunk egy bolgár iskolát a kétnyelvű oktatás kereteiben. De a mostani bizonytalan helyzetben, amikor nem világos, hogy mi fog történni a következő évben, igen nehéz tervezni.

Penka Vatova

A határok leküzdése

Húszéves a Haemus folyóirat

A Haemus folyóirat már húsz éve a magyarországi bolgár közösség egyik legtekintélyesebb kulturális intézménye. Azon túlmenően, hogy a bolgár nyelv szimbolikus otthona, élő és aktív társalgási fórumává vált a Magyarországon második otthonra lelt többnemzedéknyi bolgárnak – az első, több mint egy évszázaddal ezelőtt bevándorlóktól kezdve az évek során a közösséget megszilárdítókon keresztül a mai gyermekekig, akik ugyan már magyar földön születtek, de ereikben bolgár vér csörgedez.

A szabad bolgár folyóiratok történetében ritkaságszámba mennek az ilyen magas kort megért kiadványok. Természetesen a hosszúéletűség önmagában még nem érték, ám a Haemus már régen megmutatta szellemi szerepét mind a bolgár közösségben, mind a bolgár–magyar kultúra közötti párbeszédben. Szerves részévé vált a teljes közösség, valamint szinte minden Magyarországon élő bolgár család szellemi fejlődésének. Küldetése, hogy a bolgárok etnokulturális differenciálódásáért és fejlődéséért dolgozzon. Ez a misszió az elmúlt húsz év alatt a kisebbségek számára Magyarországon kialakuló kedvező szociokulturális helyzetben valósulhatott meg. A folyóirat az évek során folyamatosan bővült, bebizonyítva, hogy olyan forrásokkal rendelkezik, amelyekkel adekvát módon tud részt venni a kortárs európai kulturális párbeszédben.

A Haemus a bolgár kulturális körökben régóta ismert kiadvány, az évek során sokan munkatársként is csatlakoztak hozzá. A magyarországi bolgár elit komoly erőfeszítése az anyaországban is jelentős figyelmet és elköteleződést vívott ki magának. Kétnyelvűségének és a szellemi párbeszédet serkentő jellegének köszönhetően pedig, Magyarország kulturális köreiből is olvasókra lelt.

Amikor első ízben folyóirat-elemző szemmel tekintettem a lapra (mindez több mint tíz évvel ezelőtt történt), úgy találtam, egy évtizedes ténykedése mindenekelőtt az alkotók és munkatársak azon igyekezetének jegyeit hordozza, hogy támogassák a megváltozott és változásban lévő közösséget abban, hogy az etnokulturális dimenzió mentén újra magára találjon; hogy segítsék megerősíteni a közösség öntudatát és önbizalmát a fogadó ország többi közössége között szociális és kulturális jelenének teljes értékű szubjektumaként; hogy újraépítsék az anyaországgal összekötő és a totalitarizmus évei alatt sokszínűségét elvesztő kulturális hidakat. Ebbéli törekvésében a Haemus létezésének első dekádjában a társadalom minden rétege számára az aktív dialógus fórumává vált, sikeresen bevonva a párbeszédbe a bulgáriai és magyarországi kulturális élet képviselőit és a kelet-európai régió bolgár kisebbségeit is.

Szvetla Kjoszeva, a folyóiratnak sok év óta a főszerkesztője így beszél erről a törekvéstről, amely már a lap koncepciójának és célközönségének meghatározásakor jelen volt: „A bolgárokon kívül (...) a magyar bolgaristákra és minden olyan emberre gondoltunk, aki érdeklődik Bulgária iránt, mivel akkor (és

igaz ez mindmáig) magyar nyomtatásban ritkán jelent meg bolgár publikáció.” A folyóirat másik aspektusa a közösségen belüli új kommunikációs csatornák kialakításával, valamint a bolgárok különleges magyarországi helyzetével – minthogy két hazával és kultúrával érintkeznek – áll kapcsolatban, és mintegy következménye, hogy felhívja a figyelmet Bulgáriára és az ott folyó kortárs kulturális folyamatokra. A magyar kulturális körökben felkeltett érdeklődésnek pedig az a hozadéka, hogy a folyóirat olyan magyar szerzők tanulmányait és művészi eredményeit is bemutatja, akiket sikerült saját céljának megnyernie. Így vált a Haemus egy társadalmi megnyilvánulás kezdeményezőjévé, a két nemzeti kultúra közötti közvetítővé.

Hogy alakult ki mindez az évek folyamán?

A Haemus folyóirat első tíz évében elkerülhetetlenül az előbb említett tendenciáé volt a vezető szerep. A múlt és a jelen kultúrájára támaszkodva, a folyóirat bolgár nyelvű részében olyan publikációk által provokálta a társadalom kollektív tudatát, amelyek annak eredetével, őseivel összefüggő etnikai archetípusokra emlékeztetnek – ősök, hősök és áldozatok, morális és szellemi értékek, részletek a bolgárok magyar földre történő áttelepülésének történetéből, továbbá a bolgár intézmények megalapításáról: Egyesület, egyház, iskola. Mondhatnánk, hogy a kilencvenes évek bolgár folyóiratai közül csak a Haemus oldalain nem ferdítették vagy profanizálták az olyan fogalmakat, mint a hazaszeretet, a honi gyökerek és közösség stb. Mindez annak az átgondolt törekvésnek a jele, hogy a folyóirat újjáformálja a közösség etnikai presztízsét a fogadó országon belüli közösségek között.

A szerkesztőbizottság, amelyet kezdettől fogva a társadalom jeles elitje alkot, eleinte saját köreiből számított szerzőkre (tudósok, írók, költők, festőművészek, oktatók), ám az egyes számok után a magyar és a bolgár tudományos élet egyre több képviselőjét vonzotta magához: történészeket, kulturologusokat, irodalomkritikákat, néprajzkutatókat, valamint alkotókat is – írókat, költőket, műfordítókat és festőművészeket. Idővel a Haemus felhagyott elsődleges stratégiájával, ti. hogy népszerű történelmi és kulturális témákkal gyakoroljon közvetlen hatást olvasóközönségére. Az etnocentrikus szemlélet, amely a közösségen belüli integrációs folyamatok elősegítésének volt a része, lassan átadta a helyét a bolgár és magyar kultúra, illetve irodalom közötti párbeszédnek azáltal, hogy az olvasó figyelmét egyre inkább az aktuális eseményekre és kortárs írókra irányította. Ily módon a folyóiratnak sikerült elkerülnie, hogy belterjes, zárt, csak a mindennapokkal foglalkozó lap maradjon; gyakorlatilag kiemelkedő kulturális küldetést vállalt magára.

A közösség tekintetében a folyóirat célja, hogy tagjai tudatában a két kultúra egyenrangúvá váljon. Ezt az óhazával kapcsolatos tudás (nyelv, történelem, pszichológia, hitvallás, kultúra) fenntartásán és bővítésén, valamint a két kultúra oda-vissza irányú fordítása általi befogadásán keresztül éri el. Ilyen módon győzi le – a nézőponttól függően meghatározott – „másik kultúra” idegenségét (az idősebb generációhoz tartozóknál az anyaországhoz fűződő kapcsolat feltétel nélküli, a már Magyarországon született fiatalabb korosztályhoz képest, amelynek tagjai közül a legtöbben már vegyes házasságban születtek, és az idő előrehaladtával egyre inkább feloldódtak a magyar közegben). Így születnek az egyes számok tematikus hangsúlyai: a bolgár és magyar nemzeti történelem

részét képező kiemelkedő események és személyiségek – a bolgár írásbeliség kialakulásától, a nemzeti felszabadító és függetlenségi harcokon keresztül, a bulgáriai modern demokráciáig; az új bolgár oktatás megalapítóitól, a bolgár nemzeti újjászületésen keresztül, a budapesti bolgár iskolának a helyzetéig; Cirill és Metód testvérektől, Boteven keresztül, Petőfi Sándor, Javorov, Szirak Szkitnik, Nagy László, Jordan Radicskov, Toma Vishanov érintésével Mazsaroff Miklósig; a százéves szófiai Nemzeti Színházról a már tizenöt éves budapesti Malko Teatróig; az ötvenéves bolgár patriarkátustól a Vágóhíd utcai új Szent Trifon-kápolnáig.

Az óhaza és társadalom szellemi támaszának és presztízsének keresése inkább a folyóirat fennállásának az első éveire volt jellemző. Természetesen ezt az irányt a mai napig nem vetették el, ám az ilyen jellegű publikációk mára már megrikkultak, és csak olyankor jelennek meg, amikor tényleges oka van annak, hogy megemlékezzenek, vagy egy új nézőpontból mutassanak be adott történelmi eseményt vagy személyt. Egyébiránt mióta az utóbbi években mindkét ország tagja az Európai Uniónak, az európai kontextusba való helyezés, valamint a személyek és társadalmi eredmények európai minőségi mércével történő értékelése a figyelemkeltő. A szerzők nem kis hányada, akikre a folyóirat is támaszkodik ebben a tendenciában, ehhez a közösséghez tartozik: Penka Csangova-Menyhárt, Alexander Gjurov, Georgi Irinkov, Peter Petrov, Aszja Szabeva-Juricskay; Rajna Szimeonova-Hargitai; Doncsev Toso és mások. Az évek folyamán a magyar egyetemeken bolgár nyelvet és irodalmat oktató lektorok is csatlakoztak hozzájuk: Peter Szotirov, Szava Szivrieva, Hriszto Trendafilov, Ivan Ruszkov. Nem utolsósorban ott vannak még a különböző korosztályhoz tartozó magyar bolgarológusok is, köztük Tóth Imre, Csikhelyi Lenke, Szondi György, Genát Andrea.

A Haemus üzenetének és stratégiájának rendkívül fontos része a folyóirat irodalmi arculata. Még a kilencvenes évek elején, alapítását megelőzően, a lap koncepcióját érintő vitákban az egyik tendencia a nyelvészeti irány volt. Természetesen, amennyiben az olvasói kör hasonló jellegű – idősebb korosztály: bolgár származásúak, és többségében már Magyarországon vegyes házasságokban születtek; középkorosztály: javarészt az értelmiségi kör tagjai, második generációs vegyes házasságok leszármazottai vagy a XX. század utolsó két-három évtizedében áttelepültek; fiatal korosztály: gyermekek, tanulók, egyetemisták, mindenekelőtt vegyes házasságok leszármazottai, akik már magyar földön szocializálódtak. Így ebben a helyzetben a nyelvészeti és irodalmi megközelítés elengedhetetlen segítség az olvasókkal folytatott kommunikációban. Eme olvasók többségének a kulturális – döntő részben irodalmi – kapcsolata Bulgáriával a nyelv ismeretének hiányában vagy egyáltalán nem is létezik, vagy csak alkalmoszerű és akadályokkal teli, ami legtöbbször abban fejeződik ki, hogy még a legalapvetőbb bolgár irodalmi alkotásokat és alkotókat is csak felületesen ismerik. A Haemus kétnyelvűsége olyan lehetőséget ad a szerkesztőbizottság kezébe, amellyel egyszerre szolgálhatja a magyarországi bolgárokat, és érheti el a potenciális és valós magyar olvasókat is a különböző körökből: szakmabelieket és a bolgár közösség vagy annak tagjai iránt szimpátiát tápláló személyeket is.

A bolgár irodalmi klasszikusok legjobbjain kívül, úgymint Szent Cirill és Metód, mint Botev, Aleko Konsztantinov, Javorov, Jovkov, Elin Pelin, Emilijan Sztan-

nev, Radickov és mások, az utóbbi években a szerkesztőbizottság egyre több helyet szán a kortárs bolgár irodalom bemutatására is. Eltérő korosztályok eltérő stílusú művei jelennek meg, művészi törekvéseik és eredményeik kerülnek tárgyalásra. Kiemelkedő jelentőségű, hogy műveiket magyar nyelvre is lefordítják, ami minden kétséget kizáróan hozzájárul a mai bolgár irodalom népszerűsítéséhez Magyarországon. A Haemus ez irányú szerepe megalapítása óta felbecsülhetetlen – hiszen sokáig nem csupán a kultúra és irodalom létezésének objektív feltételei voltak kezdetlegesen, de a bolgár állam is felelőtlenül elhanyagoló politikát folytatott a nemzeti irodalom tekintetében. A mai helyzetben, amikor a kortárs bolgár írók műveiből kizárólag a marketingszempontból érdekesekeket fordítják és adják ki hazájukon kívül, a Haemus folyóirat fordítói és Szondi György bolgárbarát erőfeszítései, amelyeket folyóiratával és kiadójával tesz, nem csupán a legfontosabb, hanem az egyedüli, amely a bolgár könyvnek utat nyit a magyar olvasók felé. Hogy ez egy olyan téma, amely élénken érdekli a magyarországi bolgár értelmiségieket, valamint a magyar bolgaristákat, azt a Haemus legutóbbi száma is bizonyítja, amelyben a mai bolgár fordításirodalom sorsáról esik szó. Egyébiránt a kisebbségi közösség számára egy másik nyelvészeti szüzsé is fontos: a bolgár nyelvészet helyzete a magyar akadémiai intézményekben. Ezt a témát az évek folyamán már a legkülönbözőbb nézőpontokból fejtegették, de az aktuális vita, amelyet erről folytattak (2008/2), megmutatja, hogy aggódnak a közösségért és annak jövőjéért, a fiatalabb generációkért, amelyekre nemcsak az a feladat hárul, hogy továbbvigyék a nyelvet és a szokásokat, hanem hogy még tovább is fejlesszék a közösség kulturális intézményeit.

Itt szeretnék rámutatni arra is, hogy a Haemus megalapítása utáni első években a folyóirat milyen erőteljesen hozzájárult a közösség összefogásának és nemzeti öntudatának megerősítéséhez, az idő előrehaladtával egyre sikeresebben betöltve a kulturális közvetítői funkciókat, ami a közösség jellegéből és szellemi forrásaiból természetszerűleg adódik. A magyar kulturális és olvasói kör tekintetében a folyóirat elmúlt húszéves fennállása alatt folyamatosan fenn tartja, illetve fejleszti a párbeszédet a múlt és jelen bolgár irodalma, valamint a magyar kultúra között, mindezt művészeti alkotások, irodalmi és néprajzi cikkek, valamint kulturális események operatív kritikáinak megjelentetésével éri el. E tekintetben felbecsülhetetlen a magyar bolgaristák és műfordítók, illetve bolgár művészek és tudósok segítsége. (Az egyes kiadások összeállításában a szerkesztőbizottságban részt vesz Csíkhelyi Lenke és Szondi György bolgarológus is, akik hozzájárulása megkérdőjelezhetetlen a bolgár kultúra és irodalom magyarországi terjesztésében.) A folyóirat munkáját segítik még magyar költők, írók, akik névsorában az utóbbi években új nevek is megjelentek. Mindezen túl a szerkesztőbizottság sikeresen kutat fel és nyer meg a célnak olyan magyar szerzőket is, akik bolgár témákról írtak-írnak, mint például Cserna Szabó András, Illés Gyula, Balogh Tamás, Márai Sándor; valamint magyar szín- ház- és irodalomkritikusok írásait is nyomtatásba adja.

A Haemus nem csupán közli a két ország aktuális kulturális problémáit, de olyan projekteket is létrehoz, amelyek a lap oldalairól kilépve a két kortárs irodalomművészet kulturális egymásra hatását és kölcsönös észlelésének gazdagítását szolgálják. Kiemelkedő e tekintetben a *Bolgár kalauz* elnevezésű projekt, amely már régóta önálló életre kelt más kiadványokban, alkotói talál-

kozókon és rádióműsorokban. Kosztolányi Dezső *Esti Kornél* című regényének története alapján bolgár és magyar írókat kértek fel a téma átdolgozására, a *Bolgár kalauz* elbeszélésének saját nézőpontból történő bemutatására, így provokálva az eltérő szemléletűek közötti kommunikáció ötletének művészi kifejtését – lehetséges-e vagy sem, mennyire támaszkodik a nyelvre, milyen folyamatok játszanak közre a kortárs kulturális cserében való részvételkor. Szélesebb értelemben véve, ez egyfajta kísérletezés, egy a XX. század végétől a XXI. század elejéig az európai kultúrában aktívan tárgyalt témában: a kulturális különbözőség, megértés, tolerancia, határok, és ami a határokon túl van stb. Kiderült, hogy a projekt gazdag generatív lehetőségekkel rendelkezik a mai kor különbözőségeinek és kommunikációs lehetőségeinek kérdéseit felvető alkotói vitákat illetően, az 1999-es nyitánytól kezdve folyamatosan.

A Haemus megjelenésének már első számától kezdve fontos aspektusa a Magyarországon élő bolgárok értelmiségi és művészeti forrásainak bemutatása, szellemi jelenének megnyilvánulása a közösség tagjainak irodalmi, képzőművészeti, zeneművészeti, színházi és műfordítói alkotásain, valamint a fiatal bolgár származású bulgaristák kutatásain keresztül. Kétségkívül ez egy olyan közösség, amely hosszú életű kulturális intézményeivel büszkélkedhet. Fennállásának húsz éve alatt a Haemus oldalain a különböző művészeti területek alkotói nem csupán együtt éltek, de már egy új, a folyóirattal közel egyidős generáció alkotói is színre léptek. Az évek során az olvasók megismerhették Teodor Radevszki, Szvetla Kjoszeva, Szvetoszlav Sztojcsev, Roszen Ruszev, Miroljuba Gendova, Szárencsev Károly, Antoni Doncsev, Nikola Parov, Hadzsikosztova Gabriella, Krasztev Péter, valamint a fiatalabb generáció – Hadzsipetkova Krisztina, Sztefka Nicseva, Zseni Bozukova, Ulman Katalin, Milena Vladimirova, Emil Biljarszki, Mihaela Kodova és Budai Beáta munkásságát.

Az utóbbi öt év alatt a folyóirat kiemelkedő figyelemmel fordult az őt körülvevő értelmiségi kör felé. Nem kevés oldalt szentelt mindenekelőtt a Malko Teatro munkásságának, amely a magyarországi bolgárok másik kiemelkedő kulturális intézménye, és amely idén tölti be alapításának 15. évfordulóját. A színházi előadásokat, körutakat, nemzetközi előadásokat változatos szempontú és műfajú cikkek mutatták be (interjúk, vélemények, portrék). Hasonló kiemelt figyelmet és tiszteletet érdemelnek ki a közösség soraiból kikerülő táncgyűttesek, zenészek, képzőművészek, írók. Mindezekon kívül még egy csoportot emelnék ki, amelyre külön figyelmet fordít a folyóirat: a közösség gyermekei. A Haemus amellett, hogy aktívan tárgyalja a bolgár iskola és az oktatási rendszer problémáit, arra is erőfeszítést tesz, hogy megnyerje a fiatalokat a nemzeti szellemi hagyományoknak és a bolgár nyelv gazdagságának azáltal, hogy az utóbbi években egy kimondottan a számukra fenntartott irodalmi rovatnak adott helyet lapjain. Így bővítette a folyóirat felelősségi körét és szilárdította meg az egész közösség számára stabil szellemi támaszt adó képét.

Még egy rendkívül jellemező dolgra érdemes felhívni a figyelmet a folyóirattal kapcsolatban. A Haemus azon is munkálkodik, hogy az anyaországgal való etnointegráció és a diaszpórában élő honfitársak tekintetében meghatározza a bolgár etnikai család kulturális határait azáltal, hogy az észak-európai régió országaiban, Moldovában, Ukrajnában, a nyugati végeken élő bolgár etnikai közösségeket érintő témákat és íróik műveit is megjelenteti. Az utóbbi évek-

ben pedig arra is lehetőséget ad, hogy az olvasók az 1989 utáni új emigrációs hullámban a világ különböző részein élő bolgár értelmiségiek eredményeivel is megismerkedhessenek.

Az áttekintés végén azt emelném még ki, hogy a Haemus egy időben dinamikusan változó, modern folyóirat. 2004-ben felhagyott a számok tematikus strukturálásával, és új rovatok megjelenése révén (Kerék, Kávéház, Oldalak, Színpad, Műhely, Mozaik, Gravitáció, Gyerekeknek) magazin jellegűvé vált. Új felépítése az utóbbi években kifejeződő operativitásával áll kapcsolatban. A Haemus egyre gyakrabban kapcsolódik be a közösség kulturális eseményeibe, magyarországi bolgár kulturális rendezvényekbe, amelyek döntő többségét a bolgár intézmények kezdeményezik és támogatják anyagilag. Ilyen esemény a bolgár színészek és zenészek vendégjátéka, a könyvkiadás, színházi előadások stb. A tartalmi és strukturális megújulás új grafikai megjelenéssel is párosul, amelyért már egészen a lap megalapításától kezdve Roszen Ruszev művész felel.

A folyóirat fejlődésének látható jege a két évtized alatt néhányszor megújult szerkesztőbizottság folytonossága. A Haemus kiadási munkája kapcsán nem csupán egy-két személy lépett előre szakmailag, az első szerkesztők átadták a helyüket a fiatalabb kollégáiknak – ami a bolgár közösség intézményeire jellemző rugalmas politikát is mutatja.

A Haemus húszéves fennállása alatt a Magyarországon élő bolgárok kulturális életének elválaszthatatlan részévé vált, több megalkotott projekt is a különböző szférákban dolgozó emberek közös munkálkodásából született. Szépszámú bizonyítéka van a közösség kulturális intézményeivel (Malko Teatro, Rondó című televíziós műsor), bulgáriai kulturális és tudományos köreivel, a Szófia Magyar Kulturális Intézettel, illetve az irodalmi és kulturális kiadványokkal, valamint kiadókkal (az évek során több újsággal: Literaturen forum, Moszt, Literaturen vesztnik, a „Szlovoto” Bolgár Virtuális Könyvtárral, a SZONM kiadóval) történő gyakorlati együttműködésnek. A folyóirat lapjairól életre kelt együttműködés tágítja közösségi hatósugarát.

Egy összefoglaló áttekintés erejét meghaladja, hogy minden oldalról megvizsgáljon egy ilyen gazdag kulturális művet. Mert a Haemus éppen ilyen: húszéves múlttal bíró gazdag szellemi kezdeményezés. Kívánom, hogy épp ilyen gazdag jövője legyen, hogy a Magyarországon élő bolgároknak legyen szellemi otthonuk, amelyet a közösség képviselői erőfeszítéséből és inspirációjából vált valóra!

És a legvégén még a következő tényezőt emelném ki: a Haemus kulturális projekt sikere és hosszú fennállása elképzelhetetlen lenne, ha nem egyesítené a két országban élő bolgárok és magyarok erőfeszítéseit, és ha a Magyarországon élő bolgár közösség, ahogy a múltban, úgy ma is, ne talált volna kiemelkedő vendégszeretetre és jóindulatra a második haza állama és társadalma részéről. Ezenfelül azt is bebizonyítja, hogy ha elszánt vagy, és birtoklod annak képességét, hogy dolgozz önmagadért, akkor megértésre, követőkre, barátokra és támogatásra leszel. Továbbá hogy ésszel és tehetséggel sikeresen lehet megtalálni az egyensúlyt a kisebbség szükségletei és az eltérő kultúrához tartozó emberek szellemi integrációja között, ami oly fontos ma az emberi civilizáció jövőjét tekintve.

(Miskédi Szandra fordítása)

Doncsev Toso

Két éles kő...

A családi krónika másik fele (Részlet)

Székelyhídi Balázs felvétele

Doncsev Toso (1944, Budapest) tanulmányait Budapesten és Szófiában folytatta. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen diplomázott, majd kandidátusi értekezését a Bolgár Tudományos Akadémia Szociológiai Intézetében 1984-ben védte meg.

1991–1994 között a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Kerekasztalának elnöke, 1995-től 1998-ig a Bolgár Országos Önkormányzat elnöke. 1998 és 2000 között a Nemzeti

és Etnikai Kisebbségi Hivatal elnökeként dolgozott. Számos kétoldalú kulturális, oktatási projekt fűződik nevéhez. 1991-ben megalapította a Haemus című folyóiratot, 1994-ben létrehozta a Pro Schola Bulgarica Alapítványt. Két prózakötete (*Új idők bolgárai*, 2000, *Ica néném elátkozott boldogsága*, 2008) bolgáru is napvilágot látott; a harmadik könyv címe: *A kun hercegnő* (2008). 2003-tól a Bolgár Kulturális Fórum tiszteletbeli elnöke. 2011 tavaszán kinevezték a Szófiai Magyar Kulturális Intézet igazgatójává. Eddigi munkásságát több magas kitüntetéssel ismerte el a bolgár állam.

A magamról írt haiku a kiindulópont:

Hajnalban születtem
Bolgár-magyar kalandból
Keresem magam.

1944. április 8-án hét órakor a kórházi szülőszobát szétrobantotta egy láncos bomba. Szerencsémre, hajnal négykor jöttem a világra magyar anya és bolgár apa gyermekeként. Ötven éve már, kora kamaszkori eszmélésem óta kutatom a gyökereimet. Ágas-bogas családi múltam részleges, át-
tétéles lenyomata előző három könyvem. A *Két éles kő* a folytatás.

Két éles kő lisztet nem őröl.

Два остри камъка брашно не мелят.
(bolgár közmondás)

„Atentie! Atentie! Aliniere! Aliniere!”
Román vezényszavakra ébredtem. A katonák szájából úgy pattogtak a parancsok, mintha kavicsokat köptek volna ki a piszkos peronra. A fapados fülkében egyedül maradtam, a folyosón szürke ruhás, csizmás fegyveresek dühöregtek, dühösen szitkozódtak,

érthetetlen, káromlásszerű mondatokat ismételték. A vonatablak mellé kuporodtam és didergő ujjakkal töröltem le a párát. Lenn a vagonok mellett a géppisztolyos határőrök libasorba terelték a tétován toporgó utasokat. Végre a sínektől kissé távolabb felfedeztem apámat. Erőlködve próbáltam lehúzni az ablakot, de nem sikerült. Kétségbeesetten dörömböltem az üvegen. Kísértatva felém fordult, mosolyogva, bátorítóan intett, aligha-

nem ezért förmedhetett rá az előtte álló órszem, ezután már csak derűs tekintetével üzent. Azt hiszem, azt akarta közölni így velem, hogy ne aggódjak. Gyakran szorongó anyámat is mindig ilyen arckifejezéssel vigasztalta: – Ne félj, szívem, amíg engem látsz! – Orromat a fémkerethez nyomva makacsul figyeltem minden mozdulatát, nehogy a lenti tumultusban szem elől téveszem, úgy gondoltam, hogy amíg látom, addig nem érhet semmi baj.

Apám tizenhét évvel korábban, 1939 januárjában járt utoljára otthon. Abban az esztendőben két említésre méltó dolog történt: július 11-én eljegyezte anyámat, szeptember elsején meg kitört a háború. Az események között látszólag nem volt összefüggés, hacsak az nem, hogy mindkettő egy életre meghatározta sorsukat. Anyám babonás félelemtől hajtván tartott attól, hogy most majd megint sorsdöntő fordulatok követik apám bulgáriai útját, bár erre akkor még semmilyen jel sem utalt. A pályaudvari fájdalmas búcsú után, január 7-ére virradóra egész éjjel sírt. Hajnaltájt nyomta el az álom, ezért szalasztotta el az első buszt, amely a Margit hídon a szigeti lehajtónál lévő kanyarban a síkos úton megcsúszott, áttörte a korlátot, belezuhant a Dunába, és a sofőrrel, a kauluzzal meg a végállomáson felszállt két korai utassal elmerült a jeges árnban. Mamit párja távollétében akkor a halál akarta eljegyezni, de hál' istennek a menyasszony lekéste a kézfogót. Január 12-én, szombaton reggel háromnegyed hétkor megmozdult a föld, megremegtek a házak. Nővérem épp az erkélyen rázta a porrongyot, amikor a puha flanel hirtelen kihullott a kezéből, és a libegő porfelhőben mesebeli repülő szőnyegként a heves szélről fújva lassan tovaszállt. Ruzska is majdnem utána zuhant a vasrács

át. Szerencséjére, baljával szorosan markolta a korlát szélét. Hazatértünk után értesültünk az isteni csodákról, hiszen anyám éveken át minden reggel az első 39-es járatral ment munkába Budára a boltba, egyetlenegyszer maradt le róla, és ez mentette meg az életét, nővérem meg minden héten az erkélykorláton mélyen áthajolva két kézzel szokta kirázni a portörelő rongyot, most pedig, ki tudja, miért, valamilyen hirtelen sugallatra előtte jól megkapaszkodott. Anyám ezért februárban a Gerlóczy utca sarkán lévő szobrász és kőfaragó műhelyben a tulajdonosnál, Putz mesternél rendelt egy fehér márványtáblát arany felirattal: „Hálából Szt. Antalnak”, 1956, hiszen azon az éjszakán is hozzá imádkozott. Aztán annak rendje és módja szerint elhelyeztette a kegyadományt a Ferenciek templomában a bejárat bal oldalán a vasrács mögött. Lehet, hogy november negyedikén is a szegények páduai védőszentje óvta meg anyámékat az oroszok golyóitól a tankokkal telezsúfolt Margit hídon.

Január hatodikán, a bolgár karácsony első napján rendezték meg az ünnepélyes búcsúztatást a Keleti pályaudvar huzatos csarnokában. A recsegő mikrofon miatt nem lehetett érteni az idős, kehes nagykövet politikai szólamait, útra bocsátó, lelkesítő jókívánságait, meg különben sem figyelt rá senki. Mindenki sírt – ki örömeben, ki az elválás miatti bánatában. Mi, négyen összekapaszkodva álltunk a peronon leterített vörös szőnyeg szélén. Tati mosolygott és zsebkendője sarkával törölgette mami némán csorgó könnyeit, Ruzska hangosan zokogott, nekem óriási gombóc ült a torkomban és anyám derekát szorítottam. Pencso, a budapesti bolgárok virtuóz harmonikása, aki balkezes lévén fordítva játszott a hangszerén, vagyis jobbja-

val nyomogatta a basszusgombokat, most zsonglórnek beillő ügyességgel háromszor megpörgette a feje fölött hatalmas zeneszerszámát, aztán baljával belecsapott a Hohner hófehér billentyűibe. A férfiak füttyögve, nagyokat rikkantva körtáncba kezdtek. A fekete mozdony gőzt és füstöt okádozott, a masiniszta háromszor túlkölt, a kalauzok meg sípjal jelezték, hogy ideje beszállni. Deres szakállú pópánk a hivatalos tiltás ellenére kereszttel áldást osztott, puszpángból és illatos golyaorból kötött csokorral szentelt vizet szórt az induló csapatra, aztán hangos pöfögéssel kigördült a szerelvény a hazai bolgároknak fenntartott két különvagonnal.

Az ünnepség után másnap reggel a nagykövet magához kérte az atyát és alaposan leteremtette klerikális kilengéséért, kiváltképp azt sérelmezte, hogy a pap ígérete ellenére botrányosan viselkedett, aki meg azzal tromfolt rá a vitában, hogy ő fogadalmához híven – a külképviseleti vezető szavait szó szerint idézve – nem csinált semmiféle undorító és népbutító „hókuszpókusz”, hiszen jómagya sem nem bűvész, sem nem bohóc, hanem isten szerény szolgája, aki becsülettel végzi a szent liturgiát és az egyházi szertartásokat az emberek boldogulása érdekében, a gondviselés irányításával, és különben is, ha kifogása van a szolgálataival szemben, forduljon bizalommal feletteséhez, a Szent Szinódusban nagy befolyással rendelkező vidini metropolitához, aki egyébként nemcsak klérusbeli előljárója, hanem szeretve tisztelt lelki vezetője és nagybátyja is. Ennyi nyomós és ékesszólóan előadott érv hallatán a diplomatává avanszált pártmunkás végül is meghátrált.

Éjjel léptük át a magyar–román határt, amikor a zakatolástól, a felkavaró élményektől és az állandó iz-

galomtól már mély álomba merültem. Kolozsvárott és Bukarestben is vakvágányra tolvá fél-fél napot vesztegeltünk, vizet is csak rendőri kísérettel vételezhettünk az állomásokon, aztán harmadnap hajnalban Giurgiunál elértük a kéklő Dunát. Nem láttam a túlsópartot, azt hittem, hogy a tengerhez értünk, és azt akarjuk átszelni. És akkor a szomszéd kupében egy erős férfihang énekelni kezdett. Először csak szólóban szárnyalt a hangja, de rögvést a többiek is csatlakoztak hozzá, a mi fülkénkben is rázendítettek az emberek, hirtelen kétszáz torok együtt harsogta a szöveget és lábbal verte a taktust. Hangosabbak voltunk a mozdony dübörgésénél és a kerekek csattogásánál. A híd acéleresztékei recsegve-ropogva visszhangozták az égbe törő, morajló dallamot.

A víg fehér Duna messzi
hulláma suhan,
büszkén szeli a „Radetzky”,
aranyhabosan.
De ahogy a kozloduji
part már látható,
harsannak egy kürt jelei,
bomlik lobogó.

Apámat ritkán hallottam énekelni. Csak a névnapján estefelé danolt, amikor már az utolsó vendég is hazament, szinte csak magának dúdolta III. Borisz cár kedvenc, mélabús melódiáját: „Ma este ünneplem a búcsút...”

Akkor, a vonatban, a többiekkel összepréselődve szinte vigyázzállásba merevedett, kihúzta magát, szoroson markolta a kezem, teli tüdőből dalolt, és közben kétoldalt az arcán folytak a könnyei. Nedvesen csillogott a szeme, és az emberek lelkéből feltörő indulat szinte szétfeszítette a vagon falait.

Naumova asszony, a budapesti „Hriszto Botev” Bolgár Általános Iskola

ének- és zenetanára minden szerdán és pénteken délután öttől hétig külön-órán tanított bennünket bolgárra. Nővérem még harmonikaleckéket is vett tőle. Szüleink szemébe könny szökött, amikor egyfajta év végi vizsgaként és meglepetésül harmonikakísérettel egy szuszra elfűjtük Ivan Vazov *Radetzky* című költeményét. Anyám később az ünnepi vacsoránál bevallotta, hogy bár egy szót sem értett az egészből, örömeiben azért fakadt könnyekre, mert mi ketten annyira lelkesedtünk, lábbal egyszerre doboltuk az ütemet, meg úttörő-egyenruhában, sípval és vörös nyakkendővel felszerelkezve annyira aranyosak voltunk. Apámnak egyébként megelégedésére szolgált, hogy a tanárnő a nyelvoktatás mellett megfelelő hazafias nevelésben is részesített minket.

Ma már nehéz pontosan vissza-idézni, hogy akkor, kiskamaszként mit is tudtam Hriszto Botev és csapata merész és kockázatos vállalkozásáról, a Radetzky gőzhajó eltérítéséről, mennyivel többet a versben megörökített eseményeknél, ám a pillanat emelkedettsége, sőt, mondhatni, magasztossága belém vésődött, és néha még most is ama utazás emléke olyan váratlanul úszik elő az emlékek ködéből, miként nyolcvan évvel korábban, 1876. május 29-én a Lloyd Társaság Radetzky nevű osztrák-magyar gőzöse tűnt fel a Dunán Kozloduj környékén a vízpárától homályos, kihalt horizonton.

Az első vers, amelyre apám megtanított, Botev *Hadzsi Dimiterje* volt. Ez a bolgár irodalom *Nemzeti dala*, amely a szabadságért hősi halált halt bujdosó harcosról, azaz a „hajdutin” vagy másnéven „hajduk” vezérről szól. Olvasni csak később tanultam meg. A bolgár közoktatás és a hivatalos irodalomkritika szerint is Botev Balkán-hegységet

leíró négy sora a bolgár költészet felülmúlhatatlan csúcsa.

„Beáll az est. A csillagok ragyogva tűznek s mikor felgyúl a holdvilág; az erdő zúg s a Balkán úgy dalolja a szél szárnyán a hajdukok dalát.”

Tízéves lehettem, amikor kezembe került a költemény magyar változata Boikliev Dimo–Faludy György átültetésében. Műfordításról, irodalmi formákról fogalmam sem volt, de ösztönös reakciómra máig emlékszem. Zavarodottságot éreztem. Miért hangzik másképpen magyarul, miért nem hat rám, miért nem ragad magával a magyar szöveg, s miért borzongok meg a költő és szabadságharcos szavaitól? Egyetemistaként ugyanezt tapasztaltam, amikor először olvastam el a *Nemzeti dalt* Nevena Sztefanova bolgárításában. Rögvest a fordítót kárhóztattam, aztán magam elé tettem az eredetit és a fordítást. Rájöttem, hogy a bolgár változathoz nem társul mindaz a mögöttes tudás, közösségi és személyes emlék és érzelem, ami villámcsapásként ér, ha meghalljuk a mozgósító refrént: „A magyarok istenére / Esküszünk, Esküszünk, hogy rabok tovább nem leszünk!”

A bolgár és a magyar szépirodalomban – de, gondolom, bízást tárgíthatom a kört Kelet-Európára is – léteznek olyan alkotások, amelyek sajátos üzeneteket hordoznak. Irodalmi hatásuk kevésbé érthető és érzékelhető, ha a művet társadalmi-történeti szövegből kiszakítva, belső esztétikai értékeire lecsupaszítva vizsgáljuk, mert ezek közhelyszerűeknek, néha érzélgősöknek tűnhetnek; és részben valóban magukon viselik ezeket a stílusjegyeket, hiszen elementárisan, kevesebb áttétellel, jelszószerűen fogalmazzák meg annak a kornak a

kívánalmait és hangulatát, amelyben létrejöttek. Népszerűségüket, korokon átívelő hatásukat annak is köszönhetik, hogy megszületésük óta a mai napig az adott társadalmi valóságra érvényes fölismerést közvetítenek. A kelet-európai történelem megkésettsege, viszonylagos ismétlődése, a társadalmi kérdések hosszan tartó megoldatlansága mögöttes tartalmakat kölcsönöz az irodalmi alkotásnak, újabb, a régire épülő és azzal összecsengő értelmezést. Ezeket a verseket a legnehezebb lefordítani, hiszen rangjukat, súlyukat és az adott nemzet irodalmában, történelmében és jelenében betöltött szerepüket főleg a művön kívüli tényezők adják. És lábjegyzetekkel még senkinek sem sikerült művészi élményt csíholnia és érzelmet hevítenie. A *Hadzsi Dimiter*-hez és a *Radetzky*-hez legalább olyan terjedelmű magyarázat szükségeltetne, mint amennyi maga a költemény. Már maga a cím is hangulatot teremt a bolgár hallgatóságban – az idegekből pedig értetlenkedést vagy közönyt vált ki.

Nemcsak én, talán akkor ott mindannyian úgy éreztük, hogy nem hazatos vasúti szerelvényben ülünk, hanem a Radetzky fedélzetén a korlátba kapaszkodva suhanunk Rusze felé, és a hömpölygő folyam füsttel keveredő átható halszaga az arcunkba csap. A szomszéd fülke ablakán ketten derékig kihajolva a szélnek feszítették a bolgár trikolor, szerettem volna, ha apám újkori Botevként kardot ránt és a kapitányi hídon átveszi a hatalmat a gőzös felett, azonban zsebében csak egy gyöngyház betétes szalonnázóbicska lapult, melynek finom, nyúlánk pengéje aligha volt hosszabb tíz centinél, nem rendelkezünk lőfegyverekkel sem, egyetlen ócska flinta vagy mordály sem lapult a vulkánfiber bő-

röndökben rejtve, az meg közismert, hogy puszta kézzel nem lehet elfoglalni egyetlen közlekedési eszközt sem. Lelkésznünk se tartott velünk, hogy hajdani elődjéhez hasonlóan megkaparintsa a kormánykereket. Szerencsénkre, a vonat nem térhetett le kijelölt pályájáról, az acélsínek rendíthetetlenül irányították végcélja felé. És mindeközben áradt, zúgott az ének.

S ifjak gyűlnek árbocához,
bolgár harcosok,
homlokukon oroszlanos
jelvénye ragyog.
Ifjú vezérük az élen,
szikrát szemé hány.
Meztelen kés a kezében,
s így szól: – Kapitány!
Bolgár vojvoda vagyok én;
legényeimmel
Ma a szabadság mezején
vért ontanunk kell.
Szabadító csapatunkra
vár Bulgária,
mindörökre hogy lehullna
zsarnoki iga.

A román kalauzok riadtan rohagáltak a fűtetlen folyosókon, nem értették, hogy mi történt és mire készül ez a megmámorosodott tömeg, amely addig zengte a szabadság imádott szózatát, újra és újra kezdve, míg a mozdony bolgár földre nem ért. Bulgária azonban, úgy látszik, nem várt ránk. A határőrök és a vámosok meglepődtek azon, hogy alig fékezett le a szerelvény, az utolsó két vagonból az utasok engedélyt sem várva, szinte egymás hegyén-hátán tódultak ki a pályatérre, sokan letérdeltek és felémelt karokkal az ég felé fohászkodtak, néhányan az anyaföldet illeték csókjukkal, aztán a lobogót tartó két ifjú mögött felsorakoztunk és rázendítettünk a himnuszra.

Zúg a Marica, mérges a sodra,
Véres a habja, szenved a haza.
Rajta, előre a harcba,
Győzni kell, győzni, tűzön-vízen át!

Ne legyünk gyávák, győzelem vár ránk,
Bolgárok, minket figyel a világ!
Rajta, előre a harcba,
Győzni kell, győzni, tűzön-vízen át!

Új hajnal, ébredj, hozd el a békét
S légy szabad végre, te elnyomott nép!
Rajta, előre a harcba,
Győzni kell, győzni, tűzön-vízen át!
(Nagy László fordítása)

Az állomásfőnök zavarba jött. Nem tudta, hogy mi ez: provokáció, avagy zendülés? Pisztolyából a levegőbe lőtt. Döbbszent csend következett. „Állj! Emberek, ez a cári himnusz, ez ma már nem érvényes. Az újat énekeljétek!” A szovjet mintát majmoló, újonnan bevezetett himnuszt senki sem tudta. A tömeg megszégyenülve, megalázva, dermedten állt, hang nem hagyta el az ajkakat, csak a sóhajokból összekeveredett pára foszlott szét a légben.

Később, amikor végre beszállhatunk, apám ennek kapcsán megemlítette, hogy Rákosi Mátyás, a teljhatalmú pártfőtitkár és miniszterelnök is meg akarta változtatni a magyar himnuszt, mert az áldást Sztálintól és nem az Istentől várta. Az új himnusz megírására Kodály Zoltánt, a legnagyobb élő magyar zeneszerzőt kérte fel, aki, miután megsimogatta kecskeszakállát és hátravetette vállig érő, deres haját, elhárította a parancsnak beillő felkérést. Mélyen a törpe termetű, tarkopasz diktátor szemébe nézett és azt válaszolta: „Erkel Ferencnél jobbat nem tudnék komponálni.” Így mentette meg akkor egy karakán komponista az egész nemzet becsületét. De talán még Rákosiba, ebbe az istenverte kommu-

nista gnómba is szorult annyi tudás és tisztelet, ami a bolgár bolsevikokból rég kiveszett, hogy primás után kont-rásokhoz nem fordult, pedig akadt volna akkor, mint a történelemben mindig, bármire kapható, aljas gazember.

A hosszas és alapos vámvizsgálat után Gorna Orjahovicáig zakatoltunk. Ott lekapcsolták, majd ismét vakvágányra tolták a két vagon, és aztán az emberek úgy rebtentek szét a szélrózsa minden irányába, ahogy csivitelő verebek a köröző karvaly előtt. Mi a főváros felé vettük utunkat, a szófiai személy éjfél előtt érkezett meg. Nagynéném és nagybácsim fogadott a központi pályaudvaron, a közelben lévő Dimitrov úti lakásukra már halálosan elgyötörten, szinte félálomban érkeztem. Arra emlékeztem még, hogy nagyapám szoroson magához ölel, aztán minden elhomályosult. Négy napon át utaztunk zötyögve, gyakran meg-megállva, apám ölébe hajtva fejem aludtam olykor, amikor már a fáradságtól képtelen voltam nyitva tartani a szemem. Egy falat meleg ételt sem ettünk ezalatt, egy korty forró teát sem ihattunk, a hideg kucpában bundában és kucsmában ülve is dideregtem, mégis izgalmas kaland és döbbenetes élmény volt ez a nagy utazás. Apám meséi, mondái életre keltek, és közben gyermekből kamasszá értem: felfedeztem magamnak Bulgáriát, őseim honát.

Nagyapám 1949 őszén érkezett Budapestre. Nyúzott volt a hosszú úttól, és szomorú nagymama hirtelen halála miatt. Háromrészes, fényesre koptatott, fekete öltönyt viselt, homlokát ráncok barázdálták, kopaszra borotvált koponyáján és arcán barna bibircsókok éktelenkedtek. Másnap apámmal elmentek a Gellért fürdőbe, ahol jó kiáztatták magukat, majd az étteremben a zónapörköltöz ittak

egy-egy korsó sört, és utána Malecz Lajos úri szabóságánál apám két öltönyt rendelt nagyapának igazi angol merinói gyapjuszövetből, egy acélkékét és tavaszra egy galambszürkét. Aztán felkeresték házi orvosunkat, dr. Bodort. Az orvos kivizsgálta az öreget, felírt néhány vérnyomáscsökkentő pirulát, és ajánlott egy neves sebészt a Zsidó Kórházban, aki meg eltávolította a csúf szemölcsöket. Nagyapa id. Véres Kálmán, apám házi borbélyja javaslatára sűrű Eden-bajuszt növesztett, aztán ahogy a haja is újból nőni kezdett, meg az arca is kisimult és kedélyesen kitelt, mellényes öltönyében, széles csomójú sötét selyem nyakkendőjével, igazi, tekintélyes, levantei üzletembernek festett. Reggelente a komótos étkezés befejeztével, miután nővérem a házvezetőnő kíséretében iskolába indult, mi ketten nagyapával leballagtunk a boltba, ahol úgy állt meg a bejárat előtt, mintha valójában ő lenne a tulajdonos, s nem a fia. Megszemlélte a kirakatot, biccentéssel és mosollyal üdvözölte a vevőket, néhány halk észrevételt tett apának, aztán kézen fogott és lesétáltunk a Duna partra. Mindennap délig sétálgattunk a Margit híd és a Lánchíd között, megszemléltük, hogy haladnak a munkával a kőfaragók a Parlamentnél, néztük a tovasuhanó uszályokat és a túlparton a várat, sirályokat és galambokat etettünk a Kossuth híd feljárójánál, közben én lapos kavicsokat gyűjtöttem, amelyekkel a lépcsőkön egyensúlyozva kacsázni próbáltam a zöldesszürke vízen. Nagyapa ilyenkor szálfaegyenesen állt és a messzeségbe révedt, olykor a bajsza alatt kurta mondatokat mormolt, nem értettem a szavait, azt hiszem, nem is nekem szánta, magában beszélt, vagy nagyanyának az égbe üzent. Nem nagyon társalogtunk, ha bolgár-magyar keveréknyelven kérdeztem tőle vala-

mit, válaszul kedvesen hümmögött, keveset szólt, inkább kivett a zsebéből egy zacskó savanyú cukorkát és megkínált, szopogattam a sárga édességet, megfogtam széles, meleg jobbját és bandukoltunk tovább.

Nagyapa hamar kizökkent korábbi egykedvűségéből, élénken érdeklődni kezdett a világ dolgai iránt. Kért apámtól egy keményfedelű, márványmintás vonalas füzetet, amelyben az oldalakat függőleges vastag vonallal kettéosztotta, aztán mindennap beleírt tíz-tíz új magyar szót. Valójában csak a magyar szavak cirill betűs fonetikus átírása sorakozott a bolgárokéval átel-lenben. Nem akart írni-olvasni tanulni, csupán a legfontosabb, a legszükségesebb kifejezések kiejtését gyakorolta. Mindegyikünkkel: apával, anyával, nővéremmel, velem, Margittal, a házvezetőnővel, meg még a cselédlánnyal is elismételtette a megtanult tárgyak és fogalmak nevét, a köszöntéseket, a megszólításokat, a jókívánásokat, és másnap a bolti gyakorlatban is kipróbálta őket, majd visszafogott, de boldog mosollyal nyugtázta a vevők elismerő bókjait. Nagyapa nyugodt, erős, alapjában véve derűs ember maradt az élet megpróbáltatásai ellenére. Bölcsen és méltósággal állta a sors csapásait, és túl a hetvenen is kíváncsivá tette a világ.

1967. augusztus 20-án Varbanovciban, a Balkán gerincén a csupasz ég alatt éjszakáztam. Hihetetlenül közel, szinte a fák koronáján ragyogtak a csillagok. Szabi bácsi, nagyapa unokaöccse kicsiny poharakba töltögette a smaragdzöld körtepálinkát. Érett, lédús paradicsomból készült petrezselymes, olajos salátát, hersegő hagymát, piciny, méregerős paprikákat, szirenét, száraz szudzsuszeleteket és foszlós kalácskenyeret haraptunk hozzá. A gyertyák körül öngyilkos mus-

licák köröztek. Távoli rokonommal, Alekszandarral, a délceg tornatanárral, hajdani kozák atamánok kései ivadékával együtt próbáltunk ivásban versenyre kelni az ősz, öreg vadással. De mindhiába. Azon az estén hármásban egy literes flaskával végeztünk. Az üveg maradékát Szabi bácsi hörpintette ki, miután a régi históriákat befejezve utolszor pödörített egyet pipafüsttől sárgálló, kackiás bajuszán. Ott huszonhárom éves, diplomás bölcsészként tudtam meg, hogy milyen hagyatékot hordozok a zsigereimben, kitől is örököltem féktelen, hirtelenül feltörő indulataimat.

Tán tizenegy lehettem, mikor igaztalan pofonja miatti örült dühömben öklelő kosként fejfel rohantam az éjjeliőrnek. A piac közepén döntöttem le a lábáról a megtermett, nyugdíjas férfit, és a mérleg mellől felkapott ötkilós, öntöttvas súllyal a fejére sújtottam. Apám csavarta ki kezemből az alkalmi fegyvert. Eltökéltem, hogy kiloccsantom a tehetetlen, földön fekvő ember agyvelejét. Szerinte a téboly fénye sugárzott szememből, ez az iszonyú erő bénította meg, tette védekezésre képtelenné. Később engem, a fékevesztett kamaszt ez az idős tanácsi alkalmazott mindig elkerült, félt tőlem, mert akkor, abban a pillanatban pontosan érezte, hogy mi forrong bennem, kész voltam arra, hogy sérelmemet halálával toroljam meg. Minden porcikámmal ölni akartam.

1856 nyarán véget ért a krími háború. A törökök leverték a későn kirobbant tarnovi felkelést is. Odatek a véráztatta bolgár remények. Akkor augusztusban égett porig ükapám emeletes háza. Módos ember volt, tekintélyes kereskedő, erős, vérmes férfiú. A fekete füst a felhőkig kigyózott, a tikkasztó melegben csak a kutak fenekén csillogott a víz. Jordan

Szabev, a család feje súlyos szeker-céjével hasogatta az izzó gerendákat. Aztán végül a tűzbe hajította acélos szerszámát és rettenetes szidalmakra nyitotta száját. Megátkozta a szultánt, utána sorban az álnok angolokat és a ravasz franciákat, de az elgyávult oroszokat sem kímélte, és végül veszett dühében az eget káromolta, öklét rázta felé. Megdőböntek a falubeliek: Hadzsi Jordan, aki az előző évben a Szent Sírhoz zarándokolt, hogy tehet ilyen. Talán abban a percben, mikor kimondta az átkot, önmaga is visszahőkölt iszonyú szavaitól, de már késő volt. Mintha láthatatlan malomkő hullott volna rá. Összerogyott, fennakadt a szeme, saját kapuja előtt halt szörnyű halált. Az egykori ház helye üresen maradt, nem emeltek fölé többé falakat és tetőt, az üszkös romokat felverte a gyom, az eső és a szél lassan eltörölt minden nyomot, távolabb alakították ki a család új otthonát. A közeli kőpince azonban sértetlenül vészeltte át a tűzvészt, ajtaja előtt diófa asztal mellett iszogatva idéztük fel a múltat, néhány cseppet a földre öntve áldoztunk az elődök emlékének. Kihalt a kicsiny falu, a porták rég üresen állnak, a beszögelt ablakok mint lehunytt szemek alusszák álmukat, az emberek vagy tíz éve már a szomszédos községbe költöztek át, csak a hegy gyomrában tölgyfa hordókba zárva érik tovább az egészség, a bölcsesség és a jókedv esszenciája – az illatos, folyékony smaragd.

Másnap hajnalban, mikor még mi, az ifjak az igazak álmát aludtuk, a vén mesemondó két kopójával vadászni indult, nyulakat akart puszkavégre venni. Este tiszteletünkre berbécset vágtak, másnap reggelire a máját és a veséjét sütötték meg, agyagkupákból vörösbort és forrásvizet kortyoltunk hozzá, a húsát hatalmas tálakban kaptuk.

Szabi bácsi dédapám nevét viselte, szavai szerint szakasztott olyan volt, mint ő: magas, szikár, higgadt, de határozott hegylakó ember. Dédapám hatéves lehetett, amikor leégett a ház, a csűr meg a pajta, úgy hírlett, hogy Ali csaus gyújtotta fel. Húsz évvel később, 1876 májusában a faluhoz közeli bükösben bosszút állt a török bitangon. Nem beszélt róla soha senkinek, de a faluban mindenki sejtette, miért veszett nyoma a gyűlölt muzulmánnak, Hágár veszett fattyának, és Gergana anyó miért is vasárnap éjjel és nem hétfő reggel mosta tisztára a patakban fia fehér gyolcsingét. Dédapám ismerte a Balkán minden zegét-zugát, járta a rengeteg erdőt törrel az övében és kétlövetű karabéllyal a vállán, később egy ismétlős mannlicherrel, ősz öreg emberként meg szürke samara hátán kocogott és csak egy kampós botot vitt magával. Őt fiút nemzett, nagyapám volt a sorban az utolsó, 1879-ben ő már nem megvetett oszmán alattvalónak, hanem szabad emberként, bolgár polgárnak született. Akkor, tavasszal Tirnovóban, a második bolgár cárság hajdani fővárosában ülésezett az alkotmányozó nemzetgyűlés, és egyetlen szavazaton múltott, hogy nem ez a festői város, hanem egy piciny porfészek, a Vitosza és a Ljulin lábánál fészkelő Szófia lett a felszabadult fejedelemség szíve. Talán családunk sorsa is másként alakult volna, ha Tirnovo büszke falait ragyogják be a fővárosi fények. Mindenesetre dédapám 1891-ben kézen fogta tizenkét éves, legkisebb fiát, és elvitte a kanyargó Jantra partján fekvő, az ősi fellegvárra figyelő városba, amely távolból emberkéz építette fecskefészek sokaságára hasonlított. Nagyapám a híres-neves tirnovói papucskészítő céhnél tanulta ki a szakma minden csinját-bínját. Tanoncként

sokat kellett sepernie, fát vágnia és cipekednie, míg végre a mester kezébe adta a gyorsan sikló acélárt, a könnyed vaskalapácsot meg a bagariát és a finom borjúbőrt, de csak évek múltán, már tapasztalt segédként hímezhetett vékony ezüst- és aranszállal csodás mintákat a kecses női papucsokra. Szabi dédapám szűkszavú, hallgatag ember volt, komoly, igyekvő fiának búcsúzásakor csak egyetlen szónyi intelmet kötött a lelkére: „umnata”. Nagyapa is ezt mondta fiainak, mikor útra bocsátotta őket, ezt kaptam én is örökölni apámtól, és ezt hagyományoztam tovább, szellemi irányítúként, felcseperedő fiamra. Csupán hat betű, u-m-n-a-t-a: o-k-o-s-a-n, mégis régi és megszívlelendő családi hagyomány rejlik benne, a keresztény erkölcs legelső, legfontosabb erényére int és emlékeztet – az okosságra, a bölcs körültekintésre, az előrelátásra, vagy másképpen a józan észre, a megfontolt döntésre, hiszen nélküle nem létezik, nem létezhet a többi erény sem, nélküle nincs igazságosság, sem bátorság, sem mértéktartás. Az ember legnagyobb kincse az értelme, a tudása, mindenét elvehetik tőle, ezt azonban csak az élete árán, és ha megvan a magához való esze, leleményessége és lelkiereje meg kitartása, akkor Isten segedelmével minden odavesztett vagyonát visszaszerezheti. Ha az ember okos, akkor mértéktartó is egyben, és ekképp erős és egészséges, ha nem veszi el a fejét, nemcsak az életét őrzi meg, de az eleven életnél is fontosabb becsületét, nem hoz akkor szégyent sem magára, sem a családjára, sem a hazájára, és hitére sem. Hát ezt jelentette és jelenti számunkra ma is az „umnata”, dédapám első és egyetlen parancsolata.

Nagyapa szorgalma és tudása révén hamarosan segéddé, majd mes-

terré vált. Megspórolt pénzéből műhelyt nyitott a bőrművesek utcájában, és járta a vásárokat szerte a megyében. Még a tarkabarka népséggel teli dunai kikötőben, Ruszében is megfordult, ott is árulta becses portékáját. Bolgár, görög, török, tatár, örmény, román menyecskék lábát díszítette a karcsú és kényelmes papucs, keze munkáját dicsérték Belgrádban, Bukarestben és Brailában, még a messzi Kisinyovban is. Aztán a század végén nagyot változott a világ, tetőtől talpig átalakult, jött Párizsból, Bécsből és Budapestről az új divat. Zárt, szűk, sarkas, gombos félcipők és magas szárú csizmácskák váltották fel a színpompás, kényelmes, lapos topánkákat. A nyugati divat adta meg az utolsó kegyelemdőfést a régi világnak. Hazafias megfontolásból többé már nem viseltek piros fezt a bolgár férfiak, az asszonyok meg törökös papucsot. Nagyapa osztott és szorzott, aztán eldöntötte, hogy nem veszi fel a versenyt az újonnan nyílt gabrovói cipőgyárral, úgysis hiába, inkább felhagy a tisztos iparral és új vállalkozásba fog. Eladta a műhelyt, a boltot és az árukészletet, az árán szántót, szőlőt és erdőt vásárolt a közeli Draganovóban, házat épített és megnősült. Láta, hogy már faluhelyen is csak a vén anyókák forgatják a guzsalyt és pörgetik a rokkát, nem zakatolnak már estelente a szövőszékek sem, a lányok és a vándorkertészek falvaiban már az asszonyok is készen veszik, külföldről hozzák a ruhaanyagot, ezért a világháború végén szövetkereskedést nyitott.

1932. augusztus 19-én este apám két csendőr kíséretében leszállt a nemzetközi gyorsról a kelebiai vasútállomáson. A falu határában levették csuklójáról a bilincset, aztán dél felé mutattak, a horizonton imbolygó fények felé, Zombor irányába: – Ott van Szófia, indulj! – Apám udvarias ellen-

vetésére a főtörzs rámordult: – Ne okvetetlenkedj, hanem szedd a lábad! Ha visszafordulsz, lövünk.

Kétszáz métert ment előre a kukoricásban, aztán megállt. Csend volt, csak a tücskök ciripeltek tébolyult ütemben. Fél órát várt, majd elindult nyugatnak, aztán északra fordult, éjfélkor elérte a Pestre vezető sínpárt, a talpfákat számolva hajnalig gyalogolt. Virradatkor a vasút menti kiserdőben húzta meg magát, nem akarta, hogy a határ közelében bárki is meglássa. A nappalt végigaludta. Sötétedésig búvóhelyén maradt, csak a közeli, kihalt tanya szilvásában oltotta éhét, kalapjában, másnapra való gyümölcselemózsiát szedett, és estig megint a „hogyan tovább”-on törte a fejét. Tudta, hogy ezúttal nem szabad sajnálnia a pénzt, hozzáértő emberre, ügyvédre kell bíznia a tartózkodási engedély megszerzését, nem akart még egyszer hibázni. Másnap a kiskunhalasi piacon vett egy háromkilós kenyeret, egy bugylibicskát meg egy tarisznyát, és egy hét alatt visszagyalogolt Budapestre. Fél év telt el azóta, hogy Ruszében hajóra szállt, a pejkot, amellyel a városba érkezett, nagyapa egyik üzletfelére bízta. Nem búcsúzott el a szüleitől, ment a saját feje után. Önállóságra vágyott, önmaga ura kívánt lenni. Nyolc hónapi munka eredményeképp felruházkodott, svájci karórát vett, két rend öltönyt, két pár elegáns borjúboksz cipőt rendelt magának, s mindeközben megtanult magyarul és keresztül-kasul bejárta a fővárost. A falubeli léthez képest mindez hihetetlen sikernek és gazdagságnak számított. Hosszúra nyúlt vonatkozásunk alatt mesélt először magáról nekem, már elég nagynak tartott ahhoz, hogy elmagyarazza az élet célját és értelmét, felébressze bennem az alkotás utáni vágyat és a teremtés örömét.

Rumen Sztojanov

Te

Arcod csontja folyókő lágy karca,
bőröd frissen mosott ing üdesége,
szépséged fehér kis híd.

S én fölébed hajlok, mint fűzfa folyónak.

Te

Kis tenyér, mely, mintha ég, befed.

Te

Én és te oly különbözünk:
föld és eső.

Földjenincs eső
vagyok nélküled.

Te

Fölebredek éjjel és érzem:
fülemnél hogy derűsen lélegzel – boldogság.

Te

Gyöngéd a füled.
A vállad is gyöngéd.
Könyököd is gyöngéd, a csípőd – gyöngédség vagy egészen:
szelíd áldás ajándéka szemed.
S tudom már, miért jöttél a világra:
hogy testet adj a gyöngéd s félénk szavaknak.

Szondi György fordítása

Gyökerek

A csodálatos faluban, Draganovóban van Felvég és Alvég. Itt is, ott is építettek templomot, az előző a „Szent Illés Próféta”, az utóbbi a „Mária Mennybemene-tele”. A mi családi házunk kívül esik ezeken a végeken, pontosabban a kettő között van. Nagy a falu, a felső templom hívó harangszava csak az egyik részét fedi le, az alsóé nemkülönben. A mi házunkat eléri mindkét templom zengő hangjai. Ez engem csendes örömmel tölt el, mert kétszeresen gazdagítva érzem magam. És némiképp megjutalmazva is, mivel a szófiái panelemig nem ér el a haranghívás.

A szülőhelyemre való emlékezéseimben fel-felvillanó dolgokhoz tartoznak a felső és az alsó harangok kondulásai, amelyek egyformán megtalálják az apai, s még ma is anyai házat: hangzó gyökerek, belőlük táplálkozik Bulgáriába vett hitem és bizakodásom.

Veri az ördög a feleségét

Rövid nyári eső: szilaj víz zúdul, aztán kisüt a nap, s látod, megmosdott a világ, friss és gyönyörű, eltűntek a sötét felhők és a komor ég, mosolyog a szivárvány, körülötted minden csupa élet, elevenség. Szeretem ezt az órát közvetlenül eső után, a világosság és remény különös érzésével tölt el, amilyent a gyógyulás hoz magával, azt a pompás ráébredést, hogy magad mögött hagytad a betegséget, hogy a rossz elmúlt, s szép napoknak nézel elébe. Ezt a szép pillanatot, amely hosszabb egy pillanatnál, saját fogyasztásra esőutániságnak hívom.

Emberben is van ilyen: huzakodtok egymással valami semmiség miatt, mindegy, kinek a hibájából, mondotok egymásnak néhány gorombaságot, aztán a másik elejt hirtelen egy barátságos szót, s nyoma sincs többé nála a duzzogásnak.

Szeretem az esőutániságot, miként a természetben, azonképpen az ember-népnél is.

Picasso Draganovóban

Írtam egy versikét, megénekelendő az udvari naspolyafámat. Ezt Szófiában tettem, de a csodálatos faluban látott fácskáról bennem maradt friss és közvetlen benyomások alapján. Észrevettem, hibázik valami, hogy elsegítsem a kis alkotást a holtpontra, azaz amikor már nem vagyok képes elhagyni vagy hozzátenni nem egy szót vagy betűt, hanem egy vesszőt sem. Így hát ki kellett várnom a következő látogatásomat az apai-anyai házban, hogy körbejárhassam a kérdéses növényt, hogy újra megnézhessem, hogy megtapogathassam a kérgét, a leveleit, a gyümölcsseit, hogy érezhessem – akárcsak egy festő, aki, mielőtt felrakná az utolsó ecsetvonást, figyelmesen rámered a modellt állóra.

Picasso – még ha két orra is lett a megfestett nőnek – hasonlóképpen használt élő modelleket. Azt pedig, hogy hová ragadja el képzeletének saját logikája, amely messze nem a szokványos, még maga a művész sem tudja.

Ahhoz, hogy beinduljon nálam a vers, szükségem van egy kezdő lökésre, s hogy pontosan mivé válik majd, tudja a Teremtő, hisz nem én irányítom, hanem a vers vezet engem a beteljesedése felé, amely néha nekem, az alkotónak is meglepetés. Ha előre világos lenne számomra, mit fogok írni, merő unalom lenne: lövöldözés egy megkötözött vaddisznóra. Az alkotás édessége nagymértékben az ismeretlenből fakad, amely ott leselkedik ránk a megvalósítás során, s amelynek másik neve: felfedezés.

Előbb a második, aztán az első

Ha azt állítod, hogy előbb európai (vagy világpolgár) vagy, s csak azután bolgár, az annyi, mintha kijelentenéd, hogy férfi vagy, mielőtt fiú lettél volna. A fonák-ság szembeötlő. Ez persze nem akadály a annak, hogy egyesek ezt hirdessék magukról, mások pedig higgyenek nekik.

Eszmecsere egy környékbeli pozitivistával

Mondtam valakinek: „Krisztus megszületett, örvendjünk!” S akkor hallottam, ahogy szinte kajánul megkérdezi: „Te láttad őt?” Erre én: „S tenedek eszed van-e?” Ő meg, kedélyesen: „Akad belőle.” Én viszont, kedvesen: „Honnan tudod? Láttad?”

Az utolsó leheletig

Hogy élhess, lélegzel. Azaz belélegzel, kilélegzel. Ugyanilyen módon fonódik össze kölcsönösen és elválaszthatatlanul az írás és az olvasás: az előbbi lehetetlen az utóbbi nélkül – írsz és olvasol, olvasol és írsz. Poéta, író, mihelyt felhagy az olvasással, halott.

(Szalai Lajos fordítása)

Draganovo: a magyarországi bolgárkertészek egyik „alapterületpülése” Bulgáriában. Itt született a hetvenéves szerző (diplomata, költő, műfordító, kutató, egyetemi oktató), aki versben, esszében, gyűjtőmunkájában igen erősen kötődik gyökereihez. A Napkút Kiadó 2011 decemberében vegyes kötetet jelentet meg az íróról *Lassúdad szavak* címmel. A nyomdába induló könyvből közlünk most ízelítőt.

Egy széplelkű anarchista hiteles története

Faludy Györggyel Krasztev Péter beszélget Dimo Boiklievről

A bolgár irodalom hazai ismerői általában csak annyit tudnak Dimo Boiklievről, hogy egyszer, valamikor a harmincas évek végén, a leghetetlenebb háborús körülmények közepette kiadott egy lehetetlenül eklektikus (mindazonáltal nem rossz) ízléssel összeválogatott bolgár költészeti antológiát. Akik személyesen ismerték, tudhatták, hogy Boikliev akkori magyartudása nem egy vers, de egy mosodacédula szabatos lefordítására sem lett volna elegendő. Így hát legendák kaptak szárnyra arról, ki is lehet a kötetben megjelent költemények valódi interpretálója. Az egyik csodatörténetnek is beillő fáma úgy tartja, hogy Boikliev egyszer egy vasúti fülkében utazott Faludy Györggyel, aki látva a lelkes bolgár nemes, de meddő erőfeszítését, megsajnálta, és ott helyben, a vonaton lediktálta magyarul a verseket. A legilletékesebbtől, Faludy Györgytől kérdeztük meg, mi igaz a meséből.

– Az elején kezdeném a történetet. Boikliev Dimo 1937 egy rettenetesen meleg nyári napján csengetett be hozzám először. Levetkőzve ültem otthon, csak egy bikini volt rajtam. Ezt a ruhadarabot ajándékba kaptam egy ismerősömtől, Magyarországon akkor még senki sem tudta, mire való, én pedig arra számítottam, hogy úgyszem jön senki. Egyszer csak csengettek: a délutáni postás – gondoltam, és kirántottam az ajtót. Két apáca állt kint, egy perselyt nyújtottak felém. Az egyik fiatal volt és rémesen csúnya, a másik öreg és nagyon szép. Rájuk néztem és elpirultam, mert akkoriban így megjelenni felért egy szentségtöréssel, úgy vehette ki magát, mint meztelenül felmászni a templomban az oltárra. Adtam nekik pénzt és visszaültem dolgozni. Újra szólt a csengő, de már elővigyázatosabb voltam, és kinéztem a kémlelőnyíláson. Egy ismeretlen férfi állt előttem, nálam idősebb lehetett, olyan harmincöt év körül. Kinyitottam az ajtót, mire rám köszönt: „Szerbuc, Gyuri” – mondta. Nagyot néztem, mire az idegen szó nélkül átnyújtott egy levelet. Illyés írta, és a következő állt benne: „Gyurka, ezzel a bolgárral nem tudok mit csinálni, talán te tudsz. Üdvözlöl Illyés.” Betessékeltem, óvatosságból az íróasztalom mögé ültem. Egy óriási csomagot tartott a kezében, amit egy határozott mozdulattal letett elém. „Legszépebb bolgár versköltemények” – virított rajta a cím.

Elmesélte, hogy Bulgáriában született, eredetileg – ha jól emlékszem – Anasztazovnak hívták. Az irodalom érdekelte, azonban mivel részt vett az anarchisták szervezkedésében, nem tanulhatott. Ha nem tévedek, még a szófiai székesegyház felrobbantásában, a cár elleni merényletben is benne volt.

– *Akkoriban az anarchizmus rendkívül népszerű eszme volt Bulgáriában: a kropotkinisták, bakunyinisták és a többi irányzat követői a század elején még saját kiadókat tartottak fenn. Nem árulta el, melyik irányzathoz tartozott?*

– Dimo egyszerre vallotta magát Kropotkin és Bakunyin hívének, neki ők voltak a „mesterei”. A merényletet követően Plovdiv mellett elfogta a rendőr-

ség, és néhány anarchista társával együtt agyonlőtték. Amikor idáig jutott az élettörténetében, látta a képeken, hogy ebből én egy szót sem hiszek el. Erre levetette a felöltőjét, az ingét, és megmutatta a három belövését, megfordult, és a hátán három másik heg virított, szorosán egymás mellett. Ott távoztak a golyók. „És aztán?” – kérdeztem. „Aztán ott feküdtem, a többiek meghaltak. Arra jött egy paraszt, aki elvitt a házába, orvost hívott. Hónapokig feküdtem, majd amikor meggyógyultam, a hadügy-minisztériumban helyezkedtem el.” Egyszerű, helyes fickónak tűnt, kicsit lököttnek, de kétségtelenül rendelkezett egyfajta született, paraszti intelligenciával.

– *Arról nem beszélt, milyen végzettséget szerzett, ha szerzett?*

– Ezt nem tudnám megmondani. „Előző életében” járhatott egyetemre vagy főiskolára, de a hadügy-minisztériumban egyszerű tisztviselőként dolgozott. Végig reszketett, hogy rájönnek, ki is ő valójában, lecsukják vagy újra kivégzik. Ezért jött át Magyarországra és iratkozott be a debreceni Mezőgazdasági Akadémiára.

Az év végi vizsgák után kimentek az egyetem tangazdaságába, ahol ő készítette az évfolyamtársainak salátát. Pontosan elmondta, milyen finomat tud csinálni: összekeverte uborkát, paradicsomot, retket, salátát, sóskát, joghurtot, tejfölt, amiből azután mindenki alaposan belakott. Táncoltak, mulattak, de hajnali kettőkor egyszer csak mindenkinek egyszerre kellett kimennie. A környéken csak egy árnyékszék volt, úgyhogy a társaság kitelepedett a kertbe, a salátaágyásba. Három felé feküdtek le aludni, egy másik részleg viszont reggel leszedte a zöldséget, és úgy árulta a piacon, ahogy volt. Égrendelő botrány kerekedett az ügyből, mégis a mintagazdaság termékeiről volt szó. Az igazgató nem haragudott a történetek miatt, azonban felelőst kellett keríteni, valakit ki kellett dobni. Betették a diákok nevét egy kalapba, Dimo húzott, és pechére kihúzta a sajátját. Kizárták, feljött Pestre, és ott állt munka nélkül. Megmondták neki, hogy ha bolgár verseket fordít, azzal kereshet egy kevéske pénzt, ha pedig a fordításai megjelennek, felveszik az egyetemre bolgárt tanítani. Rám nézett, s a tekintetén látszott, hogy bennem van minden reménye. Mi mást tehettem, belenéztem a „Legszepebb bulgár versköltemények”-be.

– *Ez tehát már magyarul volt...*

– Magyarul, de milyen magyarsággal! Iszonyú mennyiségű szöveg feküdt előttem, emlékszem is egy népdal néhány sorára: „Azt mondják, hogy úgy van, / szép dolog a csók, / lányok a bokúrban / szerelem szép csábjelét adjók.” Itt az adjók a csókra rímel. Ennél csak egy Botev-strófában találkoztam szenzáció-sabb rímmel: „Le veletek, ti papokok, / ti görögkeleti állatokok, / miattatok van minálunk / rettenetes állapotok.” Azok után, amiket elmondott, nem volt már visszaút, el kellett vállalnom. Mondtam neki, jöjjön el egy hét múlva, valamivel addigra elkészülök. Gondolom, mondanom sem kell, amint Dimo kilépett az ajtón, rögtön elfeledkeztem az egészeiről.

Leírhatatlan riadalom fogott el, amikor egy hét múlva tényleg megjelent. Azt hazudtam, megvan a fordítás, befűztem a papírt az írógépbe, kinyitottam a fiókot, néztem a legfelül lévő verset és közben gépeltem. Egy hét múlva újra jött, hozta a Népszavát és az Új Magyarságot: mindkettőben megjelent egy-egy vers. Ez azután így ment hónapokig. Minden lapban megjelentek a „Boikliev-féle” fordítások. Az Új Időkből egyszer rám telefonáltak, miért a Boiklievet

küldöm a saját fordításaimmal. Rettenetesen untam már a dolgot, de ha már egyszer megígértem... Na meg aztán tudtam, hogy más nem teszi meg neki ezt a szívességet.

– *Kinek jutott eszébe a kötet kiadásának a gondolata?*

– Ezzel az ötlettel ő állt elő 1938 tavaszán. – Ki fizeti? – kérdeztem ekkor tőle. A következőt válaszolta: rájött arra, hogy az akkori Akadémia elnökének, József főhercegnek a fia, József Ferenc főherceg írt egy *Várnai csata* című drámát. A darab rettenetes, mondta Dimo, de le fogja fordítani, ha kap egy levelet Borisz bolgár cárhoz, aki történetesen rokona volt József főhercegnek. Elment kihallgatásra az Akadémia elnökéhez, elmesélte, hogy lefordítaná a fia színművét, amelyet a Bolgár Nemzeti Színházban természetesen elő fognak adni. A darabot Magyarországon egyetlenegyszer állították színpadra egy dunai hajón, és tényleg elképesztően rossz, egy szó nem igaz belőle. Szóval Dimo ekkor vonatra szállt, felment a cárhoz, aki fogadta is, mivel József főherceg levelét vitte. Az uralkodó ekkor utasította a színház igazgatóját, hogy huszonnégy órán belül olvassa el a darabot. Boikliev másnap bement a színidirektorhoz, az ott ült nyitott ablakok mellett, és közölte, hogy ez rettenetes. Tekintettel a cár akaratára, ő ezt bemutatja, de az előadás napján az ablakkeretre akasztja fel magát. Előkerült egy üveg pálinka, aztán ittak és megint csak ittak, elkezdtek röhögni a darabon, széttépték a fordítást, kidobták a szemétkébe, végül tökrészege itták magukat. Amikor Dimo visszautazott Pestre, mondtam neki, hogy most el van játszva a főherceg. – Nincs – felelte –, mert a főherceg úgy tudja, hogy a darab Szófiában van és elő fogják adni, ezért kiutalt neki pénzt az Akadémia költségvetéséből a kötet kiadására.

Amikor 1938 könyvnapjára megjelent az antológia, Dimo már az egyetemen volt docens. Az Athenaeum könyvnapjára hagyományosan ott állt a Rákóczi út és a József körút sarkán, a Nemzeti Színház előtt. Ebből az alkalomból hátrébb helyezték az Athenaeumot, és Boikliev telepedett a helyére: ott ült egy egyszerű nemezsátorban, mögötte Bakunyin és Kropotkin jókora portréja lógott, a bejárat előtt díszruhába öltözött bolgárkertészek lányai. Kérdeztem tőle: „Mit felelsz, ha egyszer valaki megkérdezi, kik ezek?” „Mondom neki – vágta rá gondolkodás nélkül –, ezek nekem bolgár paraszt nagyapákok.” A könyvet azután megvette minden iskola, szép példányszámban fogyott.

Előzőleg még elhozta nekem a korrektúrát. Mondom neki: – Te Dimo, ez aztán már tényleg disznóság, magyar tanítványaid vannak az egyetemen, ne varrd már ezt is az én nyakamba. Ingyen és bérmentve lefordítottam neked vagy százötven verset, és még az aprómunkát is velem végezteted?

– Azt mondd, még a lappublikációkért sem fizetett egy vasat sem?

– Kedves ajándékokat hozott. Egyszer beállított egy böhöm szamovárral, amit nem akartam ugyan elfogadni, de otthagya az ajtó előtt. Azután hozott egy kétkötetes, bűnrossz japán versantológiát angolul, selyemkötésben. Nem tudom, honnan szerezhetette, de tény, hogy a maga dolgaiban roppant ügyes volt. A pénz neki magának is kellett, miért adta volna nekem a honoráriumait? Nekem sem ment valami fényesen, de neki a megélhetésre kellett. Azután valamikor meg is nőült, elvette Bogdánát, egy bolgárkertész lányát.

Bosszantott, hogy én verseket írok, fordítok, hozom neki a pénzt, ő meg az egyetemen tanít, ahova engem akkoriban be sem engedtek, ezért egyszer úgy

gondoltam, egy kis elégtételt veszek magamnak, megtréfálok. Míg nem volt Magyarországon, megnősültem és új lakásba költöztem. Írtam neki az új lakásból egy levelet, hogy nagy élvezettel olvasom a csodálatos bolgár fordításait, és nagyon örülnék, ha Naphegy utcai lakásomban vendégül láthatnám, el tudnánk beszélgetni egy kicsit a bolgár irodalomról. Aláírás: Tisztelő híve, Nagybaczony Nagy Gerő. Vadonatúj ház volt, még a névtáblákat sem tették ki. Mondtam a feleségemnek, hogy ha jönne egy barna képű úr, aki Nagybaczony Gerőt keresi, vezesse be hozzám, lepődjön csak meg egy kicsit, ha meglát. Megérkezett, bejött hozzám, én pedig megkérdeztem, hogy kihez van szerencsém. Néztam a döbbenetet az arcán: látszott, alig hiszi el, hogy két ember annyira hasonlíthat egymásra, mint Faludy és ez a Nagybaczony, de egy pillanatra sem jutott eszébe, hogy én ő vagyok. Azután lassan minden kiderült és sikeresen megvizsgáztam.

– *Az antológia megjelenése után ezek szerint meg is szakadt a kapcsolatok?*

– Dehogy! Amikor 1939-ben már Párizsban éltem, leveleztünk, és felajánlotta, hogy szerez nekem bolgár útlevelet, amivel vissza tudnék jönni Pestre. Kedvesen elhárítottam. 1946-ban kerültem újra Magyarországra, és hallottam, hogy még az egyetemen tanít ugyan, de nehéz helyzetben van: lévén anarchista, a kommunistákat legalább annyira utálta, mint a nácikat. Akkoriban valahol a tizenegyedik kerületben, Kelenföld környékén lakott, a vasúti sínen túl. Az ostrom alatt az oroszok száz méterre voltak a házatól, és az összes lakó benne bízott, mert csak ő tudott megszólalni valamilyen szláv nyelven. Küldöttséget menesztettek az oroszokhoz, melynek ő állt az élére. Addig minden sikeresen ment, míg Dimo meg nem szólalt, akkor ugyanis az oroszok alaposan elverték, mondván: „tudsz oroszul, és ezekkel a csirkefogókkal tartasz?” Ezután elvesztettük egymást szem elől, nem tudom, mi történt vele, de őszintén kíváncsi lennék rá.

– Már csak egy kérdésem maradt, melyre – ha lehet – egészen őszinte választ várok: szeretted ezeket a verseket?

– Nehezen viseltem Botev üres pátoszát. Biztos vannak jó versei is, de azokat én nem láttam. Többször kérdeztem Boiklievtől, hogy nincs-e jó bolgár költő, de ez azóta sem derült ki számomra. Csak a tizedrészét fordítottam le annak, amit hozott, egész költői életműveket kirostáltam. Helyenként mutatott nekem eredeti műveket is, Botevet például elég gyakran. Nagyra tartotta még Ivan Vazovot, akit én szintén nehezen viseltem. Boikliev lelkében jól megférhetett egymás mellett az anarchista lázadás és a – megítélésem szerint – másodvonalbeli szimbolisták széplelkűsége. Anarchista vers nem is volt köztük, aminek őszintén örültem.

Emanuil Popdimitrov

Határ

Páris környéki szerződések, ráncos
vén pergamentek, léha és csalárd
miniszterek s a fegyveres fináncok
hiába rajzoltak közénk határt:

aznaptól kezdve, hogy kitört a béke,
csak úgy, mint rég, egy ég borul le ránk,
és túlnanról, szél szárnyon jött zenére
a régi dalt dalolja még a szánk:

s az útkeresztet is hiába zárják
sorompók; át a vámhegyek falán
érett búzánkból szentjánosbogárkák
szállnak hozzátok minden éjszakán.

És nincs fegyver, sem zsoldos, mely e népet
szétválaszthatná; bús tarlók felett
szeptembertájt a fecskék is felétek
visznek mitőlünk hű üdvözlét:

s az árkon átrepült virágmagokból
tavaszra néktek új virág fakad,
és méheink a régi méhkasokból
hozzátok szállnak, mint arany-nyilak...

A temetők között, a kertek alján
egy kis patak most köztünk a határ:
és Mindszentekkor, ha a nép a sírok
közt rőt mécskekkel látogatni jár:

hiába áll a komitács vigyázzban,
tavaszra váró, barna fák alatt
a tömjénfüst kék s hajlékony virággal
öleli a túlparti sírokat...

Faludy György és Dimo Boikliev fordítása

Emanuil Popdimitrov (1885–1943) – a XX. század első felében a bolgár líra jelentős alakítója s alakja. A szépirodalom s az irodalomtudomány szinte minden területén alkotott.

Dokumentum

Béla Párisotól

Nem vinnék máj az én nyoma
 Kivétel vagyok?
 Nincs el bűnbán
 se ártok én, se ártok te.

Képlettel ugyan az vagyok:
 x

Kivétel vagyok. Sajátkezeim was de

Az én nyoma se vinnék máj.
 Kivétel vagyok. Azon sajátkezeim amlis;
 x

Törvényszerűsége az kivétel,
 az én vinnék máj az én nyoma.
 Kivétel vagyok

Mert az kivétel képlettel
 az én vinnék máj az én nyoma, tehát
 kivétel vagyok. Nincs el - bűnbán
 az én vinnék máj az én nyoma.
 x

Dimitar Mehadiev

Béla Párisotól

Nem kivételek fel képlettel
 az én vinnék máj, tehát
 kivétel vagyok, az én vinnék máj
 az én vinnék máj az én nyoma.
 x

Törvényszerűsége az kivétel.
 az én vinnék máj az én nyoma, tehát
 kivétel vagyok. Nincs el - bűnbán
 az én vinnék máj az én nyoma.
 x

Schill
 Béla Párisotól.
 Az én vinnék máj az én nyoma.

Október, Szófia

Két részlet Pósa Zoltán interjúból

A fordító örök dilemmája – Beszélgetés Sztefka Hruszanovával

– ...bár nem volt ismeretlen ön előtt a magyar kultúra, magyarul azonban egy szót sem tudott?

– A nulláról kellett elkezdenem. (...) Még az egyetemen beleszerettem Kosztolányi Dezső stílusába és írásainak tökéletes szerkezetébe. Novelláiban nincs egyetlen felesleges szó, ő a kis formák utánozhatatlan nagymestere. Azóta is az egyik legkedvesebb íróm, mert klasszikus is, modern is, olyan példát teremtett, amiből tanulni kötelező... Az első megjelent munkám Kosztolányi Dezső *Hazuőség* című elbeszélése volt.

– *Nagyon jó felütés. Hasonlóan sikerült a folytatás is?*

– 1996-ban önálló kötettel, Kukorelly Endre *A Memória-part* című regényével sikerült bemutatkoznom. Két év múlva, 1998-ban a magyar ifjúsági irodalom örökbecsű klasszikusával, *A Pál utcai fiúkkal* folytattam. Molnár Ferenc remeklésének már létezett egy korábbi fordítása, a kiadó száz világhírű könyv korszerű újrafordítását és kiadását tűzte ki céljául. A könyv a kiadása után pillanatok alatt elfogyott, Bulgáriában nagyon szeretik, a gyerekek keresik, a szülők kérték, jelezzem, hogy jó volna egy újrakiadás. Eddig összesen tizenegy kötetet fordítottam le, az említett első két könyvön kívül Zilahy Péter *Az utolsó ablak-zsiráf*, Kosztolányi Dezső *Esti Kornél*, Szerb Antal *Utas és holdvilág*, Márton László *Árnyas főutca*, Kertész Imre *K. dosszié*, Dragomán György *A fehér király*, Vörös István *Svejk gyóntatója*, Zilahy Péter *Három plusz 1*, valamint az *Irodalomkritika Magyarországon a XX. században* című kötetet Bedecs László összeállításában. Ezenkívül számos antológiafordításban is részt vettem. Izgalmas dolog régi kollégákkal együtt dolgozni; az írás és a fordítás magányos műfaj, de egy közös kötet szerkesztése csapatmunka. A legnagyobb ívű munkánk *A Kárpátoctól a Balkánig* című kötet, amely az 1848-as forradalom és szabadságharc utáni magyar emigránsok bulgáriai élményeit, tapasztalatait gyűjti egybe, ebben szerepelnek Kossuth Lajos és társai vidini emlékiratai, Egressy Gábor törökországi naplója. Ez a kötet nemcsak a kortárs olvasók, hanem a szakemberek körében is nagy tetszést aratott. A történéseknek nagyon tetszik, s várnák a folytatást. A másik kötet, amit szintén értékesnek tartok, a *Magyar tudósok Bulgáriában* című könyv, amelynek időbeli horizontja a XIX. század közepétől a huszadik század közepéig tart, benne régészek, irodalomtörténészek, biológusok remek íásaival. Én fordítottam a nagy XIX. századi zoológus-botanikus Frivaldszky Imre két cikkét, amit tudományos szempontból is fontosnak tartok, hiszen Bulgária leírása mellett nagyon pontos növény- és állatfaji leírások is vannak benne, ami segíti a bolgár tudósok munkáját is.

– *Melyek a műfordítás legnagyobb nehézségei?*

– Erről már a kezdet kezdetén is sokat gondolkoztam annak kapcsán is, hogy szívem szerint Arany Jánossal kezdtem volna a pályámat, mives és gaz-

dag világa lenyűgözött, de őt előttem már lefordították nagy bolgár költők. Ezért inkább csak stílusgyakorlatként ültettem át bolgárra néhány versét, amiből nagyon érdekes formák keletkeztek. Ha az ember tanulmányozza, hogyan kell más nyelvi közegbe oltani a magyar költészetet, azt tapasztalja, hogy bolgárral megszólaltatva már a nyersfordítás, illetve az első formába ültetés során egészen másfajta rímek és ritmusképletek keletkeznek, akár nagyon szép és hiteles alakzatban is. Ilyenkor az a fordító örök dilemmája: mindenáron ragaszkodnunk kell-e az eredeti mű rímeihez és ritmikájához, vagy meg kell hagyni azt, ami a fordítás alkotói ihletében természetesen megszületett? Ez örökzöld téma, amelyen akár érdemes újra és újra, elméleti szinten is elgondolkodni.

– *Schmitt Pál köztársasági elnök szeptemberi szófiai látogatása alkalmából a Magyar Köztársaság Érdeméremmel ismerte el munkásságát. Gratulálók! Hogyan tovább?*

– Nagy megtiszteltetés. Sajnálom, úgy hozta a sors, hogy nem találkoztam vele személyesen, ugyanis hivatalos úton éppen Magyarországon voltam. Így a kitüntetést október 24-én vettem át a magyar követségen Láng Judit nagykövet asszonytól. Hogy mit is tervezek? Mostantól verseket akarok fordítani, sajnos egyre kevesebb költemény jelenik meg nálunk is. A nagy magyar klasszikusok között is vannak még fehér foltok. Könnyebben adnak támogatást a prózai művekre. Mégis fontosnak tartom, hogy szóljon a költemény. Remélem, a váltságban sem hallgatnak el a legszemélyesebb irodalmi műfaj, a líra művelői.

Szerényebb szóval élve... – Beszélgetés Julija Krumovával

– Édesapám, Georgi Krumov egy Duna menti faluban, Novo Szelóban született. Fiatal korában a Bolgár Földműves Népi Szövetség – Nikola Petkov frakció ifjúsági szervezetének tagja volt, amelyet a kommunista párt ellenségesnek tekintett. Emiatt egész életén át szenvedett, az egyetemről is kitiltották. Miközben a legjobb magyar műfordító volt, s ma is azok között tartják számon, aki íróként is elsőrangú, de a megjelent műveiről a kritika keveset írt. Haláláig ismeretlen maradt a közönség előtt, elhallgattatták és agyonhallgatták. Újságíróként, forgatókönyvíróként, de főleg műfordítóként szerzett nevet magának. Ebből tartotta fenn a családját, édesanyámat és engem. Nehéz, küzdelmes élete volt, korán halt meg. Ahhoz, hogy ön is megértse a magyar irodalom iránti elkötelezettségemet, beszélnem kell a nagyapámról is, aki lelkész volt a második világháború utolsó éveiben Miskolcon az ottani bolgár görögkeleti közösségben, és a miskolci bolgár iskola történelem- és irodalomtanára. A nagyanyám a miskolci bolgár iskola matematikatanára volt. Az egész család jó pár évig Magyarországon tartózkodott, apa az általános iskolát Magyarországon végezte el, Miskolcon, magyar iskolában. Anyanyelvi szinten tudott magyarul, tőle tanultam meg én is ezt a szép nyelvet. Hogy a tudásom elmélyítsem, a budapesti ELTE-re jelentkeztem magyar szakra, s ott is végeztem, s apám nyomdokába léptem.

– *Hogyan kezdte el a műfordítói pályát?*

– Már az első egyetemi éveim alatt kezdtem fordítani. Először gyerekirodalmat Horgas Bélát, Nagy Katalint (kötetekről van szó), de igazán felnőtt mű-

fordítóvá Szabó Magda *Álarcosbál* című regényének fordításával váltam, ez volt az első nagy munkám, amelyet apám szerető, ám szigorú szerkesztői munkája után többször átdolgoztam. Édesapám műhelyében és Szabó Magda hajlékony, szabatos nyelvezetén tanultam meg a műfordítás titkait, mindketten jó mestereim voltak, hálás vagyok nekik. Különleges szerencsém volt, hogy otthon, kéznél volt a lehető legjobb tanító, aki nemcsak nekem, hanem minden kezdő műfordítónak szívesen és intenzíven segített. Örömmel vállalta a nyelvi ellenőrző, szerkesztői szerepet is mások munkáinál.

– *Civil foglalkozásai segítették vagy gátolták?*

– Mivel mindig azzal foglalkoztam, amit a legjobban szeretem – fordítással, így segítettek. Két évig voltam tudományos fordító a Mezőgazdasági Akadémia informatikai osztályán, fordítottam szépirodalmat, szakirodalmat magyarról bolgárra. A rendszerváltozással egy időben, 1989-ban kerültem a Szófiai Magyar Kulturális Intézethez, azóta folyamatosan itt dolgozom könyvtárosként, rajtam kívül egy kollégám van itt régebben, utána én következem... Mivel kis intézetről van szó, s szeretem a munkámat, nemcsak könyvtáros vagyok, hanem a műsorainkon élőszóban is szinkrontolmácsolom a vendégségbe érkező magyar írók, művészek szavait magyarról bolgárra, s a közönség kérdéseit – ahogy ön is tapasztalta – bolgárról magyarra. Bevallom, jobban szeretem a műfordítást írásban, a szép nyugodt, íróasztal mögötti munkát, de igyekszem mindenben a legjobbat adni.

– *Kiket fordított?*

– Csak a könyveket mondom: Karinthytól az *Utazás a koponyám körül*. Németh László drámáiból hármát, két Füst Milán-dramát, Szerb Antaltól a *Pendragon legendát*, Lovas Ildikó *Kijárat az Adriára* című könyvét.

Most éppen az ön regényén dolgozom, s próbálom *Az ifjúság maradványát* bolgárral megszólaltatni. Sajnos, a pályatársaimnak is nagy szomorúsága, hogy megszűnt a Magyar Könyv Alapítvány támogatása, mert az volt a legbiztosabb magyarországi forrás műfordítói munkák és a könyvkiadás támogatására. Maradt szinte egyedül a Füst Milán-ösztöndíj.

– *Létezik-e fordítói hitvallása?*

– Nem könnyű megfogalmazni. A hitvallás helyett szerényebb szóval élve: van egy törekvésem. Hogy sikerül-e neki megfelelnem, azt csak mások dönthetik el. A magyar művet az eredetihez a lehető leghívebben, szép, irodalmi bolgár nyelven lefordítani – talán ez az ars poeticám. Viccesebben: a szerzőt a befogadó nyelvre a legszebben fordítani, de úgy, hogy ne ferdítsünk.

Georgi Krumov

1948, Vidin

Darálta a csíkos dalárda vasárnaponként (az udvar is zengett bele)
épülésünkre a népszerű népdalt: Ilija cellát emel,
gajdolta a börtöntemplomban, melyből az új emberek
hazárd-barlangot s borbélydát csináltak, s kultúrnevelő tanyát ilijáknak,
kik, akár kenderkócba kakas, belegomolyodtak a cellákba.
De intett a plakát a falon, hogy e zárkacalickában is talán
az Ember! Ez büszkén hangzik! (a rácsok túloldalán).

Áttetsző volt az élet, mint a téli párálás a Duna fölött,
ahogy a sors hidegétől béklyózott folyó erőlködött.
De fontosabb volt, hogy tiszta vizecske a csorbaleves,
rajt reményvesztett héjak hajóztak (meglehet korpa, kedves),
ijesztő szakállú csíraindás krumplihajak buktak fel oda,
két paprikaszem, plusz valami folt, avas micsoda...

Valahogy csak éltünk, ám éhkoppon s ádázul egyre,
lestünk lábunk elé, néztük, bárha az Úr nekünk is vetne
a mennybéli mannából, a kenyérből, legalább fejét a halnak,
künn pedig hozzánk hasonlóan didergett a Duna, jégpólya takarta.

Ezt a jeget vágta a brigáddal priccstársam, a beteg,
s megváltásként akkkor csodás megvilágosulás:
lopva a fekhelye alá lestünk, s ott rejtegetett
lábosra leltünk – fedetlen felejtve lekvár, ízrengeteg.
Nem vétek az éhség – behalámoltuk az édes zsákmányt bambán,
fénylett az edény fenéke, öt-hat egér csak az alján,
mert éheztek szegények, miként mi, ők is nagyon,
s bőjtjükben, miként mi, a csapdát se látták süketen, vakon.

Gémberedetten tért meg priccsszomszédom a víztől,
s ágya alá tekintve látta, volt-nincs lakomája,
tajtékozott, mert esztendeje már e láboskelepce táplálta –
fogta az egér farkát, fogta és nyalta gyengéden, nyalogatta,
majd a combokat levágta s levest remekelt magának,
húsos csorbát, igen, nem olyan korpát s káposztát úsztató levet,
húsos levest, nyomorult fráterek, nem bajszos krumlihajast, azt ettünk eleget,
ti pedig, csökkent fajankók, fölfaltatok csalétkemet, az istenfáját –
üvöltötte társunk, akár fuldokló,
kinek elorozták a szalmaszálát.

(Szondi György fordítása)

Nagy Márta

Toma Visanov köre Magyarországon¹

(Bolgár ikonfestők a XVIII. századi Magyarországon)

A Budai Szerb Egyházmegye juriszdikciója alá tartozó budakalászi templom 1752-ben épült² és *Gábor arkangyal* tiszteletére szentelték föl. A templom ikonosztázionjának képi díszítései – a szerb kutató, Dinkó Davidov szerint – a XVIII. század végén készültek.³ A Bolgár Tudományos Akadémia munkatársa, Elena Genova 1995-ben írott tanulmányában kifejti, hogy a budakalászi ikonosztázion tábláit a bolgár ikonfestő, Toma Visanov festette.⁴ Mi magunk korábbi munkánkban ezt az állítást feltételesen vettük át.⁵

A budakalászi ikonosztázion 38 festett kompozíciót tartalmaz, melyeket négy sorban helyeztek el. A trónusikonok sorába négy táblát, a második, vagyis az Ünnepe-sorba 12 táblát, középen egy nagyobb méretű *Újszövetségi Szentháromság* ikonnal, a harmadik, azaz az Apostol-sorba 10 táblát helyeztek, két Apostolkép pedig fölkerült a negyedik sorba, amelybe még a keresztség és további négy tábla jutott.

A táblák jelenleg nem eredeti, XVIII. századi állapotukban szemlélhetők. Károlyi Györgyi restaurátor megállapítása és szíves közlése nyomán tudható, hogy a képeket az állványzattal együtt a XX. század elején festették át. Ez az átfestés – a vastag lakkréteggel együtt – olyan erőteljes, hogy az eredeti festékréteget teljesen befedi. Az 1970-es években az újvidéki Matice Szrpszka Képtár restaurátora egyetlen képet, a *Jézus megkeresztelkedése* kompozíciót letisztította, de az átfestéseket nem szedte le. Károlyi Györgyi arra is utalást tett, hogy bár az átfestés igen erőteljes volt, ez a művelet az eredeti ikonográfia nyomán, annak megváltoztatása nélkül történt. Mindebből számunkra az következik, hogy a budakalászi táblák mesterének kilétére vonatkozóan teljes bizonyossággal mindössze az alkalmazott ikonográfiából vonhatunk le következtetéseket. Az attribúcióhoz szükséges összes többi szokásos képi elem (ecsetkezelés, színek, arckarakter, kéztartás, drapériaformálás stb.) csak feltételesen alkalmazható.

¹ Ez a tanulmány annak az előadásnak az átdolgozott változata, mely a Magyarországi Bolgár Ortodox Egyház, a Bolgár Kulturális Fórum, a budapesti Bolgár Kulturális Intézet és a Voszkreszenije Közhasznú Alapítvány által támogatott *Toma Visanov és köre a XVIII. századi Magyarországon* című kiállításához kapcsolódó tudományos konferencián hangzott el a Bolgár Kulturális Intézetben 2008. november 21-én.

² Давидов, Д., Споменници Будимске Епархије, Београд, 1990, 321.

³ Uo.

⁴ Genova, E., Мастер икон иконостаса церкви „Архангел Гавриилл” Будакаласе, In *Poszbizánci Közlemények II.* (1995), szerk. Nagy M., 134–140.

⁵ Nagy M., *A magyarországi görög diaszpóra egyházművészeti emlékei I. Ikonok, ikonosztázionok*, Debrecen, 1998, 127–131.

Megjegyzendő, hogy a táblák jelenlegi állapotában nem határozható meg készítésük eredeti technikája. Annyi bizonyos, hogy a festő fára dolgozott. Az olajos átfestés takarhat temperát – erre enged következtetni az Újszövetségi Szentháromság-tábla felhőgyűrűin a temperafestésre utaló repedéshálózat –, de lehet kevert technika is, azaz tempera és olaj elegye.

Az attribúció eldöntéséhez a legkézenfekvőbb és leginkább szokásos megoldás az egyházközség archívumában a mesterrel őrzött szerződés lenne. Ilyen szerződés, vagy bármiféle egyéb utalás az egyházközségi iratokban – tudomásunk szerint – sajnálatos módon nem áll rendelkezésre.

Toma Visanov személyéről, életéről a kutatás keveset tud. Nem ismeretes egyetlen szignált munkája sem. Annyi bizonyos, hogy igen különböző alkotásokat tulajdonítanak a keze munkájának. Ezek között vannak olyanok, amelyek erőteljes barokk-rokokoó hatás alatt készültek (*Isten Anyja a Gyermekkel, angyalokkal és szentekkel*, 1790 körül – **1. kép**), vannak továbbá jóval konvencionálisabb munkák (*Mária megkoronázása* falkép, Rila, 1811. – **2. kép**), és barokk hatást tükröző ikonok (*Jézus születése*, XVIII–XIX. század – **3. kép**). Látható, hogy a Visanovnak tulajdonított munkák különböző mesterek keze nyomát tükrözik. Az alkalmazott ikonográfia és egyéb jegyek (például arany fényvonalak) tekintetében azonban a művek egy része hasonlóságot mutat. Mindebből arra lehet következtetni, hogy a Toma Visanov név nem egy mestert, hanem egy festőkört takar. Ismeretes, hogy Toma Visanov dolgozott együtt a fiával, Dimitárral és unokájával Szimeonnal is.

Budakalászon a Királyi ajtó északi oldalán látható az *Isten Anyja a Gyermekkel* tábla (**4. kép** – I. a színes mellékletben). A kép nem egészen hagyományos bizánci ikonográfiát követ. Mária teljes alakosan jelenik meg felhőkön állva, amint bal karján tartja a gyermek Jézust. Mária alul kék színű khitont, ezen stilizált ornamentikával gazdagított aranszegélyes⁶ bordó maphorinont

⁶ Hasonló a díszítménye a pesti templom *Világuralkodó Krisztus*-ikonon Krisztus öltözetének.

1. kép *Isten Anyja a Gyermekkel, angyalokkal és szentekkel*, ikon, 1790 körül, magántulajdon, Szófia

2. kép *Isten Anyja megkoronázása*, falkép, 1811, Isten Anyja oltalma-templom, Rila

3. kép *Jézus születése*, ikon, XVIII–XIX. század, Alexandriai Szent Atanáz-templom, Bobosevo

visel, az öltözet a bizánci ikonográfiához igazodik. Jézus jobbjaival áldást oszt, baljában a világmindenséget szimbolizáló gömböt tartja.

Hasonló kompozícióban jelenik meg Mária az *Isten Anyja a Gyermekkel, angyalokkal és szentekkel* képen (**1. kép**). Mária beállítása, öltözéke, annak színei, díszítményei, a három csillag (melyek közül a fejtetőn lévő csillag a budakalászi táblán majdnem teljesen le van festve) hasonló. Megegyezik a maphorion redőzete, ahogyan a bal karon aláomlik, vagy a mód, ahogyan alul a lábfejen eloszlik stb. Azonos a két táblán Mária arckaraktere, jellegzetes az alul kissé elkeskenyedő áll, ami a budakalászi táblán kissé „ki van javítva”.

A budakalászi ikonfal Ünnepe-sorában került elhelyezésre a *Jézus születését* ábrázoló ikon (**5. kép**). Középpontjában balról Mária áll, amint lepedőn kissé megemeli és József felé fordítja a Gyermeket. Mária mellett egy idősebb pásztor térdel, mögötte az ökör és a szamár, József mögött egy fiatalabb pásztor áll, az előtérben a Jézusra utaló báránka, ami tartozhatna a pásztorokhoz is, de itt – kiemelt helyzetéből adódóan – egyértelmű az áldozat Jézusra utaló jelképes értelme. Fönt felhőgyűrűben a csillag és két szárnyas angyal tekerccsel jelenik meg.

Alapelemeiben hasonló a bobosevói *Jézus születése*-ikon (**3. kép**) kompozíciója is: Mária a Gyermekkel, József, a két pásztor, az ökör és a szamár, a két angyal a csillaggal. Itt azonban a szereplők statikusabbak, de nem annyira, mint a hagyományos ikonfestészetben. Bizáncias elem a háttér barlangja, a három királyok megjelenítése, a bárány hiánya, továbbá Mária és József térdelő testhelyzete. Barokkos motívum, a jelenet mozgalmasságát fokozzák, a fölső harmad felhőgyűrűi. A kompozicionális elemek, elrendezésük tehát hasonló a két táblán, de a budakalászi jelenet barokkos, a bobosevói konvencionálisabb, ám a barokk hatásoktól ez sem mentes.

Amennyiben feltételezzük, hogy Toma Visanov megfordult Budakalászon, életútjában rekonstruálni lehet a budakalászi munka elvégzésének az időpontját. A szakirodalom⁷ szerint Toma Visanov 1780–81 között a szerémségi Karlócan tartózkodott. Minden bizonnyal az itteni szerb környezetben került kapcsolatba a budakalászi egyházközséggel és kaphatta a fölkérést. A fölkérésre Visanov megfestette – egy másik festő, talán tanítvány közreműködésével – a budakalászi táblákat az 1780-as évek végén. Vagy maga Visanov, vagy a körének tulajdonított festők valamelyike. Annyi tünik nagyon valószínűnek, hogy az a festő, aki az *Isten Anyja a Gyermekkel, angyalokkal és szentekkel* képet festette, dolgozott Budakalászon. További kérdés, hogy ez a mester hogyan kapcsolódik a bobosevói ikonok festőjéhez, illetve a rilai *Isten Anyja oltalma*-templom falképeinek (1811) az alkotójához.

A budakalászi táblákról Dinkó Davidov azt is megjegyezte, hogy azok a neves szerb festő, Teodor Kračun stílusához közel álló manírban készültek.⁸ A szerb kutatás Teodor Kračunt az ún. „átmeneti korszak”, vagyis a szerb egyházművészet nyugatias – főképpen barokk-rokókó – hatásokat befogadó időszak festőjeként tartja számon. Mint Mirosláv Timotijević professzor rámutatott, a karlócai mes-

⁷ Genova, E., Тома Вишанов – Молера, Първият и последният бароксов иконописец на българския XVIII и XIX век., in: *Toma Visanov köre Magyarországon a XVIII. században*, Bolgár Kulturális Fórum, 2008, 4.

⁸ Давидов, Д., Споменници Будимске Епархије, Београд, 1990, 321.

ter, Teodor Kračun festészetében a kijevi barlangkolostori festőiskola barokkos, de alapjaiban keleti művészeti stílusát ötvözte a bécsi Művészeti Akadémia barokkos formanyelvével.⁹ Ez megfigyelhető a budakalászi mester tábláin is. Munkái egyrészt alapjaiban bizánci ikonográfiát követnek, például az *Úr színeváltozása* kompozíció, de megjelennek közöttük olyanok is, amelyek a barokk beszüremkedésével tűntek föl a kijevi műhelyben, ilyen a nyugati előkép nyomán készült *Jézus Krisztus föltámadása* vagy az *Újszövetségi Szentháromság*-ikon. Sőt, a keleti szláv hatást bizonyítandóan olyan ikonográfiát is alkalmazott a festő, melyet jellegzetesen keleti szláv környezetben kedveltek, a Balkánon kevésbé, ilyen a *Jézus körülmetélése* jelenet. Másrészt, a budakalászi képeken, még átfestett állapotukban is jól láthatóak a barokkos elemek, élénk, mozgásban lévő, patetikusan gesztikuláló alakok, tájképi motívumok, gomolygó felhőgyűrűk stb.

A budakalászi festő azonban nem epigonja Teodor Kračunnak. Mint Elena Genova leírja, Toma Visanov egyéni stílust alakított ki, melyet a szereplők arc-karaktere tesz jellegzetessé, kissé tojás formájú fejek, hangsúlyozottan előreugró homlokkal, kicsi, enyhén fölhúzott orrokkal, nagy, meleg barna szemekkel, kiugró szemöldökkel, kicsi, keskeny ajkakkal. Jellegzetes a test is, kissé elnyújtott formájával, enyhén kidomborodó hasával.¹⁰

Toma Visanov festőköréből kikerült táblák nemcsak a budakalászi szerb templomban lelhetők föl. A budapesti Petőfi téri magyar ortodox *Nagyboldogasszony*-székesegyházban őriznek 23 *Ünnepeket* és *Szenteket* ábrázoló ikont, valamint egy *Világuralkodó Krisztus*- és egy *Tebenned örvendezik*-ikont, valamennyi alkotás restaurált. Az Ünnep-sorhoz tartozó hat darab a kecskeméti Ortodox Múzeumba került, és ugyanide még tíz *Apostol*-kép a három táblából álló *Golgota-kereszt* kompozícióval együtt. A nyíregyházi magyar ortodox egyházközségbe is került egy tábla, mely *Szent Szpiridont* és *Szent Eftymioszt* ábrázolja.¹¹ (A pesti szerb templomban is őriznek még egy nagyméretű, görög felirattal ellátott, restaurálatlan *Isten Anyja megkoronázása szentekkel* táblát¹²).¹³ Az olajjal fára festett 43 tábla jó része egy együttes részét képezte. Az *Apostol*-képek a *Golgota-kereszt*-kompozícióval, a *Világuralkodó Krisztus* és az *Ünnep*-ikonok minden bizonytalansággal egy ikonosztázion számára készültek. Kérdés, hogy hol állhatott, hová szánták ezt az ikonosztáziont? Miután a pesti szerb templomban föllelhető tábla kivételével az összes többi a pesti Petőfi téri templomban őrződött meg, s görögül feliratozták őket, a kérdésre a választ is itt, a valamikori macedovlach-görög alapítású egyházközség, a macedovlach-görög megrendelők háza táján kell keresnünk.

A pesti macedovlach és görög lakosok 1791. október 19-én kérvényt intéztek a Helytartó Tanácshoz, melyben kifejtették, hogy bár megkapták az

⁹ Тимотијевић, М., Српско барокно сликарство. Нови Сад, 1996, 455.

¹⁰ Genova, E., Мастер икон иконостаса церкви „Архангел Гавриилл” Будакаласе, in *Poszbizánci Közlemények II.* (1995), szerk. Nagy M., 136.

¹¹ Nagy M., i. m., 131., 213. lábjegyzet

¹² A tábla felső egységében látható a Mária megkoronázása jelenet és négy félalakos evangélista, az alsó egységben pedig Szent Miklós és Szent Athanásziosz főpapként, valamint Szent Konsztantinosz és Szent Heléna kereszttel. T. Visanov általunk ismert görög feliratos munkái közül ez tűnik a legkvalitásosabbnak.” In: Nagy M., i. m., 129., 209. lábjegyzet

¹³ Nagy M., i. m., 127. 204. lábjegyzet

engedélyt az állandó görög nyelvű liturgiára, mégsem tudják bevezetni, mert az istentiszteletre nincs helyiségük. A templomépítés elkezdődött ugyan, de sokáig fog tartani. Hogy a lelki vigaszt ne kelljen nélkülözniük, engedélyt kérnek az egyházközség Galamb utcai házában kápolna létesítésére. A Helytartó Tanács 1791. október 21-én (20073 sz. alatt) engedélyezte a kápolna létesítését, mely hosszú időn át, majdnem tíz évig szolgált a macedovlachok és görögök istentiszteleti helyéül.¹⁴

Ennek alapján feltételezzük, hogy a Visanov-körből kikerült művek a pesti görög közösség Galamb utcai kápolnája számára készültek az 1790-es években. A képbe beleillik a pesti szerb templomban marad Visanov-munka is. A pesti görögök ugyanis a Galamb utcai kápolnájuk létesítése előtt a pesti szerb templomba jártak istentiszteletre,¹⁵ elképzelhető, hogy az itt őrzött tárgy volt Visanov bemutatkozó darabja a számukra. Feltételezhető, hogy a pesti görögök a budakalászi szerbekkel a pesti szerb egyházközség közvetítésével jutottak kapcsolatba.¹⁶

A pesti munka elkészítése idejének is helye van az Elena Genova által föl-vázolt Visanov-életútban. E szerint Toma Visanov 1790 körül tért vissza bolgár földre.¹⁷ A pesti táblákat a budakalászi táblák elkészítését követően, hazatérése előtt, az 1790-es években festette.

¹⁴ Füves Ö., *A pesti görög templom építéstörténete*, in: *Építés-Építészettudomány VII.* 1–2, Budapest, 1975, 161.

¹⁵ Füves Ö., i. m., 153–170.

¹⁶ Megjegyzendő, hogy a pesti macedovlach-görög közösség kapcsolata a budakalászi szerbekkel későbbiekben is megmaradt, erre utal a budakalászi templomban őrzött *Szent Sír*, mely ugyanakkor a Jankovicz Miklós naxoszi faszobrásznak a munkája, aki 1800-ban a pesti görög templom ikonosztázióját megfaragta.

¹⁷ Genova, E., i. m.

5. kép Jézus születése, ikon, 1780-as évek vége, Gábor arkangyal temploma, Budakalász

6. kép Jézus megkeresztelkedése, ikon, 1790-es évek, Nagyboldogasszony-székes-egyház, Budapest

7. kép Jézus megkeresztelkedése, ikon, 1780-as évek vége, Gábor arkangyal temploma, Budakalász

Minden bizonnyal trónusikonként szolgált a *Világuralkodó Krisztus*-ikon, melyen Jézus Krisztus frontálisan áldásosztó kézzel, baljában a világmindenséget szimbolizáló gömbbel jelenik meg. Az öltözete díszes, mellette két teljes alakos, kisebb léptékű angyal jelenik meg, ami jellegzetes kompozíciós megoldás a kör munkáin. Jézus Krisztus arckaraktere, kicsit idősebben a budakalászi *Újszövetségi Szentháromság*-tábla Krisztus-arcát idézi, míg például öltözetének díszítményei a kartusos Mária és a budakalászi Mária öltözetének a díszítményeire emlékeztetnek.

E mellett – a feltehetően vezető mester mellett – a pesti templomban dolgozott még két festő. Egyikőjük ecsetje alól került ki a *Jézus megkeresztelkedése*-tábla (**6. kép**). Igen tanuságos ennek összevetése a Visanovnak tulajdonított hasonló ikonográfiájú művekkel, vagyis a budakalászi (**7. kép**) és a bobosevói (**8. kép**) táblákkal.

Alapelemeiben a táblák hagyományos késő bizánci ikonográfiát követnek, melynek komponensei: Jézus, Keresztelő János, angyalok, égi megnyilatkozás (vagyis az Atya és a Galamb), valamint tájképi motívumok.

– Jézus öltözete, kezének mellén keresztbe tett mozdulata, testének hajlása azonos a táblákon, a hajlás hol erősebb, hol pedig gyengébb;

– Keresztelő János alakja, öltözete, ennek színei azonosak a három képen, de a bobosevói kezébe kereszt került;

– angyalok: a budakalászi és a bobosevói táblán egységes csoportot képeznek, a pesti kompozícióban két csoportra osztotta őket a festő (János mellé is került egy angyal), de a bal oldali csoportban a jobb oldali ugyanúgy hajlik társa felé, mint Budakalászon. A pesti képen sokkal mozgalmasabb az angyalok alakja, mint akár a budakalászi, akár a bobosevói ikonon. Különbség viszont, hogy a pesti angyal másképpen tartja kezében Jézus számára a köpenyt, mint a másik két kép angyalai;

– tájképi elemek: a Jordán-motívum azonos, de a budakalászi ikonon balról, a pestin mindkét oldalon fenyőfák jelennek meg;

– égi megnyilatkozás: a budakalászi táblán az Atya félalakosan fehér felhőgyűrűben, a pestin teljes alakosan, alatta a Szentlélek-Galambbal pirosas felhőben más színű öltözetben jelenik meg, míg a bobosevói ikonon csak a Szentlélek-Galamb tűnik föl pirosas felhő által övezve.

A három kompozíció közül leginkább hagyományos a bobosevói, de ez sem érintetlen a barokk hatásoktól (ilyen például a teljes felső harmadot betérítő felhőgyűrű). A pesti kompozíció a leginkább mozgalmas, melyet fokoznak az öltözékeken föl villanó arany fényvonalások.

Ami az ikonográfiát illeti, a három tábla összevetése arra enged következtetni, hogy Toma Visanov magyarországi köre, sőt a bobosevói festő is egyazon mintakönyvből dolgozott, mely létezhetett materiálisan, de élhetett csak elviekben, szóbeli megállapodás alapján. Az ebben szereplő ikonográfiát min-

8. kép Jézus megkeresztelkedése, ikon, XVIII–XIX. század, Alexandriai Szent Atanáz-templom, Bobosevo

den bizonytalansággal a vezető mester, Toma Visanov határozta meg. A három példán látható, hogy a festőkör tagjai alapvetően tartották magukat a közös ikonográfiai csomaghoz, de bizonyos módosításokat tetszésük szerint belevittek.

Toma Visanov körének pesti munkái a görögországi szereszeik mellett az egyedüli görög feliratos táblák a kör ouvre-jében.

A Visanov-kör magyarországi darabjai – a kutatás jelenlegi fázisában, a táblák egy részének tisztítatlan állapotát figyelembe véve – három mesterhez köthetők. Az egyik és a legjobb festő dolgozott Budakalászon, ő készítette a főbb ikonokat, a trónusikonokat, az *Újszövetségi Szentháromság* kompozíciót és például a pesti templom *Világuralkodó Krisztus*-ikonját. A már korábban felsorolt sajátosságok mellett jellemzi ezt a festőt a manierisztikusan föl villanó arany fényvonások alkalmazása. Amennyiben elfogadjuk, hogy a Bulgáriában lévő *Isten Anyja a Gyermekkel, angyalokkal és szentekkel* ikon Toma Visanov keze munkája, úgy a most felsorolt táblák is az ő ecsetje alól kerültek ki.

Egy másik, kevésbé ügyes festő – aki ugyancsak alkalmazta az arany fényvonalkákat – dolgozott Budakalászon – az *Ünnepeknél* például – és Pesten is, az itt bemutatott tárgyak közül az ő keze munkája a *Jézus megkeresztelkedése*-tábla. Pesten egy harmadik, festő is tevékenykedett, ő volt a csoport legkevésbé ügyes tagja, az ő ecsetje alól kerül ki például a *Jézus Krisztus fel-támadását* ábrázoló kép.

Toma Visanov körének erősen barokkos hangvételő magyarországi munkáira érdemes a megrendelő oldaláról is egy pillantást vetni. Annak, hogy a budakalászi szerb közösség Visanov barokkos manírját választotta, a felső szerb egyházi vezetés nyugati barokkot támogató irányvonala az oka. Ez a vezetés úgy tartotta, hogy a nyugati környezetbe került szerbek csak abban az esetben tartják meg identitásukat, ha alkalmazkodnak a környező kulturális közeghez.¹⁸

Más a helyzet a pesti macedovlach-görög közösséggel. Esetükben a nyugati barokk felé való fordulás erőteljes asszimilációjukra enged következtetni.¹⁹ Mindemellett észre kell vennünk azt is, hogy úgy a budakalászi, mint a pesti közösség kisméretű táblákat készítettett, ami a korban divatos, hatalmas barokk ikonfalak elsősorban dekoratív célokat szolgáló nagyméretű tábláival ellentétben az óhazai hagyományokat idézi.

Toma Visanov körének magyarországi munkái jól példázzák, hogy a diaszpóra művészeti tárgyait nemcsak művészettörténeti megközelítésből érdemes vizsgálni. Ezek a művek minőségük mellett, vagy éppen annak ellenére, más, a diaszpóra szempontjából fontos történeti, kultúrtörténeti vagy egyháztörténeti információk hordozói. Visanov körének tevékenysége többek között utal például a XVIII. századi magyarországi ortodox diaszpóra különböző nemzetiségű tagjainak, nevezetesen a szerb-macedovlach-görög közösségek szoros kapcsolatára, mely a bolgár származású festő alkalmazásával a bizánci korban nagyon élő ortodox ökömené XVIII. századi továbbélését jelzi.

¹⁸ Тимотијевић, М., Српско барокно сликарство. Нови Сад, 1996, 454.

¹⁹ A magyarországi macedovlachok és görögök beolvadása a Hűségeskü letételét, azaz 1774-et követően kezdődött meg. A rendelet ugyanis letelepedésre kényszerítette ezeket a népcsoportokat, kapcsolatuk az anyaországgal nagyon meglazult.

4. kép *Isten Anyja a Gyermekkel,*
trónusikon, 1780-as évek vége, Gábor arkangyal temploma, Budakalász

BOZUKOVA ZSENJA | ANGYAL I.

ULLMANN KATALIN MUNKÁJA

MAEVSZKA-KONCZ BORJANA | REPÜLÉS

OROSZ KLAUDIA | MARCI – CSÁSZÁRNÉ

KNEISZ ESZTER ALKOTÁSA

GENDOVA MIROLJUBA | SZERELEM

SZÁRENCSEV KÁROLY | BOLGÁR KERTÉSZEK III.

VLADIMIROVA MILENA | PROFIL

M. Pandur Julianna

A magyarországi bolgár ortodoxok

A bolgárok magyarországi jelenléte több évszázadra nyúlik vissza. Vannak kutatók, akik a magyar honfoglalásig vezetik vissza a bolgárok jelenlétét Magyarországon. Ebből a témából jelent meg 2001-ben Gjurov Alexander *Tizenegy évszázados bolgár jelenlét Magyarországon* című, gazdag dokumentumanyagra épülő könyve. A magyar olvasóközönség szempontjából azonban az a probléma, hogy a könyv bolgár nyelven jelent meg, így a szerző által nyújtott gazdag információ nem jut el hozzá.

A napjainkban a népszámlálás adatai szerint mintegy 1500 fő (az itt élő bolgárok szerint legalább háromezer fő) létszámú népcsoportot nagymérvű szétszórtság jellemezte a múltban és jellemzi ma is (jelenleg kb. 170 településen élnek), amely csoport azonban szétszórtsága ellenére is évszázadokon át megőrizte etnikai identitását, szervezeti integritását. Valószínű a szétszórtság is hozzájárult ahhoz, hogy Magyarországon az állampolgárok elég keveset tudnak a környezetükben élő bolgárokról. Nálunk a „bolgár” szót sokan a „bolgárkertéssel” asszociálják. Való igaz, hogy ez a kis létszámú csoport jelentékeny szerepet töltött be a magyar kertkultúra fejlesztésében, jó nevet szereztek itt a bolgárok évszázadok során, és megbecsült tagjai lettek a magyar társadalomnak.

A Magyarországon élő bolgárok társadalmát a kertészek, kereskedők alkotják, de ez a foglalkozás ma már nem tekinthető egyedüli és kizárólagos körnek. A mai magyarországi bolgárok jelentős számú értelmiséggel, számos ismert előadó- és képzőművésszel rendelkeznek, ezenkívül megtalálhatóak és eredményesen dolgoznak a gazdasági, politikai és tudományos szférában egyaránt.

A magyarországi bolgárok ősei a XIV. század végétől több hullámban érkeztek az ország területére. Az első településhullámot a törökök előrenyomulása és Bulgária megszállása idején történt török atrocitások indították el a XIV. században. Magyarország háborúi a török birodalom ellen reményt keltettek a bolgárok körében. A bolgár nemesek közül sokan találtak menedéket a magyar királyi udvarban, és többen részt vettek a magyar királyok balkáni hadjárataiban. A törökök felett 1441–1442-ben aratott győzelmek a balkáni népekben felkeltették a szabadság vágyát, ezért álltak be az egyesült keresztény seregbe, amelynek élén 1443 őszén Jagelló Ulászló lengyel–magyar király és Hunyadi János állt. Hunyadi János népszerűsége olyan nagy volt a bolgárok körében, hogy dicsőségét népdalokban is megénekeltek. A várnai csata (1444) után, amely az utolsó komoly európai próbálkozás volt a törökök kiűzésére a Balkánról, tovább folytatódott a bolgárok vándorlása észak felé. Arról azonban, hogy már korábban is éltek bolgárok nem messze Budától, a Rosd-szigeti királyi birtokon (Rosd-sziget a mai Szentendrei-szigettel azonos), oklevél is tanúskodik. Ez az oklevél pergamenen kiállított és pecséttel megerősített privilégium volt, amelyet János király 1538-ban a Rosd-szigeti királyi birtokon tartózkodó

valamennyi bolgár javára megerősített. Az oklevél azonban nemcsak az említett évről tartalmaz információkat, hanem, mint a hasonló jellegű oklevelek, a kancelláriai gyakorlattal megegyezően, egy évszázadnál hosszabb időre, 1428-ra, 1458-ra, 1491-re és 1517-re is visszautal. A legelső alkalommal, 1428. december 30-án Zsigmond király biztosított adómentességet a Rosd-szigeti bolgároknak, akik azután kiváltságukat az 1458-ban trónra lépő Mátyással, majd II. Ulászlóval, illetőleg II. Lajossal sorra elismertették, velük aláírták és megerősítették. Mályusz Elemér szerint, aki e Buda közelében lévő középkori bolgár település történetét vizsgálja, az oklevél szövegéből kivehető, hogy a szóban forgó bolgárok nem 1428-ban telepedtek meg Magyarországon, hanem már korábban. Ugyanis hosszabb időnek kellett eltelnie, amíg kiderült, hogy a királyi birtokon tartózkodhatásuk ellenértékéül a visegrádi várnagyok olyan pénzbeli szolgálmányokat követelnek, amelyek teljesítése meghaladja erejüket. Nem valószínű, hogy az új telepeseket a várnagyok azonnal oly szolgálmányokra próbálták kényszeríteni, amilyeneket a régi megállapodott gazdasági viszonyok közt élők teljesítettek. Előbb látniuk kellett, mire képesek a bolgárok, háztartásukban mennyi a felesleg, amit el lehet azután venni tőlük.

A dél-magyarországi területeken is éltek bolgárok. Róluk, akiket az akkori helyzetük alapján „dél-magyarországi bolgárok”-nak nevez, elsőként Czirbusz Géza (1853–1923) ad tudományos néprajzi leírást. Műve értékes tanulmány, amely bizonyítja, hogy szerzője kiválóan és kritikusan ismerte az akkori Osztrák–Magyar Monarchiában élő bolgár telepeseket. Szerinte a Dél-Magyarországon megtelepedett katolikus bolgárok már 1366-ban és 1391-ben elmenekültek a törökök elől. A műben adatokat találhatunk a bolgárok viseletéről, szociológiai jellegzetességeiről, szokásairól, erkölcsiségéről, társadalmi viszonyairól, étkezési, vallási szokásairól, babonáiról, a népi orvoslásról, naptári ünnepekről stb. (Czirbusz 1903). Ugyancsak a bánáti bolgárok életéről és sorsáról kapunk információt Mladenov C. *Bolgár adalékok a magyar levéltárakban* című cikkéből. Tőle tudjuk azt is, hogy az úgynevezett „bánáti bolgárok” településein kívül vannak még olyan magyarországi települések, ahol tömegesen éltek bolgárok. Ilyenek Szvinica, Sztatina, Karánsebes, Rékás, Lippa (1369-től), Kraszó (1393-tól), Jabolcsa és Lupák (1393-tól), Klokotics (1690–1700), Nermet (1761-től), Ravnik és Vodnik (1690–1700). Itt olyan bolgár lakosság beáramlásáról van szó, amely főleg a vidini területről, a török hódítás elől érkezett erre a területre. A betelepülők számát gyarapította, hogy a csiprovczi felkelés, amely a bolgár katolikusok energikus előkészületei nyomán 1688-ban robbant ki, amikor az osztrák seregek elérték a nyugat-bulgáriai területeket, vereséget szenvedett. A felkelés leverése után a bolgár felkelők csoportjai csatlakoztak az osztrák hadsereghez, velük együtt harcoltak a törökök ellen, kivonulásuk után pedig velük jöttek, főleg Magyarországra, ahol tovább harcoltak a törökökkel. A visszamaradt lakosság nagy tömegeit a győztesek kiirtották. Csak azok maradtak életben, akik elmenekültek. Ők megfogyott létszámban a Dunától északra találtak menedéket magyar hittestvéreik között. Letelepédtek, új életet kezdtek, segítséget és kiváltságokat kaptak.

A magyarországi török hódoltság megszűnése után, különösen az 1699-es karlócai békét követően, a Habsburg és az Oszmán Birodalom között megélénkülő kereskedelmi kapcsolatokban a bolgár kereskedőknek is szerep jutott.

A magyarországi bolgárok későbbi bevándorlása a bolgár nép körében kialakult, hagyományokra visszatekintő vándormunkásság keretében jelentkezett. Ez azt jelentette, hogy időszakos munkavállalásra csoportok szerveződtek anyagi haszon reményében. A XVII. és XVIII. század fordulóján a bolgár vándorkertészek elsőként a bolgár Ljaszkovec községből áramoltak ki külhonba – Havasalföldre, Erdélybe, Moldvába –, majd fokozatosan eljutottak a Habsburg Birodalom területére is. Magyarország az első között van, ahol kertészeti szakismeretükkel próbálkoztak és rendszeresen idejöttek dolgozni.

A XVIII. század végén és a XIX. század elején erőteljesebbé vált a kertész munkaerő kiáramlása bolgárföldről. Közép-Európában és így részben az Osztrák–Magyar Monarchiában is jelentős piaci igény jelentkezett akkoriban a zöldségek iránt, ami elősegítette, hogy a bolgárkertészek legális lehetőséget kapjanak a letelepedésre, főként a nagyobb városok környékén. A Magyarországra betelepülő bolgárkertészekről már a XIX. század közepén említést tesznek a források. Megemlítik, hogy a két bánági városban, Vingán és Óbesenyőn tömegesen élnek bolgárok.

A bolgárok kertészeti működésére az 1860-as évek végén már van adatunk Fóttal kapcsolatban is. Itt 1865-ben öt bolgár kertvállalkozó 15 kataszteri hold bérelt földön kezdett el kertészkedni. Az 1870-es években pedig már város-ellátó bolgárkertészek éltek Aradon, Esztergomban, Nagyszebenben, Temesvárott, a szentesi határban, Budapest környékén a Duna mindkét oldalán, ahol mindenféle kerti terményt nagyban termesztettek.

A kezdeti időszakban a bolgár telepések kizárólag bérelt földön kertészkedtek, jelentékeny volt azonban azok száma is, akik német származású kertészeknél kerti munkásként dolgoztak mindaddig, amíg a kertbérelthez szükséges tőkét meg nem szerezték. Kezdetben csak az év egy részében éltek Magyarországon, télen visszamentek Bulgáriába a családjukhoz.

A bérlendő föld helyének kiválasztásánál fő szempont volt a városi ipari centrum, a közlekedési út közelsége, jó szállítási lehetőség. Az első időkben csak folyó mellett béreltek földet, mert a vízemelő-szerkezettel, amelyet általában a bolgár ácsokkal csináltattak meg, csak folyóvízből tudtak öntözni. Később, megismerve a vödrös kút előnyeit, már olyan területeket is béreltek, ahol kútvizet is tudtak öntözésre használni. A bolgárkertészet, mint ismeretes, az árasztásos öntözésen alapul, ezzel szemben áll a magyar és német kertészek szórásos öntözési technikája.

A bolgárok általában nagyobb haszonbért fizettek munkásaiknak, mint a magyar vagy német kertészek. Ezt azért tehették, mert egyrészt életmódjuk rendkívül igénytelen volt, másrészt a munkaszervezetükből adódó bérezési formák ezt lehetővé tették.

A hazánkban dolgozó bolgár kertészcsoportok a teljes eszközkészletüket hozták magukkal, és évenkénti hazaruccanásuk egyben eszközkészletük felfrisítését is célozta. A két világháború között, amikor már jelentős volt azoknak a száma, akik nem mentek haza Bulgáriába, a szerszámszükségletek felújítására Budapestre telepedett egy bolgár kovács, aki kizárólag a bolgárkertészeknek dolgozott.

Jelentős hatással volt a bolgárok szellemi életére a kertészcsoportok szezonális kétlakisága – egyik a munka helye, másik a szülőföld, az otthoni kör-

nyezet –, akárcsak a naptári év két szakaszra bomlása, tavasz-nyár-ősz, illetve tél, amikor hazatértek a falusi környezetükbe, a családjukhoz. A tradíciók megtartása választás alapján érvényesült a körükben. A szellemi örökségnek csak a legalapvetőbb, család és rokonság nélkül élő, dolgozó férfiközösségek szellemi igényeit kielégítő része érvényesült. Ez jellemezte a naptári ünnepeik és szokásaik megtartását is. Február és október között, mivel hiányzott a családi környezet, a nő mint a hagyományos elemeket stabilizáló tényező, elhanyagolták azokat a szokáselemeket, amelyek családi körben kötelezőek voltak, s amelyeket elsősorban nők gyakoroltak. A vándormunkás bolgárkertészek naptári ünnepeit határozott agrárirányultság jellemezte. Csak a jelentős ünnepeket tartották meg, amelyek magyarországi tartózkodásukra estek, a húsvétot, a György-napot, Péter-napot, Petkó-napot, esetleg még a Demeter-napot. Számukra nem annyira az ünneplés volt a fontos, mint inkább a munka és a pénzkeresés. Az ebbe a csoportba tartozó emberek saját magukat úgy jellemezték, hogy „dolgos és nem ünneplő” kollektíva.

A kertészet kialakítása mellett az egyik legfőbb gond az emberek, az állatok és a gazdasági eszközök elhelyezésére szolgáló épületek felépítése volt. A legrégibbi építményeket a földbe vájták, ezek 1,5-1,8 méter mélyek voltak, és 3-4 lépcsőfokon lehetett lejutni beléjük. A hosszúságuk 7-10 méter, a szélességük pedig 5-6 méter volt. A tető majdnem a föld szintjén volt, szerkezete fából készült, és nád borította. Az épületnek nem volt ablaka, csak egy ajtaja. Ezekben aludtak szalmazsákon a kertészek, télen pedig a „telelők.” Hamarosan azonban ezeket a földbe vájt kunyhókat deszkából épített kalyibák váltották fel, ezeknek már voltak ablakaik is. Ezt az épületet nyáron alvásra és étkezésre használták. Amikor a kertészek visszatértek hazájukba, az itt maradók már vályogból vagy téglából épített házban laktak.

A két háború közötti időszak a bolgárkertészek fokozott letelepülésének időszaka volt. Bérelt és saját tulajdonú földeken alakították ki a kertészeteket. Mivel azonban akkor már a gazda egész családja Magyarországon lakik és dolgozik, felvetődik az új körülményekhez igazodó lakó- és gazdasági épületek kérdése is. Az újonnan épített házak tervei és építési technikája már szoros összefüggést mutat a magyar építési hagyományokkal. Az épületegyüttes elhelyezkedésének, felépítésének és funkcionális rendeltetésének modellje ugyanaz minden magyarországi területen, ahol bolgárkertészek voltak. A zöldségtermesztéssel foglalkozó mai bolgár közösség lakóépületeiről elmondható, hogy funkcionális és gazdasági tekintetben sokkal lassabban változnak, hasonlóak maradtak a letelepedés időszakában kialakult formákhoz. A bolgár közösség azon része azonban, amely már nem foglalkozik kertészkedéssel, modern házban vagy lakásban lakik, és ugyanolyan uniformizált környezetben él, mint a magyarok.

A letelepedéssel természetesen megváltozott a vándormunkás anyagi helyzete is. Az ideiglenes itt-tartózkodóból tartósan letelepült lakos lett. Szociális státusa is megváltozott, hiszen a bolgár kertészréteg képviselőjéből a magyarországi bolgár közösség képviselőjévé vált, így alakult ki a bevándorló kertésztársadalomból a mai bolgár kisebbség.

A bevándorlók termelő tevékenysége, életmódja, a letelepedés fokozatai szerint az etnikai közösség formálódásának három szakaszát különböztetjük

meg. Az első szakasz a kezdetektől fokozatosan felerősödve 1914-ig tartott. A századfordulótól a bulgáriai területekről különösen sok ember hagyta el hazáját. A kivándorlás a csúcspontját 1914-ben érte el. Az Osztrák–Magyar Monarchia területére abban az időben 5204 bolgárkertész érkezett. Ekkortól kezdődött meg az a formája a kirajzásnak, amikor a kertészek a feleségüket és gyermekeiket is magukkal hozták. A második fázis a második világháborút követő koalíciós időkig terjed, ezt úgy jellemezhetnénk, hogy a társulások kertművelési módról a családi művelés felé tartó átmenet, az etnikai létet fenntartó intézmények megteremtésének időszaka. A harmadik periódus napjainkig tart, ez az ingázás megszűnésének, a közösség állandósulásának és belső átalakulásának az időszaka.

A bolgárság kis számaránya, a politikai-társadalmi életben elfoglalt marginális helye társadalompolitikai érdekeket nem veszélyeztetett, szerény életvitelével, paraszti értékrendjével kivívta a többségi környezet rokonszenvét, tiszteletét. Lényeges tényező az is, hogy a bolgárok egyházi és oktatási intézmények létrehozásában és azok működtetésében az ingyenes, örökös telekjuttatások kivételével nem szorultak rá a magyar állam gondoskodására. Főleg közadakozásból, részben a bolgár állam és társadalom támogatásából, valamint eredményes gazdálkodásuk révén sikerült megőrizniük viszonylagos autonómiájukat.

A XX. század elején egyre több nagykereskedő és tehetős gazda volt a bolgárok között. Így a közösségi élet intézményesítésére is gondolhattak. A magyarországi bolgárság egyik jelentős központjává Budapest vált, különösen a város déli határát jelentő Ferencváros. Itt kezdte meg működését 1914-ben a Magyarországi Bolgárok Egyesülete, amelynek megalakulása fontos történelemszerűen értékelhető a Magyarországon élő bolgárkertészek, kereskedők, értelmiségiek és családjuk számára, bázist teremtve számukra a hagyományápolás és közösségi élet folytatásához. Az alapítók jól tudták, hogy érdekeik képviselőjére csak egy olyan saját szervezet képes, amely az egyházi, az oktatási és kulturális intézményekkel együtt meg tudja őrizni a bolgárokat szokásaikkal, nyelvükkel, kultúrájukkal, vallásukkal együtt. Az egyesület alapítói már az első összejevetelnél döntést hoztak az iskola és az egyházközség megalapítására is, és hamarosan komoly összeget gyűjtöttek össze ezek megépítésére. Külön terv is készült, amely egy épületegyüttesben álmolta meg a templomot, az iskolát és a kultúrházat. A bolgár egyházközség 1916-ban alakult meg a budapesti Lónyay utcában, és ugyancsak a kilencedik kerületben nyitotta meg kapuit az első bolgár iskola 1918-ban. Kezdetben a Lónyay utcai magyar iskolában béreltek két tantermet.

A XX. század első negyedében az intézmények már szűknek bizonyultak az egyre gyarapodó kisebbség számára. Ekkor kezdeményezte a Magyarországi Bolgárok Egyesülete új iskola és templom építését. A célok megvalósításához Budapest 1930-ban telket ajándékozott a bolgároknak. Ezután kezdtek hozzá a Vágóhid utcai templom építéséhez, amely egy év múlva el is készült. Az építkezés költségeit teljes egészében a magyarországi bolgárok fedezték. Az ortodox templom megépülésével a Középső-Ferencváros vált a bolgár kisebbség kulturális és szellemi központjává. Az egyházi ünnepeken és szertartásokon való részvétel, valamint az olyan események, mint a keresztelő, az esküvő, a teme-

tés egyházi jellegük mellett egyidejűleg a közösség tagjai számára gyakori és rendszeres kapcsolatot tettek és tesznek lehetővé.

A templom alkotója a XX. század első felében tevékenykedő, ismert építész, Árkay Aladár volt, akinek munkásságában jelentős szerepet foglalt el a templomépítészet. A tervezéshez több templom szolgált mintául, köztük a híres szófiai Alexander Nevszki-székesegyház és a bacskovói kolostortemplom. Árkay Aladár háromhajós, bizánci alaprajzú, kupolás imaházat tervezett, amelyben megtalálhatók az ortodox liturgia helyiségei is.

A templom sajátos építészeti értéket képvisel, hiszen nem csupán Budapest egyetlen bizánci stílusú épülete, de egyben a bolgár ortodox egyház legnyugatibb kapuja is. A templom építéstartótenetileg fontos műemlék, és egyben a bolgár ortodox egyház közép- és nyugat-európai egyházmegyéjének központja, Simeon metropolita székhelye. A templom a bolgár egyház szentjeinek, a szláv írásbeliség megteremtőinek – Szent Cirill és Szent Metód – nevét viseli, akiket a római katolikus egyház feje, II. János Pál 1980. december 30-i „Egregiae Virtutis” levelében Európa védőszentjeivé nyilvánított.

A Magyarországon élő bolgárok hitéletéről a Magyarországi Bolgár Ortodox Egyházközség gondoskodik. Vezetője a budapesti paróchus. Joghatósága nem csak a megszervezett közösségekre, hanem az országban szétszórta élő bolgár ortodoxokra is kiterjed.

A Magyarországi Bolgár Ortodox Egyház két egyházközségből áll: a budapesti Szt. Cirill és Szt. Metód Egyházközségből és a pécsi Szt. Rilai Iván Egyházközségből. Alapszabályának megfelelően a Magyarországi Bolgár Ortodox Egyház fő célja: 1/ a bolgár ortodox hit terjesztése és megőrzése, 2/ a bolgár kisebbségi identitás megőrzésének elősegítése, 3/ a hívők vallási igényeinek teljes körű kielégítése az érvényes ortodox vallási kánonok szerint.

A Magyarországi Bolgár Ortodox Egyház a többi intézménnyel együtt (iskola, Magyarországi Bolgárok Egyesülete, Bolgár Művelődési Ház, amely 1957-ben nyitotta meg kapuit, és amelyet 445 bolgár család adományából építettek fel) jelentős szerepet töltött be a múltban és tölt be a jelenben is a magyarországi bolgárok identitásának a megőrzésében.

Juricskayné Szabeva Aszja

Halál és temetés

A magyarországi bolgárkertészek szokásai
a XVIII–XX. században

Az első kertészcsapatok, az úgynevezett tajfák vagy kompániák, amelyek érkezését az Osztrák–Magyar Monarchiába a XVIII. század végén, a XIX. század elején jegyezték fel, szellemi kultúrájukban, ünnepi rendszerükben és világnézetükben teljes egészében annak a közegnek a jegyeit hordozták magukon, amelyekben e csapatok tagjai felnőttek. Utazás közben, illetve amikor létrehozták kertjeiket a román fejedelemségekben, Erdélyben, Oroszországban, Moldovában, Szerbiában, Horvátországban, Németországban, Csehországban, Szlovákiában és még nyugatabbra is, az életmód és a szellemi kultúra számos idegen formájával találkoztak, sok újdonságot és hagyományt tanultak az egyes nemzetektől, amelyekkel kapcsolatba kerültek munkájuk során.

A bolgárkertészek szokásainak alapvető vonása külföldön, hogy bár a bulgáriai szülőföld helyi tradíciói mélyen konzervatívak, a csoportokra erős hatást gyakorol a külföldön való ideiglenes tartózkodás. A kertészek szezonális kétlakiséga – az egyik a munka helye, a másik a szülőföld, az otthoni környezet – akárcsak a naptári év két szakaszra bomlása, hatással van a bolgár csoportok szellemi életére, kéthelyivé és kétidejűvé teszi azt. Így a Bulgária különféle vidékein, a kertészek származási helyein élő helyi szellemi tradíció a gyakorlatban választás alapján érvényesül körükben. A szellemi örökségnek csak a legalapvetőbb, a család és rokonság nélkül élő, dolgozó férfiközösségek szellemi igényeit kielégítő része érvényesül. Ez az *első szakasza* a kertészcsoportok megtelepedésének Magyarországon, a vándormunkás („gurbetsijszka”) néven ismert szakasz, amelyben a kultúra azon területeit művelik csupán, amelyek kapcsolódnak a külföldi léthez, az ideiglenes munka környezetéhez.

A vándormunkásság kérdésköre a bolgár néprajztudományban alaposan feldolgozott, és átfogja a piaci viszonyok kialakulásának, a bérmunka jelentkezésének idejét az Oszmán Birodalomban, de különösen a török uralom alóli felszabadulás utáni korszakot. A vándorláshoz kötött munka formái egyben az elszakadást is jelentik a szülőhely mezőgazdasági termelésének zárt ciklusától, és azt, hogy a megélhetést a szülőföldtől messzi vidékeken keresik. Az ilyen jellegű munkavégzés jellemzi például az úgynevezett djulgerszki (építő), kiradzsijszki (fuváros) és más kézműves „csapatokat”, de a Márvány-tenger vidéki vándorló juhtenyésztést is. A női munkavégzés hasonló formáit is tanulmányozták például az aratócsoportok körében, amelyeket a nagybirtokok használtak segítségként, s amelyet a „romanjába” járás kifejezéssel jelöltek. Ugyancsak ismeretes az úgynevezett női „ihcsilak”, szezonális munkára, mint például a pamutszedésre vállalkozó női és gyermekmunkáscsoport.

Ezen a bázison a XVIII. század végén és a XIX. század elején kezdődik meg a bolgár földekről a kertész munkaerő kiáramlása, amelynek kiindulási központja a Veliko Tarnovó-i terület. Közép-Európában és így részben az Osztrák–Magyar Monarchiában, jelentős piaci igény jelentkezett akkoriban a zöldségek iránt, ami elősegítette, hogy a bolgárkertészek legális lehetőséget kapjanak a megtelepülésre, főként a nagyobb városok környékén.

Az alapvető anyagi bázis a munkavégzésre a kert, vagyis az a föld, amelyet bérelnek és amely az árutermelés forrása. Az ilyen ingatlan az, amelyen keresztül érvényesül a bolgárkertészek megtelepedésének egyik mechanizmusa valamivel később a magyar földeken is. Az olyan vándormunkások, mint például az aratók, a juhászok, a kőművesek vagy a fuvarosok, különféle helyeken dolgoznak, és miután befejezték munkájukat, visszatérnek lakóhelyükre. Az ő esetükben nincs olyan ingatlan, amely territoriális értelemben a munkahelyükhöz kötné őket.

A kertészek számára a kert konstans érték. Ez az a hely, amelybe beruháznak, amelybe munkájukat és vagyonukat fektetik. Még télen sem lehet teljesen üresen hagyni. Ott maradnak az úgynevezett „telelők”, akik vigyáznak a kertészetre, az építményekre, a munkaeszközökre, ahogy mondani szokták, belakják akkor is, így a kert az első lépcsőfok a szezonális, ideiglenes jelenléttől a letelepedés felé. Ezzel természetesen megváltozik a vándormunkás anyagi helyzete is. Ideiglenesen itt-tartózkodóból tartósan letelepült lakos lesz belőle. Szociális státusa is átalakul, hiszen a bolgárkertészréteg képviselőjéből a magyarországi bolgár közösség képviselőjévé válik. A kert az első hely, amelyben megjelennek a szellemi kultúra sajátos formái, amelyeket a bolgárok magukkal hoztak Magyarországra.

A bolgárkertészek magyarországi jelenlétének *második fázisa* a folyamatos letelepedés időszaka, amikor beilleszkednek az új földrajzi és népi-társadalmi környezetbe. Ez a szakasz a két világháború közötti időszakban kezdődik, eltérő intenzitással jelentkezik, a bolgár közösség létszámától és attól függően, hogy az ideérkezők egymáshoz milyen közelségben települnek le.

A kertészeti munka sajátossága miatt a családi szokások is számos olyan vonást mutatnak, amelyben az életrendszer kétlaki volta és párhuzamos időbelisége fejeződik ki.

Az első fázisban, amikor a bolgár vándormunkás-kertészet megjelenik a magyar földön, szinte kizárólag a temetéshez kapcsolódó szokások jelennek meg, amelyeket a csoport egyes tagjainak halálakor gyakoroltak. Házassági szokások egyáltalán nem ismertek ebből az időből, mivel az egynemzetiségű családmóddal ebben az időszakban még nagyon erős, gyakorlatilag bolgárok, magyarok, szerbek, szlovákok, svábok és más nemzetiségűek szinte soha nem kötöttek házasságot egymással.

A családi szokások közül az egyetlen csoport, amelyet a vándormunkás-fázisban is gyakoroltak Magyarországon, a temetéshez kapcsolódik. Az akkor élők állítása szerint: „a zöldségtermesztés az egyik legbarbárabb foglalkozás. Nincs olyan kert, amelyikben ne lenne egy vagy két sír, pedig az emberek, akik odamennek, fiatalok és egészségesek.”

Ha valaki megbetegedett, azt általában a kertészetben gyógyították. Csak akkor szállították a munkásokat a kórházba, ha a megbetegedés nagyon sú-

lyos volt, A gyógyítás költségeit a belső szokásjog szerint közösen viselték 15 napig. Hogyha a gyógyítás tovább tartott, akkor a beteg által beadott pénz (tőke) terhére számolták el a költségeket, míg ha nem rendelkezett ilyennel, levonták az addig megkeresett pénzéből (Pomáz, Szigetszentmiklós, Dunaharaszti). Ha a beteg a kertben halt meg, akkor a helyi temetőben temették el, mivel a koporsó szállítása a szülőhelyig nagyon sokba került. A temetés költségeit a vándormunkáscsapat viselte, megosztották a tagok között. A halálhírt azonnal megüzenték Bulgáriába, de általában senki nem jött el onnan, mert nem volt rá idő. A halottat gyorsan kellett eltemetni. A temetési szertartást mindig pravoszláv pap végezte. Egyes helyeken, ahol nem volt pap, aki énekeljen a halott fölött, a gazda vette át a temetési szertartás vezetésének funkcióját – imákat olvasott fel a sír fölött, és megöntözték azt borral, illetve vízzel. A temetői hely megszerzését a helyi hatóságoknál a gazda intézte. A sírt a helyi sírásók ásták, munkájukért általában baksisnak nevezett borralót vagy zsebkendőt és pénzt kaptak. A koporsót szekéren szállították a sírig, majd onnan a vándormunkás társak kézben vitték és helyezték el a sírban (Szigetszentmiklós, Dunaharaszti, Pomáz). A szertartáson, amelyet a sírnál végeztek, kötelező jelleggel jelen volt a kertészlet minden dolgozója, mindenki dobott egy-egy kis földet a koporsóra, hogy könnyű legyen a föld a halottnak, ne nehezedjen rá, „mert az nagyon súlyos dolog, ha valaki idegen földben nyugszik”. A sírnál a temetés végén ittak egy-egy pohár bort az elhunyt emlékére: „könnyű legyen neki, és legyünk egészségesek mi” (Kőbánya-Kispest).

A *halott felkészítése* a vándorcsoport szakácsának feladata volt, akinek valamelyik idősebb munkás segített ebben. A halott testét lemosták vízzel és borral, új ruhákba öltöztették, ha ifjú házas volt, akkor az esküvői öltönyébe (a koporsóba ilyenkor mindig raktak mellé egy rituális esküvői kendőt). Hagyományosan került a koporsóba pénz is útravalóul, „hogy semmi se tartsa itt” (Pomáz). Az útravaló pénz kötelező kellék volt, „hogy eljusson a túlvilágra, és ne hogy visszatérjen onnan”. A halott ruházatán lévő minden csomót szétbontottak, ami ugyancsak a lélekről való gondoskodás jele volt, mert így biztosították, hogy az könnyen és akadály nélkül hagyja el a jelen világot. Emlékezők beszélnek arról, hogy a koporsóba ételt is raktak, mégpedig az elhunyt saját tányérjában (Polikraiste), ugyancsak került a koporsóba egy kapa vagy más földművelő eszköz, amellyel a lélek igazolni tudta magát abban a világban, amelyikbe ment. Az elhunyt tárgyait összegyűjtötték, és gondoskodtak arról, hogy eljusson rokonaihoz Bulgáriába. A temetést követően mindannyian visszatértek a kertészletbe és folytatták a munkát.

A harmadik, a hatodik és a kilencedik napon rendeztek halotti tort Magyarországon. A 40. napon elküldtek valakit a segítők közül, hogy öntözze meg a sírt, és hogy mondjon egy „Miatyánkot” a halott lelkéért (Dunaharaszti). A kertészletben a gazda ilyenkor egy-egy pohár borral vendégelte meg a többieket, „neki az Isten bocsásson meg, nekünk pedig legyen egészség” (Pomáz). A sírfeliratokat helyi mesterek készítették a temetőben, így hiányoztak róluk a hagyományos megkülönböztető jelek. Egyedül a fejfán és a koporsón levő felirat utalt arra, hogy egy bolgár nyugszik itt, mert azt cirill betűkkel, bolgárul írták fel. Később a nevet már két nyelven is feltüntették, cirill és latin betűkkel kiírva.

A sír jelenléte nagymértékben hatott a temetési szokásokra. Többek között ennek alapján határozták meg a halotti torok rendszerét, amelyek közül az elsőt magánál a sírnál végezték vagy a templomban, esetleg otthon, amikor a sír a messzi Magyarországon volt. Ha a temetést Magyarországon végezték, a szülőfalu templomában, Bulgáriában akkor is egész nap harangoztak az elhunyt lelkéért, ilyenkor a harang ritka, egyes ütésekkel szólt, ez adta hírül mindenkinek, hogy a kertészcsapatból valaki elhunyt. A templomban ilyenkor is elvégezték a szükséges szertartásokat, hiába volt a sír a messzi Magyarországon. Bulgáriában megtartották az összes tort, amelyeket a hagyományok és a pravoszláv vallás előír. A feleségek a szokásoknak megfelelően készítettek száraz búzát és ábrákkal díszített cipókat (egyes helyeken annyi cipót, ahány nap az elhalálozás óta eltelt). Mindig megülték a 40. napot. Az egyéves tor alkalmával kötelezően levágtak egy bárányt, és sült hal is került az asztalra. Szárnyast sosem vágtak ilyenkor, mert a néphit szerint az hátrafelé kapar, s ennek alapján attól féltek, hogy a családból mást is elérhet a halál (Polikraiste, Draganovo, Ljaszkovec).

A magyarországi vándormunkások halála esetén is gyakran találhatók utalások az úgynevezett *szimbolikus temetésre*. Ezt a gyakorlatot ismerték egész Bulgária területén, azokra az esetekre alkalmazták, amikor a család egyik tagja külföldön halt meg, és ott is temették őt el. Sok olyan eset van, amikor a bolgár településen a családi sírhelybe temetnek az elhunyttól inget, ruhát vagy egyebet, illetve a legújabb időkben üvegezett képet róla, valamilyen tárgyat, amely az elhunyt személyéhez kötődik. Ugyancsak feljegyezték azt a szokást, hogy a magyarországi sírról vittek földet Bulgáriába, hogy azt ott eltemessék az elhunyt szülőhelyén. Ez a gyakorlat nemcsak szimbolikus megerősítése a külföldön történt halálesetnek, de megerősíti a kettős sír felfogását is, egyben lokális értelemben is kettős tiszteletadás. Ezzel is megerősítést nyer az elhunyt lokális értelemben vett kettős megjelenése, kötődése az elhalálozás helyéhez, illetve lelki kapcsolata anyaországával, szülőhelyével.

A visszacsatolást bulgáriai halálesetek esetében, illetve Bulgáriában a *halottakra való emlékezés* rendszerében, amely a temetkezési szokásrendszer egy ősi állapotát eleveníti fel, Czibulya Ferenc leírásában is ismerjük: miután a bolgárkertészek Szegváron hírt kaptak arról, hogy elhunyt a tanáruk, szomorú dalokat énekelve elindultak a kertbe, s útközben megtépték ruhájukat. Miután megérkeztek az udvarba, asztal köré ültek, és késő estig vagy hallgattak, vagy régi dalokat énekeltek nagy hősokról, illetve csatákról, Aszparuh kánról, a Balkánról, Bulgáriáról. Ezen a napon nem ettek és nem ittak, még csak nem is dohányoztak, és a hagyomány szerint egy hónapig nem dolgoztak (munkájukat a magyar munkások végezték addig). Ez idő alatt nem borotválkoztak, megszagattott ruhákban jártak, csak vizet ittak, és csak olyan dolgokat ettek, amelyeket a föld terem – hal, kenyér, zöldség. A gyász hónap végeztével kora reggel keltek fel, megborotválkoztak, levágták egymás haját, és napfelkeltekor elmentek a Kurca-folyóba fürödni. Egy magyar szakácstól megrendelték, hogy készítsen egy nagy üstben birkapörköltet. Az ebédhez meghívták az összes munkást. Ebéd után bort ittak, zenészeket hívtak, akik harmonikán, kavalon és nagydobon játszottak, és estig táncoltak is. Másnap már mindenki elment dolgozni, a gyász véget ért. Ez a szabadon leírt hagyomány teljes egészében meggyezik a Bulgáriában hagyományosan megtartott *siratással*. Sajnos arra nincs

utalás, hogy milyen dalokat énekeltek a kertészek. A régi, hagyományos felfogásból kiindulva, hogy esküvő gajda nélkül és halott szomorú dalok nélkül nem lehet, feltételezhetjük, hogy a gyász alkalmával előadott dalok olyanok voltak, amelyek az elhalálozás miatti panaszt fejezték ki. Ez utóbbi dalokat azonban Bulgáriában csak nők énekeltek, a férfiakra nem jellemző az ismeretük. A halott elsziratójának kötelező volta a hagyományokban feltételezi, hogy a siratás feladata funkcionálisan áthelyeződött a gyászoló férfiakra. Másrészt ismertek olyan gyászdalok, amelyek stílisis sajátosságaikban hasonlítanak a hősi vitéz epikus dalokhoz. Ezekben az esetekben a dal, a tánc, a bőjt, a szakadt ruhák viselése, a külső elhanyagolása mind a búcsú eszköze, egy utolsó viszontlátás.

A kertészcsaládok megtelepedésének második fázisában már megfigyelhetők sajátosságok, elsősorban a temetési szokások kiszélesedésében olyan elemekkel, amelyekben az asszony aktívabb szerepet kap, hiszen a hagyományos szemléletmód szerint a halál és a születés folyamataiban az asszony a fő összekötő kapocs.

A nagyobb magyarországi településeken külön temetői részek jöttek létre, ahova a bolgárokat temették, saját vallási és nemzeti szokásaik szerint. Bolgár temetőre utaló jelek vannak Felsőzsolcán, Miskolcon, Szigetszentmiklóson, Halásztelken és Lórévben. A vegyes lakosságú területeken, ahol vannak például szerbek, külön parcellába temették a magyarokat, a szerbeket és a bolgárokat. A kisebb településeken ezek a parcellák nem alakultak ki, a nagyobb településeken pedig már eltűntek azok a határvonalak, amelyek a parcellákat jelölték. Egy halásztelki 1979-es temetés leírásában jól ábrázolják, hogy bolgár környezetben milyen temetési szokások uralkodtak ebben az időben. Az elbeszélés rövidített formája szerint a koporsót kirakták az elhunyt házában. A nevet cirill betűkkel írták a koporsóra. Ide nem hoztak virágot, csak koszorúkat. Az elhunytat hangosan siratták megrendelésre, legjobb ruháiba öltöztették fel. Jobb oldalon a fejénél a koporsó falához erősített gyertya égett. A lábainál helyezték el a sapkáját, a koporsó tetejét és oldalát fehér vászonnal díszítették. Az egyházi rituálé elvégzését követően búcsúztak el az elhunyttól a rokonai, akik egyenként a nyitott koporsóban fekvő halott fölé hajoltak. Ezután egy keresztet megöntöztek vörösborral, és így zárták be a koporsót. A koporsót a sírásók vitték kezükben a sírig. Ott a pap ismét imákat olvasott fel, majd egy marék földet szórt a koporsó tetejére. Ismét vörösborral öntöztek meg egy keresztet. Miután a koporsót leengedték a sírba és a sírt befedték földdel, annak tetejére helyezték el a koszorúkat. A pap ekkor megint csak megismételte a kereszt vörösboros megöntözését, a sír fejrészéhez, illetve lábreszéhez elhelyeztek egy marék főtt búzát. Az asszonyok kötelezően elkészítették a száraz búzát is, amelyhez diót és prézlit keverték, ezzel kínáltak meg minden jelenlévőt, illetve e mellé kínáltak még kalácsot és egy pohár vörösbort. Mielőtt a koporsót leengednék a sírba, a pap rövid beszédet tart az elhunyt életéről, amelyben megemlíti a bolgár kolóniát is Magyarországon. A temetést követően a rokonok hazamennek, ahol ünnepi tort tartanak.

A fizetett siratók említése a XX. század nyolcvanas éveiben arra utal, hogy a temetési szokások területén nagyon erősen érvényesül a konzervativizmus, e szokások tartós megőrzésének egyik oka a bolgár környezetben, hogy ezek leginkább a családi körben jelennek meg, az asszony erőteljes részvételével.

A szülőföldre való ragaszkodás nagyon erőteljesen jelenik meg abban, hogy sok elhunyt utolsó kívánsága a fia felé így szól: „Menj el a szülőfalumba, hogy találkozz a családommal Polikraistében” (Százhalombatta).

Összefoglalva az eddig leírtakat, a következőket állapíthatjuk meg a temetési szokásokról. A kertészcsapatok első fázisában a fő jellemző a férfiszokások túlsúlya, így azok az elemek, amelyek a népi és pravoszláv temetési szokásokban kötelező jelleggel jelennek meg és amelyeket a férfiak is el tudnak végezni, erőteljesen vannak jelen. Ilyenek az elhunyt lelkének szükségleteiről való gondoskodás, a túlvilágra való utazás kellékeinek biztosítása, az „úti pénz” adásával, az önmeghatározáshoz szükséges eszközök, mint például a munkaeszközök, az étkezéshez való tányér vagy a ruhák, például az esküvői öltöny vagy a sapka elhelyezése. Amikor már a második fázisban az asszony is megjelenik a szokásos rituálék elvégzésében, kiteljesednek az általános temetési szokás-elemek, az olyanok, mint a siratás, a halotti torok étrendjének szigorúbb betartása, a gyász tárgyi kifejezőeszközeinek gazdagodása. Így maga a temetési szokásrendszer is szélesedik. Megállapítható, hogy a hagyományos népi kultúra ezen rétegébe épülnek be a legkevésbé a magyar szokások és gyakorlatok. Ott, ahol a vegyes házasságokban az asszony magyar, mégis megfigyelhető, hogy e szempontból is hat a tény, hogy a feleség egy idegen kultúra hordozója.

KOZSUHAROV OGNJAN | CSIKÓ

Katus Elvira

A bolgár identitás fórumai Magyarországon

A XIX. század végén és a XX. század elején Magyarországra betelepülő bolgár kertészek és kereskedők kötődése az óhazához még igen erős. 1914-ben már létrehozzák a ma Magyarországi Bolgárok Egyesületeként ismert szervezetüket. 1918-ban indítják útjára a bolgár iskolát, amely 2011 júniusáig fennállt. 1918-ban előbb egy bolgár pravoszláv kápolnát építenek, majd 1931-re elkészül a IX. kerületiben, a Vágóhid utcában ma is álló Szent Cirill és Metód-templom. 1957-ben az itt élő 445 bolgár család adományából felépül a Vágóhid utcában ma is működő Bolgár Kultúrotthon, a bolgár hagyományőrzés és a bolgár nemzeti ünnepek és közösségi események lebonyolításának színtere.

Az első generációs betelepülők számára az egyesület, az iskola és a templom megléte jelentette a szülőföldhöz való kötődést, a bolgár nemzeti tudat megőrzésének fórumát. A pravoszláv bolgár templom identitásmegőrző szerepe a második generáció esetében részben, a harmadiknál már majdnem teljes egészében az ismert társadalomtörténeti okoknál fogva elhanyagolható.

A múlt század kilencvenes éveitől kezdve gyakoribbá váltak a bolgár pravoszláv templomban az esketések, keresztlők, a templom papja hivatalos meghívott a hazai bolgárok ünnepein, május 24-én, a szláv írásbeliség és a bolgár kultúra ünnepének tiszteletére pedig rövid szertartást is tart a Széchenyi-hegyi gyermektáborban évről évre sorra kerülő bolgár ünnepen.

A múlt századi rendszerváltásig az addigi kultúrpolitika folytán mind magyar, mind bolgár részről a „magas” kultúra letéteményesének a budapesti Bolgár Kulturális Intézet számított. A bolgár szakot 1969-ben kezdtem az ELTE bölcsészkarán. Tanáraink arra biztattak, hogy járjunk a Bolgár Kulturális Központ rendezvényeire. Ma már oktatójukként én is arra biztatom a hallgatóimat, hogy menjünk együtt például a Széchenyi-hegyre vagy valamilyen rendezvényre a Bolgár Kultúrotthonba, a hazai bolgár kisebbség története pedig az egyetemi bolgár civilizációs tananyag része.

A magyarországi bolgárok életében jelentős változást hozott az 1993-as törvény a nemzeti és etnikai kisebbségekről. Először is, a magyarországi bolgárokat ettől fogva számítják a hazai kisebbségek közé, e törvény biztosítja a kisebbségi iskola alapításnak jogát, kisebbségi kiadványok kiadását, kisebbségi kutatóintézet létrehozásának és kisebbségi színház létrehozásának jogi kereteit.

Iskolát nem kellett a bolgároknak létrehozniuk, hiszen az folyamatosan működött 1918 óta, a második világháború után a bolgár állam biztosította a működési költségeket a VI. kerületi Bajza utcai épületben, delegálta az egyes szaktárgyak tanárait, a tanítókat, sőt az óvónőket is Bulgáriából, akik általában négyévente váltották egymást. Ennek a rendszernek nagy előnye az volt, hogy a Bulgáriából érkező pedagógus az anyaországbeli aktuális nyelvhasználatot és viselkedési kultúrát közvetítette. Pedagógiai szempontból megkérdőjelezhető,

jó-e, ha pl. a történelem vagy más tantárgy tanára négyévente változik. Ezzel együtt az iskola 93 éven át működött, az ott végzettek ma is szívesen emlékeznek rá, és nem értik, hogy miért kellett bezárni.

2011. szeptember 10-től a Bolgár Országos Önkormányzat a Bajza utcai épületben útjára indította a Bolgár Nyelvoktató és Kisebbségi Iskolát, amely az egyetlen tanintézmény, ahol a gyermekek elsajátíthatják a bolgár nyelvet és kultúrát. Kívánatos lenne, hogy a nyelvoktató iskola fenntartásához a bolgár és a magyar állam is adjon meg minden segítséget. Szeretném remélni, hogy az ide járó tanulók meg fogják kapni az útravalót kettős kötődésük ápolásához oly módon, hogy bolgár kötődésüket az iskola minden módon segíti.

1991-ben a Magyarországi Bolgárok Egyesülete pénzt kapott periodika kiadására. 1992-ben jelent meg a Haemus, a magyarországi bolgárok társadalmi és kulturális folyóirata. Az első számban találjuk az akkori főszerkesztőt, dr. Toso Doncsev sorait: „Napjainkban a magyar állam támogatása révén valóra válhat a bolgár közösség régi vágya: egy rendszeresen megjelenő kiadvány. A hagyományokhoz híven saját nyelvükön kívánunk szólni bolgárokhöz és magyarokhoz.”

A kiadvány kezdettől fogva kétnyelvű, és olvasható a neten is a www.bolgárok.hu oldalon.

A folyóirat méltatásával itt most nem foglalkozom, részben azért, mert a fennállásának 20. évfordulójára rendezett tudományos összejevetelen nagyon sok előadó foglalkozott ezzel, részben már magam is írtam erről (*A Bolgár Országos Önkormányzat kiadványai az identitás megőrzés szolgálatában*, in: *Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon a 20. század végén*, Osiris, 2001).

Arra azonban kitérnék, mennyire szerencsésnek tartom a Haemus szerkesztőbizottságának összetételét. Részt vesz benne a lap alapító főszerkesztője, magyarországi bolgár író, újságíró, néprajzos, magyar műfordító és könyvkiadó (az utóbbi időben bolgár könyveket magyarul csak a Napkút Kiadó ad ki), s a korábbi lapszámokban ott találjuk a szerkesztőbizottságban az ELTE bolgár lektorát is.

A Haemus fiatal műfordítóknak is megjelenési lehetőséget biztosít, s mint bolgár szakos októnak rendkívül jólesik, hogy korábbi bolgáros tanítványaink nevét látom a folyóirat lapjain fordítóként vagy szerzőként.

1994-ben tudományos konferenciával is ünnepelte a Magyarországi Bolgárok Egyesülete fennállásának 80. évfordulóját. A konferencia előadásait a *Balgarite v sredna i iztochna Evropa (A bolgárok Közép-és Kelet Európában)* című kötetben adta ki az egyesület, a bolgár minisztertanács mellett működő határon túli bolgárok hivatala, a Bolgár Tudományos Akadémia Demográfiai Intézete a Szófiai Szent Kliment Ohridszki Egyetem kiadójánál. A kötet bolgár nyelvű, más nyelvű annotációt, rezümét nem tartalmaz, így a benne szereplő előadásokat csak azok tudják használni, akik értenek bolgárul. E kötetben a magyarországi szerzőkön kívül találunk írásokat a moldáviai (besszarábiai) bolgárok képviselőitől, a romániai bolgárok történetéről és jelenéről, néprajzi szokásairól, s tovább lehetne sorolni az érdekesnél érdekesebb előadásokat. Érdemes lenne azon elgondolkodni, hogy a kötetet magyarra fordítsuk, ily módon elősegítve a magyar történész, kultúrtörténész, szociológus kutatók munkáját. Egyetemi oktatóként látom, hogy különösen más tanszékeken sokszor

olyan, a bolgárokkal kapcsolatos szakdolgozati témát adnak, amelynek gazdag szakirodalma van bolgárul, esetleg ugyanazt valaki már megírta bolgárul.

A Bolgár Országos Önkormányzat kiadványaként jelent meg 2000-ben Petar Szotirov, a Debreceni KLTE akkori bolgár lektorának a könyve *Ezik i Zhivot (Nyelv és élet)* címmel, szociolingvisztikai kutatás a magyarországi bolgárokról. Ez az első ilyen jellegű összefoglaló munka, amelyet szintén csak bolgárul olvashatunk, viszont haszonnal forgathatják a bolgár szakos egyetemi hallgatók.

2002-ben jelent meg a Magyarországi Bolgárok Kutatóintézete és a Bolgár Országos Önkormányzat kiadványaként a *Balgari i ungarci 1000 godini zaedno (Bolgárok és magyarok – 1000 éve együtt)* című kötet, amely az ezen a címen folytatott tudományos konferencia anyagait tartalmazza. Ebben a hazai bolgáros kisebbségkutatókon kívül magyarországi és bulgáriai egyetemi és kutatóintézeti előadók írásai szerepelnek, szintén csak bolgárul és más nyelvű annotáció vagy rezümé nélkül.

2002-ben jelent meg a magyar Akadémiai Kiadónál egy konferenciakötet, melynek címe *Balgari v Ungariya*, illetve *Bolgárok Magyarországon*. A mindössze 200 lapon ugyanis bolgárul és magyarul is megtaláljuk a tanulmányokat. A kötetben olvashatunk a magyarországi bolgárok anyagi kultúrájáról, a bolgárkertészek szokásairól a XVIII–XX. században, a bolgár–magyar kétnyelvűség perspektíváiról, a magyarországi bolgár közösség etnikai identitásának problémáiról, valamint a művészet és identitás kérdéséről. A konferencia és a kötet kiadásának ötletgazdája a Bolgár Kulturális Fórum.

2003-ban ünnepeltük az ELTE bölcsészkarán a bolgár szak ötvenedik évfordulóját. Ez alkalomból tudományos konferenciát is rendeztünk a Magyar–Bolgár Baráti Társaság és a Bolgár Országos Önkormányzat támogatásával, a konferencia előadásait pedig a XIV. kerületi Bolgár Kisebbségi Önkormányzat anyagi segítségével adtuk ki *Ezik i identitet (Nyelv és identitás) – Gondolatok a bolgár önismeretről* címmel Veliko Tarnovóban. A kötetben magyarországi és bulgáriai egyetemi oktatók, kutatók előadásai olvashatók, vannak köztük magyar és bolgár nyelvű írások. Összesen ötven példány készült belőle, így nehezen lehet rábukkanni.

2009-ben a Bolgár Kulturális Fórum fennállása 10. évfordulóján *Toma Visanov és kora* címmel könyv jelent meg a Magyarországon alig ismert ikonfestőről, akinek munkái magyarországi ortodox templomokban is láthatók. A kötetben szereplő magyar nyelvű előadásokat bolgár és angol nyelvű rezümé, a bolgár nyelvűeket pedig magyar és angol nyelvű rezümé kíséri. A könyv kiadását több budapesti kerületi Bolgár Kisebbségi Önkormányzat támogatta. Kiadója a Bolgár Kulturális Fórum.

A konferenciák és kiadott kötetek segítenek abban, hogy a magyarországi bolgárokról tudományos elemzések szülessenek, és írott formában is rögzítsük egy adott korszak nyelvallapotát, kisebbségi jogi állapotát, szokásait. A kutatóknak pedig abban segít, hogy eredményeiket publikálhassák. A bolgarisztikai tanulmányokat ugyanis, hacsak nem nyelvtörténetről vagy régészetről van szó, elég nehéz közzétenni.

Fennállásának 15. évfordulóját ünnepelte ebben az évben a budapesti Mallo teatro bolgár színház, amely időről időre érdekes előadásokkal örvendezteti meg a hazai bolgár közösséget.

A hagyományörzés szempontjából nagy jelentőségűek a népi táncegyüttesek. Az első táncegyüttest, a Martenicát a Magyarországi Bolgárok Egyesülete hozta létre 1982-ben. Az együttes nemzetközi fesztiválokon nyert díjakkal dicsekedhet. Hosszú ideig az egyetlen bolgár népi táncegyüttes volt, amely a magyarországi bolgárok ünnepein szerepelt. (Nevét egyébként egy kedves bolgár népszokásról kapta, a tavaszváróként kitűzött piros és fehér sodrott fonalakból álló kitűzöt hívják martenicának.)

A Jantra együttest 1996-ban alapították magyarországi fiatalok. Északkelet-Bulgáriában hívnak így egy folyót, azon a tájon, ahonnan a bolgár kertészek származnak. A Jantra együttes egyre sikeresebben működik mind Magyarországon, mind bulgáriai és más nemzetközi fesztiválokon. A Jantra együttes táncosai nevelik a legkisebbeket, 4-6 éves kortól szerepelnek a bolgár gyerekek a Roszica (a Jantra mellékfolyója) együttesben. Amikor az évenként megrendezésre kerülő BulFest (táncünnap) esteken fellép a Roszica is, bepárásodik minden nagyszülői és szülői szem.

Véleményem szerint a hazai bolgár fiataloknak a szülőháza élményét már nem Bulgária adja, az ő hazaszeretetük a népi táncokban és a néphagyományok őrzésében fejeződik ki. A déd- és nagyszülők nemzedéke még hazautazott rokonlátogatóba. A fiatalok már ritkábban utaznak a rokonokhoz, s előfordul, hogy a bulgáriai és magyarországi bolgár fiatal angolul érti meg egymást. A bolgár nyelv kommunikációs szintű ismerete nélkül azonban nevezheti valaki magát bolgárnak, de inkább csak arról van szó, hogy az illető bolgár származású.

Sztojcsev Szvetoszláv

A kör közepén

Ajtó

A nő leült az ágy mellett a padlóra, és felkapcsolta a lámpát az éjjeliszekrényen.

– Hazajöttél? – riadt fel álmából a lány, és megdörzsölte a szemét.
– Hány óra?

– Mindjárt éjfél.

– Történt valami? – kérdezte a lány, és felült. – Sírtál?

– Legszívesebben megölném magam – mondta a nő.

A lány ijedten meredt rá.

– Mi baj?

A nő kővé dermedten bámult maga elé.

– Segíteni akarok – törte meg a csendet a lány. – Minek örülnél a legjobban?

A nő már messze járt. Gondolatban megragadta egy öregasszony nyakát és fojtogatni kezdte.

Fekete kapucnis alak hajolt felé, egy csontos ujj megérintette homlokát.

Don Juan második élete

Nyár esti zuhatag. Villámok csapódnak a folyóba, hullámanak a fűzfák.

Patkány szalad ki a templom pincéjéből.

Minden mennydörgésnél megtorpan, az égnek emeli fejét és megszaglásza a levegőt. Szemében játszanak a villámok.

Keresztülrohan a szoborsétányon és eltűnik a part menti bokrok között.

A szobrok felélednek és a nyomába erednek.

Ablak a világra

(éjszakai tévedés) Egy holdfényes éjszakán bagoly csapódott szobám ablakának, meglepett tekintettel végigmért, ó, ezer bocsánat, tévedtem, mondta, és csalódottan távozott.

(zuhanás) Kopasz fióka a járdán, három centiméterrel fölötte kering a rigó, sápadt gyerekarcs tapad az ablakra.

(folyam) Valaki odacsap az üvegre, leomlanak a gátak, kezdődik a karnevál.

(állandóság) Télen-nyáron jégvirágot rajzolok az égre.

A kör közepén

Menedék

Naplementekor elviszi a lelket a dagály, beszippant a tér, egybeolvadok a végtelennel.

Akácfa

Reng a föld, düledezik a ház, kilépünk az erkélyre egymásba kapaszkodva, arcunkra hullatja leveleit az akácfa, maradunk, amíg el nem temet a fehér eső.

Persona non grata

Szobrokat építetek porladó sziklából. Mint idegen testet, úgy vet ki magából minden sziklabörtön.

Filmszakadás

Egy férfi lép ki a liftből, vállán kamera. Orromnak csapódik az objektív, kirepülök az időből.

Gyéren kivilágított folyosón landolok alvajárázó gyerekek között. Papírelmezes Hamlet toppan elé, háta mögött egy bohóc öngyújtót csattogtat. Öltönyös alak bukkan elő a falból, magára borít egy roskadozó könyvespolcot, a bohóc megdobálja evőpálcikákkal. Egy bakancs az arcomra tapos, kialszanak a fények.

Valaki felsegít a földről, közben közlőről filmezik az arcomat. A lelkemet a vak rendezőnek ajándékozom el.

Konferansz

Átmenet

Az újjászületettek és kísérőik tarczák el a sírfeliratokat, és fáradjanak ki a teremből.

Figyelmeztetés

Kérjük, az árulók hozzátartozói tartózkodjanak a hangos tetszésnyilvánítástól.

Kijárat

Figyelem! Aki idő előtt darabokra esik szét, a hátsó bejáraton távozhat a káoszba.

Júdás fája

Júdás az Ördög unszolására, pénzért árulta el Krisztust.

A papok és az írástudók örültek, hogy megszabadulhatnak a hatalmukat veszélyeztető tanítótól. Az arctalan tömeg nem látta meg benne a Megváltót, és kikövetelte a kereszthalált. Pilátus igaz embernek tartotta – puszt

ta gyávaságból nem engedte szabadon. A katonák kárörvendve hajtották végre az ítéletet.

Egyedül Júdás bánta meg tettét: „Vétkeztem, mivel ártatlan vért árultam el.”

Felakasztotta magát, a többi áruló életben maradt – nem mindenkinek adódik meg a felismerés.

Vissza-visszaszállingóznak az életbe az árulók, mindig Jézust keresik.

Ihlet

(iránytű) Álmos februári hajnal, jeges az út. Ilyen napokon nem szabad megállni – Északra repít a halál. Lépteink alatt enged a megfagyott föld. Gyémánthegek hátán haladunk, úton a biztonságos Dél felé.

(első nap) Miután megteremtette a világot, és a maga képmására és hasonlóságára az embert, hogy uralkodjon a földön, Isten megnézett mindent, amit alkotott, megáldotta és megszentelte ezt a napot, és naptárt adott az Ördög kezébe.

(kedély) Túléltem a zuhanást, sebeim begyógyultak, most egy madár szárnyán lebegek szakadékaim felett, és imádkozom.

Méreg

Skorpió csúszott a tenyeremre, távoli robajt hallottam.

– Íme, összeomlott az építményed – mondta. – Élettörténeted jelentéktelen. A halvány nyomokat elmosás a hullámok, eltemet a vizes homok. Sima felület marad utánad. Tengernyi semmisség. Senki nem kí-

váncsi rád, senkinek nem fogsz hiányozni, senkinek nem fog feltűnni, hogy nem vagy többé. Csak engem érdekel.

– Igazán?

– Elvégre mindegy – folytatta. – Időd lejárt. Jön a halál és a felejtés.

– Sejttem.

– Szerinted mi lesz utánam? Van Istened? Vagy inkább újjászületnél?

– Még meggondolom.

– Elviszel magaddal? – kérdezte a skorprió felvillanyozva.

Megjelölve

A jóságos óriás lenézett a földre – csak nyüzsgő férgeket látott lába előtt. Nem árt az óvatosság, gondolta magában.

Az égnek emelte fejét tanács reményében.

– Uram?

– Menj utadra, az igazaknak nem esik bántódásuk – hangzott a válasz.

– Bármerre lépsz, a többiek mind kikerültem!

Mindig együtt

Skizo

Magas fal két oldalán állok.

Harangoznak, mindig tizenkettőt mutat a toronyóra.

„Időben fekszem, időben kelek.”

„Időben indulok meghalni.”

„És még a sorrendet is megválasztom.”

Hóhérok

Egyszerre érkeztek az Éden kapujához.

– Fiam – mondja.

– Fiam – mondta.

Mosolygott. Mosolyog.

Megvilágosodás

Vissza az élethez!

Szabadulj meg a félelmektől, és álmodban megjelenik, akiben hiszel.

Higgývel a csodákban, hisz ő maga a csoda.

Még akkor sem hagy cserben, ha néha kételkedsz benne.

A démonoktól se félj – csak a gonoszokat és az ostobákat büntetik.

Kergesd el az árnyakat, lépj ki a fényre – kiválasztott vagy.

Misszió

Nem kérdeznek, nem válaszolnak.

Éjszaka jönnek, és a félelmeikről beszélnek – férfiak és nők, külsőre egyformák, csak a hangok különböznek.

Valaha voltak, valahol vannak. Régen éltek, most árnyak.

Hideg ujjaiak tapogatják az arcomat – nem maradnak nyomok.

A szemembe néznek – nem engem látnak.

Távol vannak, máshol várakoznak.

Néha szellemvárosokba sodor magával az örvény.

Ott, amikor elviselhetetlenné válik az ébrenlét, egy maszkos alak kivezet az árnyak áradatából a fényre, és visszkapom a testem.

Párhuzam

(kettesben)

– Ennyi volt?

– Ennyi.

– Nem maradhatsz még?

– Tudod, hogy sietek.

– Máris mész?

– Sok dolgom van, és kevés az idő.

- Még visszajössz ma?
- Nem valószínű.
- Tetszem én neked egyáltalán?
- Kétkedsz benne?
- Kedvelsz?
- Mindenkinél jobban.
- Szeretsz?
- Bolondulok érted.
- Akkor jó.
- Bizonyítsam?
- Igen. Maradj velem reggelig!
- Nem halaszthatjuk holnapra?
- Nem érdemes.
- Életünk végéig együtt?
- Miért is ne?
- Terveim vannak. Álmod meg
egyebek. Reflektorfényben akarok für-
deni, fényárban úszni.
- Más nőket akarsz?
- Ugyan! Ezen a világon csak te
létezel.
- Akkor jó.
- Gondolod, hogy ennyi elég?
- Biztos vagyok benne.
- És közben nem lehet egy másik
párhuzamos élet?
- Szabad ember vagy.

Ösvények

Forró föld

Nem az én máglyám, mondta a boszorkány, és egy párhuzamos világ-
ba költözött.

Remény

– Pillangó kisasszony! – intett a
Halál.

A pillangó összecsapta a szárnyait,
és hernyóvá változott.

Mindketten elgondolkodtak.

Hattyúdal

Feszítsd meg! Feszítsd meg! Fe-
szítsd meg! Feszítsd meg! Feszítsd
meg! Feszítsd meg!

Pax vobiscum

(szikra) A pusztaság örökébe
lépsz, amikor kirobban a gyűlölet,
és elmenekülsz. A béke mindig veled
van.

(támasz) Ahol a madár sem jár,
ahol eddig senki sem járt – fát ültetek,
hogy legyen mibe kapaszkodni.

(erőfeszítés) Bele-belebotlik a
homályba, elesik, megsemmisül, fel-
támad, továbbmegy. Fátyol alatt a
tudat, az értelem szikrái máshol je-
leznek.

(röppálya) Kipukkad a magasban
egy elszabadult lufi, szétreppennek a
vándormadarak, szobormaradványok
potyognak az égről.

Távlatok

Fehér és fehér

Fehér galamb repül be a padlás-
szoba ablakán.

Ősz hajú férfi gubbaszt a sa-
rokban a falnak támaszkodva. Jobb
keze kinyújtva – tenyerében kenyér-
morzsák.

Koldusszobrot formált belőle a
halál.

A galamb megcsipegeti a férfi te-
nyerét, mások követik.

Utazás

Istenemhez megyek, mondta a
madárijesztő, és lángra lobbant.

Zuhanás

Romos ház egy gazzal benőtt régi
temető peremén, lakatlannak tűnik.

Varjú száll le a rég kiszáradt kút
peremére, belenéz a feneketlen mély-
ségbe. Lebben a függöny, lövés dör-
dül el.

A gyűlölet kiapadhatatlan kútja el-
nyeli a madártetemet.

Németh István Péter

Három futam

Találkozásaimról a bolgár irodalommal

1. Gyermekkoromban édesapámtól azt hallottam, hogy különösen két nép szeretett és szeret minket Kelet-Európában: a lengyel és a bolgár. Később azt is megtudtam, hogy az albánok is így vannak velünk, régi vitézségünkről, szép paripáinkról népdalaik szólnak. Eszményeket adhattunk az Adria partjára. Nem mintha a szomszédos népekről nem tudnék megannyi pozitívumot elmondani, hiszen ehhez elegendő volna most a Ménesi úti Eötvös-kollégium iskolatörténetét föllapoznom... Czine Mihály a következő statisztikával győzött meg annak idején: 1918-ban ötven román diák tanult csak a Ménesi úton. A tanár úr azt is tanította, hogy a közeli népek felé irodalmunk még akkor is a híd építésén dolgozott, amikor a politika a nyílt ellenségeskedés útjára lépett. Édesapám után magam is az Eötvös-kollégiumba kerültem. A Ménesi úton mindig voltak bolgár diáktársak.

Ám hadd térjek vissza édesapám szavaihoz és Bulgáriához. Megtanultam a történelemkönyvekből, hogy a másfél évszázados török elnyomatásunkon akár mosolyoghatnak is bolgár barátaink, akik szinte fél évezreden át sanyarogtak a félhold árnyékában. Mi úgy bocsátjuk útjára újjunk hegyéről a katicabogarat, hogy megijesztjük: jönnek a törökök, akik majd sós kútba teszik meg kerék alá vetik. A bolgár népköltés valóban derűs végkicsengésű ehhez képest a három tücsökről:

*...Jött a török regiment,
a tücsköknek nekiment.*

*De a zápor megeredt,
elmosta a sereget,
trüszögtek a törökök,
prüszögtek a prücsökök.*

(Nagy László fordítása)

Az elnyomatásban élő népek önvédelmi reflexei közé számítom, ahogyan megizmosodnak léleekben. Erről tanúskodnak a népdalok és a szellemi alkotók életművei. S lám, erős a bolgár költészet, mint a magyar is. Kiss Ferenc a következő sorokat jegyezte föl rodopei útján: „...a rabság hosszú évszázadai alatt a bolgárságot csak a nyelve s a népköltészete őrizhette, hiszen az első tanítók csak a múlt [XIX.] század hatvanas éveiben jelentek itt meg. Momcsilovciban például 1867-ben.” A XX. század első felében egyformán éltük át a modern kor kataklizmáit. Egy, az első világháborúban megsebesült bolgár katona édesapám édesanyjának emlékkönyvébe kedves szavakat írt és akvarellt festett. (Nem tu-

dom, hova lett, mi lett a sorsa a bolgár bakának és nagyanyám kedves könyvének, de hunyt szemem alatt őrzöm azt a cirill betűkkel körbevett őszi tájat.) Tízestendően persze az irodalomnál még sokkalta érdekesebb dolgok léteztek számomra. A labdarúgópályákon éppen akkor szenvedtünk vereséget a bolgár nemzeti tizenegyedtől, amikor még édesapám emlékeiben elevenen éltek Puskásék. S amikor már, nem különösebb sikerélmények birtokában, de nekem is fontos lett volna valami magyar sportdiadal, akkor jött a „csapás”: 1971. május 19-én Bulgária–Magyarország 3:0. Zámbo Sanyiéké után még egy nagy vereségre emlékszem. Az 1974/1975-ös tanév végén Bozsil Kolev, Andrej Zseljzakov egy-egy és Pavel Panov két góljával 4:0-ra kapunk ki a szófiai Levszki stadionban. Édesapám persze a világbajnokságok meccseire gondolt vissza, hiszen még 1962-ben hatost, 1966-ban egy hármast lőttünk a bolgár atyafiainknak.

Focibolondságomon túlnőtt lassan a költészet iránti vonzalmam, ám ma sem tartom összeegyeztethetetlennek a kettőt... A bolgár költők közül kezdet foghattam Margarit Zsekovval és Gencso Hrisztozovval. Utóbbi poétát a tiszadobi gyerekek Sztoicskovnak becézték. (Kellhet-e valakinek ennél nagyobb kitüntetés az ezerkilencszázkilencvenes években, mint hogy egy pedagógust és művésztanárt a Barcelona egyik aktuális sztárjáról nevezzenek el tanítványai?)

Felnőttkoromra aztán annyi bolgár költőt ismertem és szerettem meg, hogy most játszva összeállíthatnám aranycsapatukat. Két csillag nevét ide is írom: Botev és Vazov. Édesapám – aki minden meccset megnézett velem a televízió előtt, vagy el is vitt a keszthelyi tribünökhöz – igen örült, amikor az egyetemista korában vásárolt verseskönyveit szép sorban leszededgettem polcairól: Juhász Ferenc, Nagy László és Simon István verseit. Juhász 1951-ben Radó Györggyel szerkeszti együtt a bolgár költészet antológiáját. Édesapám az ilyen és az ehhez hasonló strófákat igyekezett velem megszerettetni, mint amiket például Vazov írt:

*Hatalmas Isten, óvd a mécszet,
mely oltárodnál fényt fakaszt!
Himnusz nélkül ne hagyd a népet,
s az élt hit nélkül ne hagyd.*

*Kis csillagát a tengerésztől
ne vedd el, hogyha tévelyeg,
ne hagyd madárkát hajnal nélkül
és eszmény nélkül népeket.*

(Fodor András fordítása)

Az eszményeket persze sohasem csupán az egyes korszakok tépázzák meg, de van, hogy a fiatalság is megszagatja őket, mint Rimbaud vállá a köpenyét. Én is jártam, hol közelebb, hol távolabb édesapámtól. Ám a futball-labda és a líra kifogyhatatlan közös témánk maradt, míg csak élt, az ezredforduló utáni néhány esztendőben is. Még volt egy balszerencsés felkészülési mérkőzésünk, amit Larnacán rendeztek. Egy bolgár–magyar barátságos meccs 2003. február 12-én. Petrovék ellen Lisztesék. (Lisztes Krisztián a VfB Stuttgartnál Kraszimir

Balakovval versengett Németországban a csapatba kerülésért!) Feltehetően az időjárásnak köszönhattük, hogy nem szaladtunk bele vereségbe. Ugyanis akkor és ott Cipruson az időjárás volt az egyedüli nem *barátságos*. A találkozó a havas csapadék és a mély talaj miatt félbeszakadt. (A gólt Zoran Jankovics lőtte.)

2. Pápán az 1975/1976-os tanévet úgy kezdtem el, hogy a Kossuth utcán megvásároltam Nagy László összes verseit. A bolgár népköltészetből összeállított fordításokat (a harmadik önálló, a bolgár műköltészetből készült magyarításokat pedig a második kötet tartalmazta. Utóbbi oldalain olyan őszi versekhez húzódtam, amelyekkel Trakl és Rilke *Herbst*-motívumainál is előbb ismertem meg. Például Furnadzsievs és Georgi Dzsagarov költeményeit. A második lila borítójú kötetet később Nagy László a húgomnak dedikálta, nevének betűiből egy galambot kalligrafált.

A bolgár népdalok közül pedig Sebő Ferenc énekelt el jó néhányat az eredeti, autentikus dallamokkal. A hetvenes évek legvégén a Pesti Barnabás utcai Egyetemi Színpad széksoraiból hallgattam ezekből az énekekből. Sebő román dalként adta elő Weöres *Macskaindulóját*, de Horatius metrumai is kimondottan kompatibilisek voltak a balkáni ritmusokkal. Sebő Ferencnek köszönhetem, hogy Todóra, Liljana és Dona nevének a jelentésen túli zenei világát is megismertem. S hogy nem kellett csudálkoznom azon, hogy a bolgár csodahalott is éppúgy megelevenedik a szerelemtől, mint a magyar. Ha bolgár vörösbor híján az egrit, a sopronit, a szekszárdit vagy a tihanyit kóstolgattam, semmit sem kellett ahhoz már tennem, hogy a sztrumicai hattyútorjú lány simogatását érezzem. Szőlővidéken dúdolgattam: Jöjj délre, cimborám... Ahol mutatóba maradt még néhány csacsi, ami a bolgár vidékre is emlékeztet. (Badacsonyan vízholdó szamar járta a hegyoldalt, Egry József festménye is tanú erre. A tévéhíradóban éppen egy huszonkét éves várnai szamarat mutatnak, a neve Marko, akit a helyiek a választásokon polgármesternek jelölnek az 54-es számmal.) Hadd álljon hát itt az itteni és a távoli borvidékek dicsőségére ez a kis Hamvas Béla-omázs: Hriszto Botev kocsmás versét bordalos világirodalmi antológiámba Nagy László fordításában válogattam bele. Remekmű, mintha a mi nyughatatlan és minden áldozatra kész Sándorunk írta volna:

*...Dalra gyűjtünk, s a zsarnokra
Csupa vicsorgás a szájunk,
Mellünk tágul, szűk a kocsmá,
Ki a Balkánra! kiáltunk.*

*De mihelyt a mámor elmúl,
Feledve az eskütétel,
Szem, száj bámul, azon bávu,
Ki szó helyett adóz vérrel.*

*S a tirannus tovább tombol,
Anyaföldünk meggyalázza,
Gyilkol, akaszt, üt-vág, rombol,
Rabot készít kárvallásra.*

*Ittasodjatok, töltsetek csak!
 Lelkem kínja elcsituljon,
 Józan érzést, észet kioltsak,
 Férfikezem megpuhuljon.*

*Zsarnok bánja, vagy nem bánja,
 Iszom én is, patrióták,
 Nekem már semmi se drága,
 Akár nektek idioták!*

(Hriszto Botev: *Kocsmában* – Nagy László fordítása)

Rajko Zsinzifov *Pohárköszöntőjét* Rózsa Endre ihletett magyar variánsában szintúgy kihagyhatatlannak gondoltam e gyűjteményből (N. I. P.: *A bor örök*, Keszthely, 2003, Balaton Akadémia Könyvek).

*...A legelső poharunkat
 – itt az idő! – igyuk rá hát:
 vesszen viszály, belső, rút harc!
 éljen a testvérbarátság!*

*Föl hitünkre, esküdjünk meg:
 vértanukként vesszünk inkább,
 mint ne lennénk sírig-hűek,
 makulátlan-magzat-tiszták!*

*Igyunk arra másodízben,
 – ideje már, édes haza! -
 zendüljön fel földjeinken
 anyanyelvünk élő szava!*

*Dörögje szét szent haraggal
 szabad népe minden fia,
 visszhangozza Duna, Vardar,
 Alsó- s Felső-Bulgária!*

Rózsa Endre már a Nagy Lászlóékat követő költőgeneráció, a *Kilencek* tagja volt, s barátaival együtt sokat fordította a bolgár költők verseit. Elsőként ment el a Ménesi úti ménesből. Aztán Utassy József lett a második hallottja e költői csoportosulásnak. Szegény Utassy Dzsó könyvéről (*Vasárnapi földrengések*, Orpheusz, 2000) ide, a Napútba írhattam elemzést. (N. I. P.: „*Megélvén mindent mélyekig*” *Tűnődés Utassy József bolgár műfordításairól*, Napút, 2006/2.).

De még vissza az egyetemi évekhez! Felejthetetlen nap volt velük 1984-ben az az iszkázi. Kovács Pistától Mezey Katalinon át Nagy Gáspárig, Csoóri Sándortól Csukás Istvánon át Lázár Ervinig, Gergely Ágnestől Rab Zsuzsáig ott volt mindenki, akinek műveiből mindig ott lapult valamelyik a vállamon lévő sportszatyromban. Többször megírhattam, hogy nem láttam soha annyi mű-

vészt együtt, s hogy valaki személye, emléke így „szekértáborba” hívta és tartotta volna össze – bár egyetlen napra – a magyar írókat. Nagy László emlékházának avatására az írószövetség elől három busz indult. Nagy Béla – a költő édesapjának – háza a népi építészet szabályai szerint épült, megtalálható volt benne a konyhától a tisztaszobáig minden helyiség. A legnagyobb meglepetés azonban akkor ért minket, amikor a szín helyén berendezett bolgár szobába léptünk. Maga a bolgár kormány építtette Nagy László emlékére. Ágh István úgy nevezte, mint bátyja bolgár műfordításainak kápolnáját. Kiss Ferenc tanulmányaiból tudtam meg, hogy a Botev-díjas Nagy Lászlónak Bulgáriában nem csupán kétezer dolláros jutalmat adtak, de Szmoljan díszpolgárává avatták, s még telket is kapott ott. 1976. szeptember 16-án Bozsenciből érkezett Szécsi Margittal és Sztaniszlav Szivrivvel az idilli rodopei faluba. Nagy László ekkor, a vendégség második napján a legnagyobb otthonérzettel azt mondta, *ma boldog voltam*. A költő halála után egy rajkovói (szmoljani) gyönyörű régi ház Nagy László-múzeum lett.

Kiss Ferenc tanár úr nem titkolta szeretetének elfogultságát, amikor bolgár barátaink körében lehetett. Ez nyilvánvalóvá vált előttem egyfelől, amikor egy-egy tanulmányát olvastam, de leginkább a Nagy László-emlékház avatójának napján, amikor el nem szakadt volna pillanatra sem attól a baráti kompániától, amely Iszkázra Bulgáriából jött, s együtt is maradt azon az 1984-es áprilisi napon. Amikor kigördült velünk a busz a Somló alól, leszálltam Devecserben, és autóstoppal inkább Tapolcára mentem, haza, gondolva arra, hogy a másnapi magyar irodalmi szemináriumunk kedvéért Kiss Ferenc tanár úr aligha fogja olyan hamar elhagyni bolgár barátait.

3. Bulgáriához akkor jártam a legközelebb, amikor Jugoszlávián át Görögországba utaztam Papp Árpáddal néhány napra. Ámultam Nis minaretét, ahol Belgrád és Szófia között az útikönyvek jelzik a legfontosabb kereszteződést. Delfiben, majd Iteában a tengerparton egy genovai költővel találkoztam 1990 októberében, aki nagy rajongója volt a bolgár irodalomnak. (Tudom, ma is az.) Ő Manrico Murzi. Lányaitól az olasz képes újságokból kivágottnak címkéket kaptam, a költőtől pedig a következő baráti sorokat:

Caro Stefanos! Pannóniából írsz nekem, emlékeztetve engem arra, hogy az V. században vagyunk. Ti a császárt Uprandának hívjátok csak. Úgy tűnik, hogy Justitianus Flavius tudomására jutott, tetszett is néki ez a szláv elnevezés. Ez természetes, hisz Sardiában született, azon a részen, ahol a hírek szerint tizenhárom évszázad múlva megszületett Vazov, a költő, hogy megírja Epopeya na zabravenite című művét. Milyen mulatságos dolog olyan emberek között élni, akik ismerik a jövőt a maga teljességében. Röviden: Ti, bizánciak, nem valami szép életet éltek! A császárotok, akik egyebek között beszél ugyan görögül, ám egy barbár akcentusával, jó törvényhozó lesz, de harcosnak nem sokat érő. Úgy rángatott titeket, mint a bábukat, a hatalmat meg az oly rablótermészetű hunoknak és szlávoknak tartotta fenn. Más: úgy tűnik, hogy Justitianus még az ágyban sem volt valami fényes vitéz. Reggelente a piacon arról beszéltek, hogy Teodórának már megint milyen éjszakája volt... Micsoda szégyen! Constatinust soha nem csapdosta volna meg ilyen

állandó botrány szele. Na de van ennél lehangolóbb is. Azt mondják, az elkövetkezendő években a dolgok nem fognak érdemben változni, minthogy a bűn és a tobzódás esztelenül folytatódni fog. Az egyetlen bizonyosság csupán: a költők élnek, hogy megédesítsék a lelkeket s hogy reményt ébresszenek... Na de túl a metaforán; egy hosszú útról tértem haza...

Manrico Murzi pontosan abban erősített meg, amiben Németh László leg-humánusabb esszéi is, hogy mi, kelet-európai népek egymás *tejtestvérei* vagyunk. Kiss Gy. Csaba a címkézések örök veszélyeire figyelmeztetett, értettem, ám a genovai poéta, Murzi úr forró-személyes hangja és meggyőződése számomra máig egészen hiteles – Itáliából. (Ne feledjük, már a keleti partvidéken véget érnek – a Velence melletti Torcello szigetén a templomban –, s nyugatabbra már nem születnek bizánci freskók vagy mozaikok.)

A legtöbb bolgár–magyar kétnyelvű könyvet a Szijártó István vezette Balaton Akadémia kiadásában vehettem kezembe, abban az intézményben, amely komolyan gondolta Németh László másik írói képének valóság tartalmát, emberi üzenetét is, a *kelet-európai golfáramlatról* szólót, amelytől fölengedhet a térségben élők szíve. Évről évre készített ez a vidéki kis szellemi műhely valamilyen bilingvis kiadványt. A bolgár–magyar könyvek fordítója a haszkovói Gencso Hrisztozov volt. A költő útjáról, amely hazánkba vezetett, már Fodor András *Naplója* is talányosan számolt be, s nagyban hozzájárult egy legenda kialakulásához: Gencso Hrisztozov amolyan álruhás magyar költő-garabonciás a trák földről. Mivel Haszkovo és Veszprém testvérvárosok, így a költőt egyre többet láthattuk író-olvasó találkozókon a Balaton északi partján. Amikor szülővárosomban, Tapolcán volt vendég, verset írt arról, hogyan úszik a sejtelmes tavas barlang termeiben. (Saját opuszait Bede Anna, Kiss Benedek és Veress Miklós átköltéseiben ismerhettük meg.) Gencso Hrisztozovnak köszönhetően Bulgáriában is partra szállt a *lekötött kalóz*: Berzsényi Dániel. Gencso Hrisztozov Vörösmarty Mihálytól, Sinka Istvántól és Ratkó Józseftől is vaskos kötetnyit fordított bolgárra. Sohsem felejttem el, hogy a tavalyi nyáron Kaposvárott ő mondott búcsúbeszédet Papp Árpád temetésekor a református templomban. Még Papp Árpád életében megtette, amit költő barát megtehet. Lefordította verseit bolgárra, vagyis a művészi tolmácmunka közben lélekben és szellemben testvériesült a másikával. *Oltár csillagokig* lett a válogatás címe. Balázs József regényei mellett Sánta Ferenc novelláit ugyanúgy megszólaltatta anyanyelvén. *Téli virágzás* a tíz novellát tartalmazó válogatás címe. Sánta Ferenc tréfás rigmusrögtönzéssel biztatta Gencsót 1992. január 15-én: *Gencsó, Gencsó / tedd-óh, tedd-óh / tedd-óh tovább / magyaroknak szolgálatát // hogy az Isten / megfizet-e / nem tudhatjuk / sem én, se te // megfizetjük majd / egymásnak / egyik társ / a másikának...* (E játékos impromptu a Somogy folyóirat közölte először, 2008-ban, a harmadik szám élén.)

Érettségi vizsgáim előtt vágtam még bele Emilijan Sztanev *Antikrisztusának* oldalaiba. Bevallom, szegyzenszemre ekkor még nem is néztem végig a könyv adatait, ám az is találkozás volt, hogy majdnem húsz évre rá föllapoztam a gimnazista koromban aláhúzott mondatokat, amelyeket éppen Szondi György fordított magyarra. Ezt az apróka, de számomra fontos fölfedezésemet már a Napút alapítását követően tettem. Megírtam Szondi Györgynek, hogyan bogoz-

zák a párkák egy filosz életében a fonalaikat. Később pedig, átszánkázva a XXI. századba, a bolgárok kis *Vukjának* történetét (Emilijan Sztanev: *Kormoska*, Bp., Móra Kiadó, 1980) küldtem föl Szondi Györgynek, a fordítónak, Budapestre, hogy abba a példányba is dedikációt kérincseljek. Az Engel Tevan István rajzaival illusztrált rókamese a következő nekem szóló ajánlással tért vissza Tapolcára:

Örülök, Pista, hogy tetszhetett Neked ez a magyarított könyv – mesteremtől, aki nekem atyám volt a bolgáriságban, s akinek Antikrisztus-fordításom, első nagy sikerem is köszönhetem. Szeretettel: Szondi György. 2006. szeptember 27.

Bolgár „rövid írások”-gyűjteményéről pedig az Agria számára készült könyvismertetőm: N. I. P.: *2671 bolgár boglár (Magoncok és morzsák. Válogatta, fordította és az utószót írta Szondi György, illusztrációk: Ivan Gazdov grafikatúrái)*. Megjelent az egri folyóirat 2009-es, harmadik évfolyam 3. számában. A könyvben szereplő kis szerkezetek szerzőinek több száz fős seregszámláját éppen úgy lehetetlen közreadnom itt, mint a *Profeszionalna futbolna grupa* 16 csapatának (a PFK Montanától a Lokomotiv Plovdivon át a Csernomorec Burgaszig) az összeállításait...

Most 2011. október 25. van. Sárgás-pirosas lombok hullongnak itt a Tapolcai-medencében, s elképzelem Orfeusz táját, ahonnan tiszta időben ellátni az Olümposzig, s amely mellett annak idején elhaladtam Papp Árpádékkal. Az ot-tani völgyeket és a most már színesedő alkaioiszi ligeteket járhatta énekszóval ama lantos. Mára a focista Trifon Ivanov pocakot eresztett. Jordan Leckov is megöregedhetett, hiszen már 1994-ben úgy nézett ki kopaszodón, homlokába hullott árva tincessel, mint a *Mézga család* című magyar rajzfilmsorozat entellektüel szomszédja. (A szpíker éppen csak azt nem mondta a nézőknek, hogy *Vigyázzó szemetek Márísra vessétek...*) A Liteksz Lovecs a bajnoki cím védője. Ki lesz vajon 2012-ben az első, akit majd esetleg magyar csapattal hoz össze a sorsolás szeszélye? Mint a Levszki Szófiát 2009 augusztusában a mi debreceni Lokinkkal. Jönnek új évadok, velük új labdarúgók és új költők. Közhely. De szép. Akár az ősz, az ősök. Ám remélem, még igen sok tehetség pályáját vagy legalább a felét figyelemmel kísérhetem!

Gencso Hrisztozoŧ

Két vers

Éjek és napok óta,
napok és éjek óta lobog tüzem.
A hűség érik szívemen
és szikrázik bennem a fájdalom.
A szerelemben
kristályosodom.

* * *

Folyam légy,
mely a nagy hegyek felől
éltető vízzel
zúdul a mezőkre...
Vagy fény talán?
Ahogy égi és földi
sugárból vagyok én...
A késő nyárban
folyamok vize zúdul,
a habokon
delel a fény.

Szepesi Attila fordítása

Koratavaszi áradás

Néztem a koratavaszi áradást,
a tavaszelő tócsáit a réten,
a Tisza árterében.
Közből
a meredező füveket, akácost –
meg egy magányos, régi ágast.
Sugároztak a széledő vizek
a görbe gólyaorr:
a kútágas alatt,
mely tán aranyló őszre,
meg hosszas hóésésre,
harsány reggelre gondol,
meg szomjas aratásra,
és nyöszördül egy síróst,
egy nevetőst, hatalmást!

Gergely Ágnes fordítása

Létem

Vagyok én
lombozott ág,
fészkekre várok.
Vagyok
patak:

futok hömpölygő mélységekhez.
Hófolt vagyok most
a föld ziháló mellén.
És forrás,
hűvös forrás,
szomjúságoltó,
s az út a szomjasaktól hozzám,
az út is én legyek, én!

Kiss Benedek fordítása

Lángoló egek

Villámokban égnek az egek!
Villámok égetik szívemet!
Szívemben a föld!
Szoptatója
gyerekeknek
madárnak
és serkentő füveknek!
Nyugatlan
és türelmes órák
szövétneke!
Fájnak nekem
szigeteid,
melyek Janisz Ritszoszt
bilincselik magukba.
Fájnak a halmok,
hol egymáson hevernek
meggyilkolt fiaid!
Szívemben a föld!
Gyerekek aggatják reád
a pántlikákat és léggömböket,
virágfüzérek aranyát.
Őrizd meg őket
Föld, örök anyánk!

Veress Miklós fordítása

Olvasmányok a kétnyelvűség gyakorlóterepéről

Többnyelvű az is, aki nem tud róla, vagyis tudatszinten nem foglalkozik vele. Nem is csak két-, hanem soknyelvűek vagyunk, mert még aki egyetlen idegen nyelvet sem sajátított el, az is másféle szóhasználattal, szófűzéssel él más-más közegben. Kisebbségieknek – más nyelvűeknek nálunk, magyaroknak másutt – ez a tudás úgyszólván eleve adott. Azok is előbb-utóbb felismerik, akik új közegbe kerülve világnyelv(ek)re próbálnak ráhangolódni.

A mindennapi életben az áruk szabad áramlása sokasítja ma már mifelénk a soknyelvűség legkezdetlegesebb bójait: a Kinder-tojástól gyógyszereken és recepteken át a technikai eszközök tájékoztató füzeteiig tarkállanak rajtuk a feliratok az összes európai nyelven.

Innen csillagmagasságban jár a magas szintű kétnyelvűség igényéhez mért nívós szépirodalom, amilyen például a Noran magyart az angol, olasz, német eredetivel párhuzamosító Kentaur sorozata (kisebb számban magyar eredeti idegen nyelvű kiadásával párosítva).

A köztes térben (ha a kifejezetten nyelvtanulási céllal készült különféle kiadásokat nem számítjuk) gyérebb a mezőny. Ide sorolható az alábbi néhány bolgár–magyar kiadvány, nyilvánvalóan és vállaltan az együttélés, az oktatás és a kultúrákövetítés hajszálereit erősítendő. Komoly vállalkozások ezek is, ha esetleg a kényelmes egynyelvűség szemellenzője vagy a szerkesztői szerénység nem is engedi láttatni, mennyire, hiszen a fordítástechnika és a kommunikációelmélet téziseihez szállítanak érdekes nyersanyagot, miközben eredeti funkciójukat betöltik, segítenek megerősíteni a kisebbségi identitást.

A négy klasszikus és négy modern bolgár gyermekíró műveiből összeállított, *A piros szívű cseresznyefa – Bolgár írók gyerekeknek* című antológia (Bolgár Országos Önkormányzat, Budapest, 2010) a bolgárul nem értő olvasónak is érdekes olvasmány, hiszen avatott fordítók (Iván Andrea, Szondi György, Csíkhelyi Lenke) ültették át magyarra a szövegeket. Szvetlana Sztocseva pontosan eligazít bennünket előszavában: „Az irodalmi mese, a népi tündérmeséktől eltérően, nem visz sosemvOLT álomvilágokba, hanem az ismerős világot teszi meseszerűvé. (...) Ha nem létezne a gyermeki nézőpont kristálytisza útmutatása, e történetek némelyike szomorkás szatírának hatna. Éppen a nézőpont, nem pedig a műfaj, a nemzedék és a történelmi kor fogja össze a válogatott szövegeket. Befogadásuk azt bizonyítja, hogy a magas művészi színvonalú »gyermekirodalom« a felnőtteknek is tud mit mondani.”

Elin Pelin feledhetetlen rosszcsont hőse, Jan Bibijan a mi Lúdas Matyink távoli rokona, aki az (igen ötletesen) Tyú nevűre magyarított ördögfiókával is lepaktál; Aszen Razcvetnikov versei és a magyar olvasónak szokatlan makámaszerű ritmikus prózája (itt is telitalálat a Lusta–Lustánka páros nyelvi leleménye), amilyennel

Ran Boszilek is szerepel az antológiában, valamint Angel Karalijcsev ismerősebb, mert a nagymama határtalan bölcsességét vagy az árva kisleánykét Móra Ferencre emlékeztető gyengédséggel megformáló történetei egy rurális környezet hamisítatlan ízeit közvetítik a mesék tágra vett koordináta-rendszerében. Mert a mesehős, ha magyar, ha bolgár, egyformán a jó és a rossz útvesztőjében próbál eligazodni a segítők és ártók között, miután elindul szerencsét próbálni.

Jordan Radickov fanyarkás, a bukfencet vető képzelet révén játékosan oktató történetei, Mile Markovszki urbánus állatvilága és csipetnyi fellengzősséget is megengedő antropomorfizált természeti parabolája, Borisz Aprilov okoskodó Rókafija és Sztaniszlav Sztratiev abszurdba hajló modern meséi a mesélő hagyomány életrevalóságát támasztják alá.

Ha a felületi sajátosságoknál mélyebben is valami szokatlanra hegyezi a fülét az olvasó, önkéntelenül is felfigyel rá, milyen könnyen eljár a szereplők keze/csőre még a mesékben általánosan bevett erőpróbák előtt is, mintegy beemelegítésképpen: a pikareszk csínytevő Jan Bibijan eseteit nem is firtatva Csip megrendszabályozása a fészekben vagy a szorzótáblánál – tán még a csúszlízó verebekről vagy a civakodók napsugarak általi megszelídítéséről szóló példabeszéd is azt a benyomást erősíti, hogy gesztusaiban elementárisabban megnyilvánuló környezetben keletkeztek.

Apróbb szakmai vitánk olyasmik körül lehetne, hogy miért oly sután „ehetetlenül forró”-nak mondja a fordító a búzapitkát, amely ilyenkor egyszerűen és természetesebben: megégeti az ember száját. Vagy hogy törekedni kell-e a szó szerinti fordításhoz, ha az eredetiben „a szív kiszárad” a fájdalomtól (majd megszakad!). Vajon valóban erőltetett „kenyerleves” legyen-e a bolgár „popara”, mely nagyjából megfeleltethető a ciberének, legalábbis az egyik (erjesztett korpás) változatával, de adott esetben még a kását sem venné az ember hamisításnak? Az nyilván csak baki, ha „egy hó” fújdogálja a kezét („egy megfagyott szél” után), hiszen emez hópihe, amaz fuvallat igazság szerint. Az pedig baki, hogy az eredetiben Graciózának nevezett őz anyukát a fordító Grandiózának kereszteli,

holott ráadásul szójátéktöbbletes lenne a Gracióz. Ugyanitt talányos, miért lesz Hamletből éppen „tehetséges szablyás gyilkos” (az eredetiben „hladno orjuzsie” áll, tehát ha gyilkoforgató nem, de törforgató lehetne inkább).

Az *Egyszer volt, hol nem volt... – Gyermekfordítások* című kétnyelvű kötetnek (Bolgár Kulturális Fórum, Budapest, 2008) külön érdekessége, hogy diákok a fordítók, és hogy magyarra fordított bolgár, illetve bolgárra fordított magyar népmesék szerepelnek benne felváltva. Verebes szavak, Nagy László bő harminc éve megfogalmazott gondolatai illenek ide: a népköltészetek összessége

a legemberibb történelemkönyv: ha ráismerünk rokon és azonos vonásokra, „rájövünk, más népekben is szerethetjük és becsülhetjük önmagunkat”, ezért a népköltészet fordítása a beavatottak jóvoltából „szellemi és művészeti gyönyörképpen megadatik millióknak”.

A hagyomány eme gyakorlóterepén azonban a megkívánt feszes nyelvi ko-reográfia kontrasztja miatt nagyon élesen kiütököznek az élőbeszéd és a mindennapi köznyelv oly ragadós pongyolaságai.

A legszakavatottabb fordítóknak is sokszor fejtörő az adott stíluson belül megtalálni egy-egy fordulat megfelelőjét. Hogy itt nem szavak megfeleltetése a tét, azt a szólások, közmondások, találós kérdések olykor megoldhatatlan megfeleltetése példázhatja. Egy időben sorra jelentek meg könyvecskék egy-egy nép vagy más népek találós kérdéseinek egyébként ötletes magyarításaival. Sok megoldásnak a buktatója az volt, hogy a kulturális környezet, észjárás, nyelvszemlélet az átültetést nem, csak az analóg megoldást viseli el. Magyar–bolgár kiadvány is készült már ebben a műfajban (*Se hús, se hal – Szólások és közmondások, Pro Schola Bulgarica Alapítvány, Budapest, 2001*), Ruszen Roszev hajlékony képzelete kellett hozzá, hogy képi megjelenítést találjon a se hús, se hal, és bolgár megfelelője, a „nito riba, nito rak” (szó szerint: se hal, se rák) meg hasonlók rokon értelmére. A mindennapi nyelvtanulásban is az idiómák feltérképezése a legnehezebb és a nyelvhasználat természetességének legárulkodóbb lakmusza.

A mesék diák fordítóinak nyilván (egyelőre) nem volt a kezük ügyében az Aarne–Thompson mesekatalógus, hogy az oly gyakori vándormotívumok alapján azonosítsák a mesetípust, és megkeressék a magyar megfelelőben bevett megoldást, csak a mesékkel, köztük a kiválasztott mesével való addigi élő kapcsolatukban felszívott „hallgatólagos tudás” vezérelte őket. Mind a tizennégy fordító derekasán megküzdött a feladattal, melyre kellő fogékonyság nélkül aligha tudtak volna vállalkozni. Nem lenne célszerű a többnyire gördülékenyek közül a leggördülékenyebbek kiemelése, szemelgetni a botlásokból célszerűbb, épp a hasonló vállalkozások folytatása reményében.

Példáink a magyarításokból valók, de említsük meg mindjárt erényként, hogy a *Lúdas Matyi* átültetője milyen magától értetődően fordította bolgárra a máriást garasként (*dva grosa*), nyilván mert az szélesebben ismert, bevett pénznem a mese virtuális idejében.

Nem ismerte viszont *A farkas és a róka a lakodalomban* című, számos nyelven elterjedt mese közkeletű magyar nyelvű változatait az, aki a címadó *Bolen zdrav noszi* szólást (így puszog a róka, miközben a vendégek által eltáncolt farkassal cipelteti magát) „A beteg viszi az egészségest!”-nek fordította, hiszen ez bizony magyarul is frappánsan kopogós: „Vert visz veretlent!” Egy kis segítséggel talán a farkas sem „a jégen levő lyukon keresztül” dugta volna a vízbe, hanem a lékbe lógatta volna a farkát, míg oda nem fagy. A róka pedig aludt-tejjel nem olyan látszatot keltene, hogy „kiömlik az agya”, inkább hogy kilocsantották az agyvelejt.

E nyilvánvaló pár hiba ellenére ez a fordítás is kielégítő. Mint ahogy a legjobbakban is akad szeplő. Mesében egy király nemigen szokott „híres csaló” lenni (ilyet nyilván csak korunk deszakralizált szemlélete hagy beszüremelni a közfelfogásba), legfeljebb agyafúrt vagy fufangos – de ez már a bolgár eredetit is megfertőzte (procsut ljzsec). Ugyanitt a „ha valaki be tudja őt csapni” idióma mégis inkább ‘ültesz rajta’, ‘túljár az eszén’ fordulattal fordítható jól. Páros testrészeket a magyar szemlélet uralkodóan egynek tekint, így tehát „Nőjön két számárfüled!” helyett „Nőjön számárfüled!” lenne kívánatos. Valamint a „Fűjj bele a furulyádba!” sem egészen fedi ezt: „Fűjd meg a furulyádat!”

Három diákk fordítás javarészt idiomatikus lapszusait tanulságos itt csokorba fogni. Az egyik szép mesében a gazdag háza „tele van holmikkal” – ez bizony plázás szóhasználat, a vagyon fogalma illene ide, vagy az, hogy a gazdag ember dúskált a javakban (mint ahogy később sem „gazdagsággal” tölti meg a házát, hanem ’mindenféle jóval’). Érzékletes bolgár szólást próbál tükrözni, hogy „ha »tűskével« fordulna meg az ember kertjében, akkor sem volna semmi, ami ráakadna”. Magyar szemnek sántít a kert, sántít a „tüske”, mint ahogy talán bolgárul talán fals lenne, hogy olyan szegény volt, mint a templom egere. „Eljöttem hozzád, hogy megetess és megitass” – ezt egy szóval így mondanánk: hogy megvendégelj, vendégül láss. A „halk, macskás, megfoghatatlan” lépésekre, melyekkel a szegénység jár a szegény ember nyomában, a ’nesztelen’ holdudvarában kellene stílusos jelzőket keresni. Aki felsóhajt, nem „mélyen sóhajt fel”, inkább ’nagyot sóhajt’. „Halkan” pedig a mesében is aligha kezdenek el ásni, hamarabb lesz, hogy ’keservesen’. Amikor az elföldelt szegénységet kiássa a szegény ember, nem mondanánk rá, hogy „ismét kijött”, hanem előbújt, kikecmergett a föld alól. S nyilván nem mai fordulattal tiltakozik a biztatásra („Szó sem lehet róla!”), hanem a hagyományos ’Eszem ágában sincs!’ felelettel. Miután pedig „ráragadt” az irigy gazdag emberre (sarkában járva követni kezdte), ha „nem is hagyta őt békén”, akkor nyilván ’nem tágított mellőle’.

Külön megfontolásra érdemes – épp hasonló gyakorlótereken! –, mert gyakori és tipikus fordítói figyelmetlenség (lásd fentebb!) az indogermán bolgárban szükséges, magyarban viszont jó mondatfűzés esetén fölösleges személyes névmás megtartása: az előző mondat alanya odaértendő, nem szükséges rá utalni. Egy következő mesében találtuk: „Amíg a fiú kicsi volt, az apja féltette őt”; „A betegágyában fekvő édesapja megáldotta őt”; „nem tudod őt legyőzni”.

A másik ilyen, felpuhuló köznyelvünkől beszüremelő nyelvi sutaság a mellérendelő mondatot kívánó szerkezetek alárendelővé gyömöszölése: „a márványpadlóhoz vágta az üveggolyót, ami darabokra tört” (a márványpadlóhoz vágta az üveggolyót és az darabokra tört); „odaadta a ládikát és a kulcsot az apjának, aki nagyon örült neki”; „felébresztette az anyókat, aki ekkor a hajánál fogva belemártotta”. „Élt egyszer egy házaspár” – így sem kezdődik mese, mert a házaspár hanem inkább: volt egyszer egy (szegény) ember, meg a felesége (éppen úgy, mint a bolgár eredetiben!).

És még egy (az eredetiben is!) „modernizált” bájos jelenet, meseromlás: „Amikor a lány hazaért, az anyja majdnem elájult a meglepetéstől.” Innen csak egy hajszál lenne a beajulás, holott a mesékben a meglepett szereplő általában ’összecsapja a kezét’.

A szakmai finomságok közül már csak arra érdemes utalni, hogy a ’piros’ és a ’veres’ a régi köznyelvi szemléletben is más-más színt jelölt, a mesékben az utóbbi a preferált, tehát a patak vize nyilván veresre vált, nem pirosra (hiszen a bolgár szóhasználat is ismer rumen és alen színváltozatot).

Végezetül a küllem: öröm forgatni a nagyalakú, kellemes tördelésű, szép borítójú kétnyelvű olvasókönyvet (*A piros szívű cseresznyefa*), Pergardt-Paurt Róbert tréfás krokijaival, jókedvű és stílusos színes illusztrációk kísérik a diákk fordításokat (Gendova Miroljuba munkái). Olvasmány kerül velük a kezdettől fogva két nyelv vonzásában élők és felnövekvők kezébe.

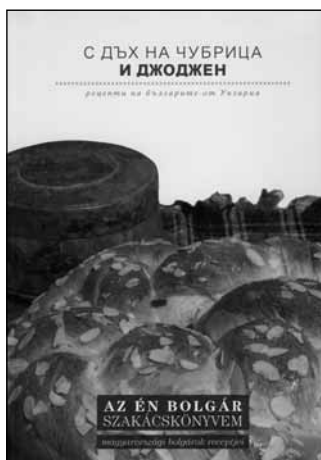
Bognár Antal

Az én gjuvecsem

Sokan vannak, akik albumok és útikönyvek lapjairól fedezik fel az ismeretlent, mások, mint Pilinszky is, elméletben főznek, szakácskönyveket olvasgatnak, amelyek receptjeit tökéletesen elképzelik, de nem próbálják ki. Mert... aki efféle időtöltésre vetemedik, maga sem tudja talán az okát, sokkal inkább utazni kíván az ízek birodalmába, mintsem főzőcskészet játszva kísérletezni.

Az utazás együtt jár az új ízek felfedezésével, hiszen amikor külföldre utazunk, új tájak, ismeretlen utcák és épületek várnak arra, hogy megcsodáljuk őket, éppúgy, mint a számunkra idegen konyhák. Igaz, ez utóbbiakba általában nem nyerünk bepillantást, hiszen legtöbbször turistaként éttermek és büfék kínálatát ízleljük, s hogy a finom falatok hogyan készülnek, az idegen előtt általában rejtve marad.

Hasonlóan jártam én is, amikor bulgáriai utazásom alkalmából megkóstolhattam a gjuvecs nevű ételt, amit egy különleges agyaglábasban készítenek el. Bevallom, engem a lábas bűvölt el, nem a tartalma, pedig igen ízletes étel készült benne. Ezek a fedős agyagtálok olyan sokfélék lehetnek, mint a Gombóc Artúr által felsorolt csokoládék. A külön-

Az én bolgár szakácskönyvem, magyarországi bolgárok receptjei, Bolgár Országos Önkormányzat, Budapest, 2009

böző méretű edényeket változatos mintával díszítik, a fülük csodaszép, csak éppen a fogásuk nem jó, a fedő fogóján pedig egy lyuk található, így az étel egyszerre sül is, meg fő is. Természetes volt tehát, hogy megkóstoljam azt az ételt, ami ebben a szemrevaló edényben készül. Megtudtam, hogy a gjuvecs sokféle, bármilyen zöldség és hús kerülhet bele nyersen, amiről a háziasszony úgy véli, hogy ízben illenek egymáshoz. El-

készítése ezért roppant egyszerű, a lábast meg kell tölteni finomságokkal, lefedni és betolni a sütőbe, a siker pedig garantált, az elfuserált kékharisnyák is konyhai sikerélményhez juthatnak általa.

Jó házigazdánk hazautazásunk napján elvitt a szófiai piacra gjuvecstálat vásárolni, ahol megtapasztalhattam, hogy a tálkínálat éppoly nagy, mint a benne készíthető ételek sora. Sikerült kiválasztanom egy négy személyes tálat, s már csak azon kellett izgulnom, hogy Budapestig ne törjem el. Itthon aztán felavattam, s készítettem benne töltött káposztát és rakott krumplit, gjuvecset azóta is csak elméletben főzök. Pedig finom.

Erős Kinga

Magyar könyvek bolgáruul

– s azok kritikái egy kötetben

Ritka jelenség: különös könyv jelent meg egy esztendeje Bulgáriában. Negyven magyar szerző bolgárra fordított könyvéről írt negyvenyolc kritika, elemzés, tanulmány összegyűjtött summázata.

Címe: *Csetene na Drugija* = *A másik olvasása*. Alcím: *Bolgár kritika magyar könyvekről 2000-2010*. Összeállítója, szerkesztője, a nyolcoldalas előszó szerzője: Plamen Dojnov – jeles költő, drámaíró, irodalomtörténész, szerkesztő, egyetemi oktató, több alapvető irodalomtörténeti mű írója, antológiák gazdája, kifogyhatatlan ötletgazda, a magyar költészet fordítója; más magyar vonatkozású gyűjtemények is fűződnek nevéhez (például a magyar 1956 és Bulgária); magyarul versein s egy drámáján kívül kötete is megjelent: *Kávéköltemények* (Napkút, 2007), benne eredeti mó-

don szedi versebe négy budapesti kávéház kávélapjainak fantáziakínálatát.

A könyvek száma negyven, a magyar szerzőké – pár száz. Hisz a kötet első egységében kilenc antológiát elemeznek a kritikusok, közülük három műfordítói gyűjteményt. A következő kötetegységek: „klasszikusok”, költészet, próza, történelem. Ez utóbbi tágan értelmezendő, az itt tárgyalt három könyv egyike Nemeskürty István *Kis magyar művelődéstörténete*.

A költészetet e válogatásban (a klasszikusok fejezet után) Pilinszky János, Nagy László, Utassy József, Petőcz András, Kemény István, a prózát Mészöly Miklós, Kertész Imre, Bodor Ádám, Krasznahorkai László, Esterházy Péter, Nádas Péter, Kovács István, Bartis Attila, Tar Sándor, Vörös István, Háy János, Györe Balázs, Lovas Ildikó képviseli. Némelyik alkotó két könyvvel szerepel. A Bulgáriában – műfordítói teljesítménye okán – kiváltságosan tisztelt Nagy László egyik kötete Szécsi Margittal közös (benne minden, mit kettejük Bulgária vagy egymás ihletésében írtak).

Harminchárom elismert bolgár kritikus rövidebb-hosszabb méltatását gyűjtötte egymás mellé Dojnov; bizonyos könyvekről két ismertetés is helyet kapott a válogatásban, három írás szól Pilinszky János válogatott kötetéről. A legtöbb kritika a *Literaturen vesztnik* című kulturális hetilap hasábjain jelent meg, ez a fórum az új évtizedben esztendőnként előrukkol egy a magyar irodalomnak szentelt teljes lapösszeállítással.

Körülbelül húsz – magyarból interpretáló – fordító munkáját dicséri a kétszer annyi könyv, de jóval többet mégis: az antológiák nyersfordítással dolgozó költő tolmácsolói még vagy félszázan vannak.

Egy kivételével valamennyi könyv magyar anyagi segítséggel látott bolgár napvilágot, alaptámogató – ezt Plamen Dojnov is kiemeli – a Magyar Könyv Alapítvány.

A kötet alcíme szabatos: évezredünk első évtizedében bolgáruul kiadott magyar könyvekről (s nem: a magyar könyvekről) írt kritikák javát gyűjtötte egybe

az összeállító; egy-két periferikusabb helyen publikált ismertetés nem került bele a kötetbe, s nem kaphatott visszhangot több bolgárra fordított magyar könyv se, ezekről történetesen nem született kritika.

Plamen Dojnov zárómondata: *Ki vonhatja kétségbe, hogy a magyar irodalom figyelmes olvasása Bulgáriában magára a bolgár irodalomra is hat. Változtat rajta.*

Bevezetőjében a bolgár költő s kutató is kiemeli fontosságában a fentiek mintegy utóhangoló kétoldalú irodalomtörténeti konferenciát, amelyre 2008-ban Szófiában került sor, témája: a magyar és a bolgár irodalom tendenciái s hangsúlyai 1990 után.* 2010 végén Báthori Csaba, Bedecs László, Erős Kinga, Szondi György és Zalán Tibor előadásával folytatta a maga módján a fenti témát. Ahogy e tavalyi konferenciára, ugyanúgy a Dojnov válogatta kötet megjelentetésére is (ezt korrekten és kiemelten jelzi a könyv) a Cédrus Művészeti Alapítvány szervezésében, a MASZRE támogatásával került sor.

P. S. A cikkben nem sorolt klasszikusok: Szabó Lőrinc, Németh László (drámák), Csáth Géza, Márai Sándor, Szerb Antal, József Attila, Pilinszky János, Nagy László, Nagy László és Szécsi Margit (közös kötet); antológiák: *Kortárs magyar elbeszélők*, *Kortárs magyar költők*, *A magyar költészet századai*, *Magyar szerelmi líra*, Csavdar Dobrev versfordításai, Ivanka Pavlova versfordításai, Ilijana Mihajlova-Szopkova novella-fordításai, *Huszonkét kortárs bolgár és magyar költő*, *Fiatal magyar és bolgár költők*; történelem: Kossuth Lajos, Bibó István, Nemeskürty István.

Sal Antal

* Valamennyi előadás, illetve annak rezüméje olvasható a *Hangsúlyok és súlyok. V kursziv i pod linija* című kétnyelvű kötetben (Napkút, 2009).

SZOLOMON KIJUMDZSIJSZKI GYORSRAJZA JUHÁSZ FERENCÉRŐL

Bolgár könyvek magyarul

(Bibliográfia – megjelenés előtt)

Bevezető. A könyvek jegyzékbe való felvételének célja különböző lehet. Ez a bibliográfia mindenekelőtt azért készült, hogy lehetőleg teljes képet kapjunk a bolgár szépirodalom magyarországi képviseléről, jelenlétéről.

A bibliográfia nem csupán a kutatók számára, illetve azoknak készült, akik szeretnének megismerkedni a bolgár irodalom magyarországi recepciójával, hanem egyben kordokumentum a bolgár–magyar kulturális kapcsolatok történetében.

Az első ilyen jellegű bibliográfiát, mely az 1945–54 között magyarul kiadott bolgár szépirodalom jegyzéke, az Országos Széchényi Könyvtár bibliográfiai osztálya készítette. Az 1976 és 1980 között megjelent bolgár szerzők műveiről összeállított bibliográfiát a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete adta ki 1981-ben. A bolgár szépirodalom válogatott bibliográfiája pedig 1997-ben jelent meg, szerkesztői: Jonka Najdenova, Alexander Gjuurov és Király Zoltán, a bevezetőt Szondi György írta.

Miben különbözik jelen bibliográfia az eddigiektől?

Elsősorban abban, hogy a szépirodalmi műveken kívül feldolgozza a magyarul megjelent bolgár szakkönyveket is.

Újdonság szintén, hogy a szépirodalmi bibliográfia részben annotált, mivel a teljességre törekedve közlöm azokat az ismertetéseket, amelyek az adott műfordításról jelentek meg – jóllehet ezt teljes mértékben nem sikerült elérni.

Többlete, természetesen, a megjelenésre váró összeállításnak továbbá az is, hogy szerepel benne az elmúlt 15 év könyvtermése, beleértve a magyarországi bolgárok kétnyelvű kiadványait.

I. rész. A bolgár szépirodalom bibliográfiája. A szépirodalmi bibliográfia nagy időtartamot fog át: a XIX. század végétől a XXI. század második évtizedéig kiadott bolgár könyvek jegyzékét tartalmazza.

Minden bibliográfia, így a jelenlegi is, törekszik a teljességre, de előfordulhat, hogy néhány mű kimarad.

Fontosnak tartottam kiemelni, adatokkal kiegészíteni a magyar fordítók, szerkesztők, illusztrátorok neveit, mert nélkülük nem születtek volna meg ezek a könyvek. Ezzel a bibliográfiával talán az ő nevük és becses tevékenységük is megőrizhető.

Megfigyelhető, hogy minden történelmi korszak kineveli azokat a magyar fordítókat és bolgaristákat, akik a bolgár kultúra bemutatásának és közvetítésének szentelték – részben vagy egészben – életüket.

Nekik köszönhetjük, hogy számtalan bolgár népdalt, népmesét, prózai művet és verset fordítottak le és közöltek az eddig kiadott több mint 40 bolgár irodalmi antológiában, továbbá hogy közel 190 bolgár könyvet fordítottak le és jelentettek meg.

Hadd említsek néhány nevet a legkorábbi korszakból: Erődi Béla, Strausz Adolf, Faludi Oszkár, Vásárhelyi Pál, Boikliev Dimo.

Az 50-es évektől: Bödey József, Nagy László, Illés Sándor, Oláh József, Bíró András, Képes Géza, Kalász Márton, Radó György, Majtényi Zoltán, Székely Magda, Bede Anna, Szenczei László, Csuka Zoltán, Karig Sára, Sipos István, Juhász Péter, Fodor András, Király Zoltán, Rákosi Gábor, Lengyel Károly, Szalai Lajos, Csíkhelyi Lenke, Szondi György, Doncsev Toso, Utassy József, Kiss Benedek és sokan mások.

A mai fordítók közül pedig – szinte taláломra – megemlíthető: Genát Andrea, Krasztev Péter, Juhász Anna, Kerényi Szabina, Sztojcsjeva Eszter, Szalai Lajos, Budai Beáta, Iván Andrea, Menyhárt Krisztina stb.

II. rész. A bolgár szakirodalom. A bibliográfia második részében a bolgár szakkönyveket a következőképpen csoportosítom:

Történelem, Művelődéstörténet, Politika, Tudomány, Társadalomtudomány, Kultúra, Gazdaság, Mezőgazdaság, Biológia, Egészségügy, Földrajz, Oktatás, Művelődés, Művészet, Zene, Sport.

A magyarra fordított bolgár szakkönyvek száma 140.

A bibliográfia szerkezete, felépítése. A bibliográfia az 1892–2011 között Magyarországon megjelent és kereskedelmi forgalomba került, az Országos Széchényi Könyvtár állományában található magyarra fordított bolgár könyvek jegyzéke.

A leírások megfelelnek a bibliográfiai szabványoknak; a törzsanyag betűrendben, azon belül a könyvcímek ábécérendben található meg benne.

Az egyes tételek tartalmazzák a szerzők egységesített nevét és születési adatait.

Az egyes tételekhez megjegyzések, a témát érintő utalások (személyek, testületi nevek stb.) és annotáció csatlakoznak. A bibliográfia anyaga tételszámított.

A tételek végén a mű eredeti címe latin betűs transliterációban (betű szerinti átírásban) szerepel. A cím után a szerző neve úgy jelenik meg, ahogy az eredeti kiadványon.

A Bolgár könyvek magyar nyelven: annotált válogatott bibliográfia: 1892–2011 szerkesztője:
Hargitainé Szimeonova Rajna

Рада в Будин града

Цар царува в Цариграда,
 бяла Рада в Будин града.
 Биха турци, биха гърци,
 биха млади еничери,
 не можах да разбият
 нова града Будинова,
 дор не дойде Татар паша,
 Татар паша с татарите,
 дваж опита, триж удари,
 зидове се разлюляха,
 ключалки се потрошиха,
 портите се отвориха,
 та е влязъл Татар паша.
 Там намери бяла Рада,
 дето яде тлъсто агне
 и си пие руйно вино
 с Петра бана, мили брата,
 и Ивана побратима.
 Петра бана погубиха,
 а Ивана посякоха,
 бяла Рада заробиха.
 Закриха й бяло лице,
 бяло лице в бяло було,
 черни очи с черно було,
 туриха я у кочия
 дадоха й млад кочияш

да закара бяла Рада.
 Отишли са на далеко,
 на далеко, на край море.
 Там морянки хоро водят.
 Рада турчину говори:
 – Турчине ле, кочияшо,
 отвържи ми бяло лице,
 бяло лице с бяло було,
 черни очи с черно було,
 да погледам по хорото,
 по хорото, по момите,
 дано видя от моята,
 от моята мила рода.
 Кочияшът отговаря:
 – Ти ще видиш твойта рода,
 кога върба грозде роди,
 а ракита жълти дюли...
 Па му Рада отговаря:
 – Кочияшо, брат да ми си,
 я ми подай влашко ножче
 да разрежа таз ябълка
 да си устни поразхладя.
 Измами се кочияшът,
 та й даде влашко ножче,
 прободете се бяла Рада,
 прободете се в клето сърце.

Fülöp Mihály

A bolgár kiugrás

1944 nyárutóján-kora őszén a hitleri Németország szövetségi rendszere mint oldott kéve hullott szét. Az antifasiszta koalíció nagyhatalmaitól, a Szovjetuniótól, az Egyesült Államoktól és Nagy-Britanniától Románia, Finnország, Bulgária és Magyarország egymás után kértek fegyverszünetet. A román, a finn és a magyar hadsereg a Wehrmacht oldalán a Vörös Hadsereg ellen harcolt. Ezzel szemben a második világháború alatt Bulgária megvalósította azt a koncepciót, amelyet Teleki Pál Magyarországra nézve kívánatosnak tartott: a *fegyveres semlegességet*. A bolgár haderő 1941 tavaszán megszállta-„felszabadította” a jugoszláv Kelet-Szerbiát és Macedóniát, valamint a görög Trákiát. Bulgária Nagy-Britanniával hadban állt, Hitler nyomására hadat üzent az Amerikai Egyesült Államoknak, ám az országot a háború el sem érte Szófia 1944. januári szövetséges bombázásáig. Bulgária a Szovjetunióval szembeni hadműveletekben nem vett részt. A bolgár kormány egyedül Londontól és Washingtontól kérhetett békét. Németország balkáni csatlósai – Románia és Bulgária – a kiugrást a háború alatt megszerzett területek megtartásával kísérelték meg. Bulgária geostratégiai helyzete miatt a szovjet–angol katonai-befolyási versenyfutás középpontjába került. Az 1944. augusztus 23-i román fordulatot követően a Bulgária ellenőrzéséért vívott nagyhatalmi küzdelem szovjet–angol konfrontációval fenyegetett.

Az egymást váltó bolgár kormányokat 1944 tavaszán-nyarán *mindenhol* szorongatták. Egyrészt attól tartottak, hogy a Szovjetunió térnyerése a Balkán-félszigeten a kommunista rendszer bevezetését jelenti. A balti államok Szovjetunióba való 1940-es bekebelezése „bolsevik forradalommal”, elitjeik likvidálásával járt. A cári rendszer képviselői ezért mindenképpen *el akarták kerülni Bulgária szovjet megszállását*. Másrészt az Olaszország kapitulációját, majd a Kállay-kormány béketapogatózásait követő német megszállás elretentő példája a bolgár Bagrianov-kormányt annyira megbénította, hogy még a *román fordulatot követő napokban sem mertek szembeszállni a német csapatokkal*. Mi több, a bolgár vezetőréteg azzal is tisztában volt, hogy Nagy-Britannia Görögországot támogatja. Ez azt jelentette, hogy amennyiben Bulgária angol–amerikai oldalra áll, ki kell ürítenie a „visszatért területeket”, Macedóniát és Trákiát. *Churchill meg akarta büntetni Bulgáriát*. A szövetségesek oldalára átállás – Bulgária háborús cselekedeteihez képest – méltatlanul súlyos feltételek vállalását jelentette, anélkül hogy a *nyugatbarát bolgár elit pusztá létét* angol–amerikai részről a Szovjetunióval és a bolgár kommunistákkal szemben biztosították volna. Ebben a rendkívül bonyolult helyzetben próbálta meg a Bagrianov-kormány az ország kiválását a háborúból, amikor jó választásnak még a lehetősége sem állt fenn. A bolgár kiugrás körülményeit az eddig ismeretlen angol, az amerikai és a szovjet titkos diplomáciai okmányok alapján ismertetem, megvilágítva a szövetséges nagyhatalmak Bulgáriára vonatkozó tárgyalásainak, Churchill és Sztálin százalékos alkujának hátterét.

Angol–szovjet versenyfutás a Balkánért. A szövetséges nagyhatalmak diplomatái 1944 nyárutóján a német csatlós államok kapitulációs okmányairól Londonban, az Európai Tanácsadó Bizottság (European Advisory Commission – a továbbiakban EAC) fórumán tárgyaltak. A bizottság 1944. augusztus 24–25-i ülésein a *bolgár* fegyverszüneti egyezményt William Strang, az angol és John Gilbert Winant, az amerikai megbízott a szovjet Fedor Taraszovics Guszev jelenlétében, ámde kizárólag az angol Foreign Office és az amerikai State Department tervezetei alapján vitatta meg. A szovjet diplomata – mivel országa nem állt hadiállapotban Bulgáriával – megfigyelőként vett részt a vitában. Guszev érdeklődött, hogy a szövetségesei felfogásában a fegyverszüneti egyezmény elfogadása egyben azonnali *békekötést* jelent-e. Strang tagadólag válaszolt. Az angol diplomata Bulgáriával a béke helyreállítását akkor tartotta lehetségesnek, ha Németországgal az ellenségeskedések befejeződnek. Winant Bulgária állami *függetlenségének* megerősítését, a szövetséges megszálló státusz német minta szerinti elfogadását szorgalmazta. A megszállás kérdése vitát provokált az angol és az amerikai diplomaták között. Churchill a szovjet felfogással értett egyet, vagyis katonai megszállásra utaló rendelkezéseket nem kívánt a kapitulációs okmányba foglalni, ugyanis amerikai szövetségesei továbbra is hevesen ellenezték, hogy a Balkán-félszigetre csapatokat küldjenek. Az angol miniszterelnök Guszev érdeklődését mégis hasznosnak tartotta, mert azt remélte, hogy a Szovjetunió ezzel feladja a bolgár kapituláció szövetséges megtárgyalásának addigi szabotálását.¹ Moszkva 1944 tavaszától a bolgárkérdésbe beavatkozásával nem kívánt precedenst teremteni az Egyesült Államoknak a finn ügyekbe való beleszólására, ezért akadályozta a bolgár ügyben az egyeztetést. Strang viszont a szövetségeseik által elfogadott kapitulációs okmányt minél előbb Kairóba akarta juttatni, merthogy Sztójcov Mosanov,² a bolgár kormány küldötte ott várta már a szövetségeseik békefeltételeit.

A bolgár fegyverszünet és béketapogatózások ügyében a Három Nagy szövetséges együttműködése nem volt új keletű. A normandiai partraszállás előtt közös erőfeszítéseket tettek Bulgária háborúból „kiütésére” – szőnyegbombázásokkal és diplomáciai akciókkal.³ Az angol és az amerikai kormány 1944. június 6-át követően is azon fáradozott, hogy Moszkvát meggyerje Bulgária

¹ National Archives, Kew, United Kingdom, korábban Public Record Office Foreign Office General correspondence, a továbbiakban PRO FO 1039; European Advisory Commission, a továbbiakban EAC: Minutes and Papers. Records of Commissions (Európai Tanácsadó Bizottság ülés jegyzőkönyvei, feljegyzések), Cabinet Papers, a továbbiakban, CAB 120/158-166 Operation Tolstoy-Bulgarian Armistice (Tolsztoj-Churchill és Sztálin 1944. októberi tárgyalásának a bolgár fegyverszünetre vonatkozó iratai), FO 371.47941 Soviet policy in the Balkans (a balkáni szovjet politika), National Archives and Record Administration, College Park, Maryland, United States of America, Record Group 43, a továbbiakban NARA RG 43. Records of the European Advisory Commission and of Philip E. Mosely US Political Advisor thereto, továbbiakban EAC.

² Sztójcov Mosanov (1892. május 25. Driánovó–1975. január 10. Szófia). A bolgár nemzetgyűlés elnöke 1938–1939-ben. 1944. augusztus 29-án Bagrianov kormánya Törökországba küldi az angol–amerikai kormánnyal kötendő fegyverszünet feltételeinek tárgyalására. Visszaemlékezései kairói missziójáról 1991-ben jelentek meg Szófiában.

³ FO 371. 43657, Joint Allied Statement to Axis satellites. RANKIN

háborúból való „kiugrasztására”. Az Európai Tanácsadó Bizottságban 1944 kezdetén az angol és az amerikai diplomaták dolgozták ki a bolgár kapitulációt, ami a némethez hasonlóan terjedelmes, mindenre kiterjedő és rendkívül súlyos feltételeket tartalmazott. Augusztusra, nyolc hónapos munkával ezt alaposan lerövidítették. A Foreign Office és a State Department a bolgár mintát használta később a moszkvai román, finn és magyar fegyverszüneti tárgyalásoknál is. A Bulgáriára vonatkozó feltételek a következők:

1. Bulgária és az Egyesült Nemzetek között az ellenségeskedések megszűnnek.

2. Bulgária megszakítja kapcsolatait Németországgal és a többi ellenséges állammal, lefegyverzi az ellenséges erőket és internálja az ellenséges állampolgárokat, ellenőrzés alá helyezi tulajdonukat.

3. Bulgária haladéktalanul visszavonja fegyveres erőit, hivatalnokait és állampolgárait a Bulgária által elfoglalt szövetséges területekről.

4. Bulgária kormánya biztosítja a szövetséges csapatok számára a szabad mozgást bolgár területen, amennyiben a Szövetséges Főparancsnokság a katonai helyzet alakulása szerint ezt szükségesnek tartja, vagy abban az esetben, ha Bulgária kormánya bármilyen vonatkozásban megsértené a fegyverszüneti feltételeket.

5. Bulgária köteles végrehajtani a szövetségesek által előírt leszerelési, demobilizálási (békeállományba helyezési) intézkedéseket.

6. Bulgária szabadon bocsátja a szövetséges hadifoglyokat és internáltakat.

7. Bulgária eleget tesz a Duna és a közlekedési hálózata ellenőrzésére és használatára vonatkozó szövetséges kívánalmaknak.

8. Bulgária hatályon kívül helyez minden megkülönböztető törvényt, szabadon bocsátja a politikai vagy a megkülönböztető törvényhozás következtében őrizetbe vett személyeket.

9. Bulgária közreműködik a háborús bűnösök elfogásában és bíróság elé állításában.

10. Bulgária helyreállítja az Egyesült Nemzetek tulajdonát, az általa okozott háborús kárért jóvátételt fizet. A szövetségesek beleegyezése nélkül nem rendelkezik az Egyesült Nemzetek állampolgárainak vagyonával.

11. Bulgária köteles hozzájárulni az Egyesült Nemzetek újjáépítési és segélyezési programjaihoz.

12. Bulgária köteles a szövetséges államok fegyveres erői és missziói rendelkezésére bocsátani mindazon eszközöket, pénzt stb., amit a hadviselésre felhasználhatnak.

13. Bulgária köteles a szövetségesek minden további kívánalmának eleget tenni a fegyverszünet végrehajtására, a béke és a biztonság helyreállítására.⁴

A Foreign Office vezetői a Földközi-tenger keleti medencéjében a kommunikációs vonalak ellenőrzését életfontosságúnak tartották. Az angol haderőt a Wehrmacht 1941 tavaszán drámai körülmények között verte ki Görögországból. Anglia pár hét leforgása alatt elveszítette negyvenezer katonáját, hadiflottája jelentős részét. Nagy-Britannia hosszú évekre kiszorult a kontinentális

⁴ CAB 66/54/25 Armistice Terms for Bulgaria – WP (44) 475, FO 1039 EAC: Minutes and Papers. Records of Commissions, NARA EAC

Európából. Egyedül az angol hadügyminisztérium alárendeltségében működő, a náci Európa „lángba borításával” megbízott titkos szervezet, a Special Operation Executive⁵ szította az európai ellenállást. A Special Operation Executive baloldali – sok esetben kommunista – meggyőződésű tisztjei a felforgatással, *helyi forradalmak* kirobbantásával próbáltak fordulatot elérni a Balkán-félszigeten, Bulgáriában, Jugoszláviában és Görögországban.⁶ Mindazonáltal az angol kommandóakciók és az amerikai bombázások nem érték el Bulgária háborúból kiválását. A nyugati szövetséges katonai és diplomáciai akciók kudarcá következtében az angol kormány figyelmének középpontjába 1944. szeptemberben és októberben a bolgár fegyverszünet tervezetének azon rendelkezése került, amely a *nyolc bolgár hadosztály*, a közigazgatás és a betelepült (valójában *visszatelepült*)⁷ bolgár állampolgárok a görög Égei-tenger melléki (kelet-macedón, kelet-trákiai) és jugoszláv (macedón és kelet-szerbiai) területről visszavonását irányozta elő. *Churchill tudatában volt annak, hogy az angol partra szálló csapatoknak nem lesz elegendő ereje megfutamítani a bolgárokat arról a területről, amelyet sajátjuknak tekintenek.* A földközi-tengeri szövetséges főparancsnokság vezényletét Casertában 1944 elején az angol Alexander tábornok vette át. Az új hadvezér Maitland (Jumbo) Wilson tábornokkal, a közel-keleti angol főparancsnokkal együtt sem volt képes 1944. október közepéig annyi erőt összegyűjteni, hogy *partra szálljon* a görög szigeteken, az Égei-tenger mellékén (Kelet-Trákiában, Kelet- és Görög-Macedóniában), a Peloponnészosz-félszigeten. Az Egyesült Államok élesen ellenezte az angol balkáni terveket. Rooseveltnél és az amerikai vezérkar hajthatatlannak mutatkozott. Egyetlenegy további hadosztályt sem bocsátott az éppen Moszkvában tárgyaló Churchill rendelkezésére Olaszországban vagy a Balkánon. A Foreign Office csupán abban az esetben remélhette a *teljesen intakt*, addig a második világháborús harcokban részt sem vevő *bolgár haderő* visszavonását, amennyiben a szövetségesek ezt megadási okmány vagy fegyverszünet aláírásának *előfeltételeként* kényszerítik Bulgáriára.

⁵ S.O.E.

⁶ Stafford, David: *Britain and the European Resistance 1940–1945. A Survey of the Special Operations Executive, with Documents.* St Antony's College, Oxford, 1980. 89–116.

⁷ Bulgária a területeket a második balkáni és az első világháború után (Meully-sur-Seine-i békeszerződésben 1919. november 27-én) veszítette el, és 1941 tavaszán, Jugoszlávia és Görögország német lerohanása után szerezte vissza.

Bulgária területi változásai, 1940–1944⁸

Nagy-Britanniának ezzel egy időben saját szövetségeseivel, Görögországgal és Jugoszláviával is meggyűlt a baja. A londoni görög és a jugoszláv⁹ emigráns kormány az Európai Tanácsadó Bizottság elé terjesztette *Bulgáriával szembeni területi követeléseit, biztonsági és jóvátételi igényeit*. A gyenge, belső harcoktól tagolt londoni görög kormány „rossz győztesnek” bizonyult – a Foreign Office egyik diplomatájának megítélése szerint.¹⁰ Görögország meg akarta szerezni a dél-bulgáriai hegyvidéket, felszámolni a határ menti bolgár erődrendszert, leszereltetni a bolgár hadsereget. Churchill támogatta ugyan Görögországot, a bolgár hadsereg ártalmatlanná tételét is elsőrendű stratégiai céljának tekintette, hogy

⁸ A NARA MAPS alapján rajzolta Sebők László. Északon az 1940. szeptember 7-i craiovai egyezmény (Dél-Dobruzsza), délen a görög területi követelések (1944–1946), az Égei-tenger melléke, Kelet-Macedónia, Kelet-Trákia (Bulgáriához tartoztak: 1941–1944), az olasz fegyverletétel után bolgár ellenőrzés alá került terület (1943–1944), nyugaton a háború alatt bolgár Macedónia és Kelet-Szerbia határvonalai.

⁹ National Archives and Record Administration, College Park, Maryland, a továbbiakban NARA RG 59, 740.00119 E. W./9-644 – a Subasic-kormány állásfoglalása a bolgár fegyverszünetről

¹⁰ NARA RG 59, 740.00119 E. W./9-244

az a tengerszorosokat (Dardanellák) és Törökországot ne veszélyeztethesse, ámde a túlzó görög követeléseket ellenezte. El akarta kerülni, hogy Görögország a Dodekanész-szigetek birtoklása miatt Ankarával ütközzön, északi szomszéjaival szembeni területi követelései miatt pedig az Athénnal szemben ellenséges, jugoszláv–macedón–albán–bolgár szövetség kovácsolódjon össze. Churchill csak a „fontos görög érdekeket” támogatta, a „lényegtelen” görög követeléseket ellenezte. Az angol miniszterelnök attól is tartott, hogy Bulgária a győztesekhez való átállásával elkerülné veresége következményeit. Churchill számára az igazi veszélyt az jelentette, hogy a meggyengült Görögországgal szemben Bulgária a Szovjetunióban szövetségesre találhat, erős hadseregével a „nagy szláv testvér” földközi-tengeri terjeszkedésének eszközévé válhat.¹¹

Görögország területi követelései¹²

Az angol terveket a román fordulat borította fel. A Vörös Hadsereg egy hét leforgása alatt kijutott a Dunához – és ezzel Bulgária határához. Churchill és

¹¹ CAB 120/158–166 Operation Tolstoy-Bulgarian Armistice, FO 371.47941 Soviet policy in the Balkans.

¹² NARA MAPS alapján rajzolta Sebők László.

Eden még csapataik partraszállása előtt meg akart egyezni a görög kommunista partizánmozgalommal, hogy a polgárháború kirobbanását elkerüljék. A Szovjetunió ebben a törekvésben partnernek mutatkozott. Az EAM-ELASZ mellett működő szovjet összekötő tiszt tökéletes lojalitást tanúsított az angol és az amerikai tisztekkel szemben. Eden 1944. május elején azt javasolta a londoni szovjet nagykövetnek, hogy Nagy-Britannia Görögországban, a Szovjetunió Romániában vegye át a vezető szerepet. Churchill egy hónap múltán ajánlotta fel Moszkvának, hogy a szovjet és az angol hadműveleti övezet elhatárolására, Görögországra és Romániára vonatkozó javaslatának érvényét terjesszék ki Bulgáriára és Jugoszláviára. Sztálin azonban – a román fordulat következtében támadt helyzeti előnyét kihasználva – a szovjet–angol együttműködés helyett a bolgár–jugoszláv ügyben *külön útra* lépett. Nem kívánta a kezét megkötni a Balkánon az angol miniszterelnökkel kötött egyezményrel.

A Bagrianov-kormány 1944. augusztus 25-én békét kért az Egyesült Államoktól és Nagy-Britanniától. Másnap, Moszkva biztatására, Draganov külügyminiszter bejelentette Bulgária semlegességét. *Moszkva augusztus 29-én a bolgárkérdésben látványosan szakított az addig angol–amerikai szövetségeseivel egyeztetett politikájával.* Guszev ezen a napon jelentette be az Európai Tanácsadó Bizottság ülésén *érdektelenségét* a bolgár fegyverszüneti egyezmény megvitatására. Szeptember 12-ig, a németországi megszállási övezetek jegyzőkönyvének aláírásáig nem is tért vissza a tárgyalóasztalhoz. A szovjet diplomata úgy nyilatkozott, hogy a „Szovjetunió kormánya hagyja, hogy a kérdést az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormánya *egymás között* rendezze. A szovjet kormány ugyanúgy távol marad a bolgár tárgyalásoktól, ahogy az Egyesült Államok kormánya a finn fegyverszünettől. A Szovjetunió ugyanis Bulgáriával, az Egyesült Államok pedig Finnországgal nem áll hadiállapotban.”¹³

Az angol és az amerikai kormány a szovjet bejelentésre közös elhatározással Londonból, az Európai Tanácsadó Bizottság fórumáról rögvest Kairóba helyezte át a bolgár fegyverszüneti tárgyalások színhelyét. A szovjet magatartásban bekövetkezett fordulatot jelezte az is, hogy Novikov nagykövet Kairóból tüstént Moszkvába utazott, amint a Bagrianov-kormány küldötte, Sztoicso Mosanov a bolgár átállási terv megbeszélésére a szövetséges főhadiszállásra érkezett. A bolgár küldött abban a pillanatban, amint híret vette Novikov hazarendelésének, felismerte, hogy *a szovjet beavatkozás küszöbön áll.* Moszkva nem kívánt szóba állni egy olyan kormány megbízottjával, amelynek napjai meg vannak számlálva. „Bulgária az átállással azt kockáztatja, hogy egyszerre keveredik harcba Németországgal és a Szovjetunióval, pedig mindkettővel egyezkedni akar” – írta kárörvendően a Foreign Office egyik tisztviselője. Mosanov ugyanis az angol diplomatáknak azt bizonygatta Kairóban, hogy *„a bolgár kormány el akarja kerülni azt, ami Magyarországon történt, ahol az elit jelentős részét börtönbe zárták, a zsidók a legbrutálisabb bánásmódban részesültek”.*¹⁴ Ezzel párhuzamosan, amint Sztoicso Mosanov Kairóban megkezdte tár-

¹³ CAB 66/54/25 Armistice Terms for Bulgaria- WP (44) 475, FO 1039 EAC: Minutes and Papers. Records of Commissions, NARA EAC, Guszev 1944. augusztus 29-i nyilatkozata

¹⁴ CAB 120/158-166 Operation Tolstoy-Bulgarian Armistice, FO 371.47941 Soviet policy in the Balkans, Lord Moyne 1944. augusztus 31-i, szeptember 1-jei, szeptember 2-i kairói táviratai

gyalásait, a szófiai szovjet ügyvivőt is visszarendelték Moszkvába. Sokasodtak a félreérthetetlen jelek arra nézve, hogy *Moszkva végleg elhatározta magát a Bulgária feletti teljes ellenőrzés megszerzésére, szovjet katonai invázióval és megszállással, kommunista hatalomátvétellel.*

A sorsdöntő fordulat napjaiban a szovjet kormány sikeresen tévesztette meg angol szövetségeseit. Eden a háborús kabinet¹⁵ 1944. augusztus 28-i ülésén még abban a hitben élt, hogy Nagy-Britannia és az Egyesült Államok szovjet beleegyezés nélkül is megkötetheti a fegyverszünetet Szófiával, hiszen Moszkva nem áll hadiállapotban Bulgáriával.¹⁶ Az angol kormány megadta a felhatalmazást Wilson tábornoknak, hogy az Egyesült Nemzetek nevében írja alá a bolgár megadási okmányt. A bolgár fegyverszünet az „olasszal egyezően” irányozta elő a Szövetséges Ellenőrző Bizottság létrehozását.¹⁷ Az angol vezérkar elrendelte a tengerészeti felderítő egységek¹⁸ partra szállítását az ellenséges állam hirtelen összeomlásának esetére elkészített RANKIN B terv alapján. *Az angol csapatoknak az volt a feladatuk, hogy a német visszavonulás következtében az ellenségeskedéseket befejező Bulgária megadását fogadják.* Bulgária katonai megszállását, hacsak politikai szempontból erre szükség nem mutatkozott, nem tervezték.¹⁹

Az angol külügyminiszter, látva, hogy a szovjet magatartás megváltozása halomra dönti számításait, megpróbálta menteni, ami menthető. Augusztus 29-én miniszterelnökének még azt írta, hogy a bolgár fegyverszünet angol-amerikai tervezetében az Európai Tanácsadó Bizottság vitái alapján „valamennyire figyelembe vették” a szovjet nézeteket. Moszkva „nyilván hálás azért, hogy tájékoztattuk a fegyverszüneti feltételekről, ámde azok rendezését az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányára hagyják, mivel a Szovjetunió nem áll hadiállapotban Bulgáriával. Ők maguk állítják azt, hogy magatartásuk ebben a vonatkozásban ugyanaz, mint mondjuk, az Egyesült Államok kormánya magatartása Finnországgal szemben” – írta Eden.²⁰ Churchill Bulgária helyzetét megkülönböztette Romániától és Finnországtól, a bolgár hadsereg ugyanis szövetséges, görög és jugoszláv területeket foglalt el, ahonnan vissza kell vonulnia. „Ha Nagy-Britannia nem vonul be az általuk megszállt területekre, hogyan kényszerítsük Bulgáriát csapatai visszavonására, a fegyverszünet végrehajtására?” – tette fel a kérdést.

Churchill szeptember 4-re felismerte, hogy Bulgáriát a nyugati szövetségesek nem tudják „átállítani”.²¹ A kairói főhadiszállásról jelentették neki, hogy az a rideg és visszautasító angol fogadtatás, amelyben Szoicso Mosanovot részesítették, valamint a könyörtelen angol-amerikai megadási feltételek végleg tönkretették a *nyugatbarát* bolgár kormány kiugrásának – mi több, pusztá túlélés-

¹⁵ War Cabinet

¹⁶ Uo. Eden 1944. augusztus 28-i kormány-előterjesztése (WP) (44) 475

¹⁷ Uo. Sir Orme Sargent 1944. augusztus 29-i átirata Hollis tábornoknak (COS)

¹⁸ DANARM

¹⁹ FO 371. 43657

²⁰ CAB 120/158–166 Operation Tolstoy-Bulgarian Armistice, FO 371.47941 Soviet policy in the Balkans, Eden átirata Churchillnek 1944. augusztus 29-én. Kiemelés tőlem – F. M.

²¹ CAB 120/158–166 Operation Tolstoy-Bulgarian Armistice

sének – esélyét. Sztoicso Mosanov Lord Moyne angol főmegbízottal és Shantz amerikai ügyvivővel 1944. szeptember 1-jén találkozott. A bolgár küldött az Európai Tanácsadó Bizottságban kidolgozott angol–amerikai fegyverszüneti feltételek olvastán elkéseredésében a következőket üzenté kormányának: *„A kabinet állhat az ország legkiválóbbjaiból, a legőszintébb demokratákból, a szövetségesek leglelkesebb híveiből, ez a tény a fegyverszüneti feltételeket semmilyen vonatkozásban sem befolyásolná. A feltételek rendkívül súlyosak, a nyugati szövetségesek bulgáriai barátaira nézve pedig egyenesen katasztrofálisak. Új megbízást²² nem vállalok.”* Mosanov újabb delegátusok küldését is feleslegesnek tartotta, mivel a szövetségesek úgysem fogadnák őket, vagy ha mégis megtennék, nem hagynák, hogy a szövetséges diktátumot vitassák. A fegyverszünet azonnali aláírására magas rangú tiszt küldését javasolta Kairóba, *„különben az orosz csapatok időközben bevonulhatnak Bulgáriába, ami új helyzetet teremt”*.²³

Szeptember 3-án megalakult Szófiában Konstantin Muravjev kérészéletűnek bizonyuló kormánya. Az új bolgár kabinet megígérte a semlegességet, a német csapatok lefegyverzését, a béketárgyalás megkezdését, a bolgár „expedíciós hadtestek” visszavonását. Mosanov Kairóban előre látta, hogy a kommunisták a súlyos fegyverszünet elfogadásának ódiúmát Muravjevre fogják hárítani. *„A kapitulációt követően a Muravjev-kormányt óhatatlanul szovjet segítséggel fogják megdönteni”* – üzenté Szófiába. Lord Moyne kairói angol főmegbízott a tisztjei által elfogott üzenet olvastán kénytelen volt megállapítani: *„Mosanov nagyon közel jár az igazsághoz.”*²⁴ London 1944. szeptember 2-ától naponta kérdezgette a szovjet kormányt: *„szándékukban áll-e katonai akciót indítani Bulgáriában?”* Moszkva tagadó válaszána az angol diplomaták – minden ellenkező jel ellenére – hinni akartak. Eden még szeptember 5-én is a következőket táviratozta Moszkvába nagykövétének: *„Nem gondolja, hogy számíthatunk a szovjet kormányra, hogy nem bátorítja a baloldaliakat olyan ártalmas játékra, amit Mosanov tulajdonít nekik? Csak akkor vesse fel az oroszoknak a kérdést, ha megnyugtató válaszra számít.”*²⁵ Az angol külügyminiszter egy üszkös pillanatig arra számított, hogy Sztálin – ahogy Antonescuval, Mannerheimmel (vagy később Horthyval) – Muravjevvel is hajlandó szóba állni, amennyiben a bolgár kormány tüstént leteszi a fegyvert.

Molotov szovjet külügyi népbiztos 1944. szeptember 5-én este hét óraker közölte Archibald Clark-Kerr²⁶ angol és Averell Harriman amerikai nagykövettel, hogy a Szovjetunió kormánya megszakította kapcsolatait Szófiával, Bulgáriának hadat üzen. Clark-Kerr, a tipikus British understatement jegyében, a szovjet eljárást *„kissé szokatlannak”*²⁷ minősítette. Azonnali magyarázatot követelt. Molotov Bulgária semlegességének bejelentését hozta fel indokul. A casus belli

²² Ez a megjegyzése arra utal, hogy tudomást szerzett a Bagrianov-kormány készülő felváltásáról.

²³ CAB 120/158–166 Operation Tolstoy – Bulgarian Armistice, 1944. szeptember 3-i kairói távirat Ankarának

²⁴ Uo. Lord Moyne 1944. szeptember 3-i távirata Londonba

²⁵ Uo. Eden 1944. szeptember 5-i távirata Archibald Clark-Kerr moszkvai angol nagykövetnek

²⁶ Uo.

²⁷ unusual

oka az, hogy a Muravjev-kormány formálisan nem szakított Németországgal. Harriman megkérdezte a külügyi népbiztost, hogy a hadüzenetet követően a Vörös Hadsereg bevonul-e Bulgáriába? Molotov – miközben Tolbuhin marsall csapatai már átkeltek a Dunán – azt válaszolta, hogy fogalma sincs róla, ez a katonák dolga. A külügyi népbiztos ezt követően a moszkvai bolgár követet hívatta, akinek bejelentette a Szovjetunió és Bulgária közötti hadiállapot azonnali beálltát. Lord Moyne Kairóban – mint az a játékos, aki előre látta a játszma végét – roppant elégedetten fogadta a hírt. Tolbuhin marsall és Birjuzov tábornok²⁸ csapatai másnap harc nélkül foglalták el Szófiát. Harriman Moszkva valódi szándékát megfogalmazva megállapította, hogy a Szovjetunió azért üzent hadat a balkáni országnak, mert „a bolgár fegyverszüneti egyezmény részese, végrehajtása ellenőrzője kíván lenni”.²⁹ Szeptember 6-án végre az angol külügyminiszter is kénytelen volt levonni a megfelelő következtetéseket: *„Amennyiben választanunk kell Görögország és Bulgária között, természetesen Görögországot részesítjük előnyben a háborús szereplése és szövetségesi mivolta okán. A háború utáni pozícióknak szempontjából Görögország összehasonlíthatatlanul fontosabb számunkra a Földközi-tenger keleti medencéjében, mint Bulgária.”*³⁰ *Nagy-Britannia „kedvenc gyermekét”,³¹ Görögországot választotta a „nagy szláv testvér” oltalma alá menekülő Bulgáriával szemben.*

1944. szeptember 9-én bekövetkezett az, amit Mosanov előre megjósolt. Muravjev kormányát radikális katonatisztek³² és a cári rendszer ellenzéke döntötte meg. A népfrontkormányt a kommunisták vezetésével hozták létre. Kezdetben a parasztpárti és a szociáldemokrata politikusok, valamint a Zveno katonatisztjei is részt vettek benne. Kimon Georgiev kormányfő fegyverszünetet kért, hadat üzent Németországnak. A kairói angol főmegbízott elégedettségének okára is hamarosan fény derült. Nagy-Britannia katonai erő híján nem tudta rákényszeríteni a bolgár hadsereget Trákia és Macedónia kiürítésére. A terület bolgár kormányzata és a hadsereg egyik napról a másikra csodás „átalakuláson” ment keresztül: Trákia és Macedónia „megszállójából” a szövetségesek oldalára állt „forradalmi” „felszabadítóvá” változtak. Ezen a jogon követelték maguknak a területet, és a legcsekélyebb hajlandóságot sem mutatták arra, hogy önszántukból felszámolják a bolgár közigazgatást. Jobb belátásra csak a Szovjetunió készíthette őket. Churchill miniszterelnöknek és Eden külügyminiszternek nem maradt más útja, mint *Moszkvát rávenni, hogy parancsolja meg az új bolgár kormánynak, vonuljon ki az Égei-tenger melléki területekről.* A háború leghírhedtebb egyezkedésének³³ nyitányához értünk.

Guszev a londoni Európai Tanácsadó Bizottság fórumán, 1944. szeptember 12-én javasolta a bolgár és a magyar fegyverszüneti feltételek megvitatását. A Szovjetunió a hadüzenetét követően teljes jogú tagként és kezdeményező-

²⁸ A fegyverszünet aláírása után a szófia Szövetséges Ellenőrző Bizottság rettegett alelnöke

²⁹ NARA RG 59. 740.0011 EW/9-544

³⁰ CAB 120/158–166 Operation Tolstoy – Bulgarian Armistice Eden, 1944. szeptember 6-i átirata Churchillnek

³¹ Uo. Inonü török elnök jellemezte így Görögországot

³² Zveno

³³ Az angol diplomáciai okmányokban megnevezése „arrangement”

ként lépett fel a londoni bizottság bolgár fegyverszüneti tárgyalásain is. Guszev javasolta Bulgária németekkel szembeni hadviselő³⁴ státusának elismerését, a Vörös Hadsereg oldalán bolgár hadosztályok bevetését a Németország elleni küzdelemben. A fegyverszüneti tárgyalások színhelyét Londonból a szovjet fővárosba helyezték át. A fegyverszünet végrehajtását a szovjet főparancsnok ellenőrizné a Szövetséges Ellenőrző Bizottság élén. Az egyezmény aláírója szovjet tábornok lenne. Eden közölte szövetségeseivel, hogy Bulgáriát hadviselő félként csak közös megegyezéssel lehet elismerni. A Foreign Office a szovjet javaslatot elfogadhatatlannak tartotta. Bulgária hadviselő státusát az angol közvélemény, a jugoszláv és a görög kormány egyaránt visszautasította, még abban az esetben is, amennyiben a szovjeteknek hadműveleti szempontokból szükségük lett volna a bolgár hadsereg bevetésére. Az angol külügyminiszter a bolgár hadviselést sem tartotta fontosnak a németekkel szemben. Eden a görög és a jugoszláv területen csak akkor volt hajlandó elfogadni a bolgár hadsereg bevetését, amennyiben ebbe az érintett londoni emigráns kormányok beleegyeznének. Követelte azon bolgár csapatok leszerelését, amelyeket nem vetnek be a németek ellen. Utasította az angol EAC-képviselőt, hogy ragaszkodjon Wilson tábornok aláírásához: „a Szovjetunió nem szakíthatja le a fegyverszünet összes gyümölcsét a néhány órás hadakozásáért Bulgáriával”. Úgy vélte, a szovjet és a földközi-tengeri főparancsnokságnak *együtt*³⁵ kell irányítania a Szövetséges Ellenőrző Bizottságot, még hozzá ténylegesen, és nem csupán névlegesen.³⁶

Az angol–szovjet vita Bulgáriáról nemcsak Londonban, hanem Moszkvában is hasonló hangvételben folyt. Clark-Kerr moszkvai angol nagykövet a külügyi népbiztosnál a bolgár csapatok visszavonásának elrendelését sürgette. Molotov ezzel látszólag egyetértett. A bolgár csapatoknak semmi keresnivalójuk sincsen Jugoszláviában és Görögországban – állította.³⁷ A külügyi népbiztos azt is felvetette, hogy mivel Kairóban nincs emberük, a fegyverszüneti tárgyalások színhelye Moszkva is lehetne, bár szovjet szempontból végső soron Ankara is megfelelne. Cinikusan hozzáfűzte: a „*moszkvai bizottság*”, vagyis Molotov, és a két moszkvai szövetséges nagykövet, Harriman és Clark-Kerr már komoly tapasztalatot szereztek a román és a finn fegyverszüneti tárgyalásokban. A bolgár fegyverszünet aláírójaként pedig a Szófiát elfoglaló Tolbuhin marsallt ajánlotta. A szovjet diplomácia Bulgáriában nyíltan magához ragadta a vezető szerepet. A fegyverszüneti tárgyalások Londonból, illetve Kairóból Moszkvába irányítása ezt a célt szolgálta.

A Foreign Office központi és azonnali célként a bolgár csapatok Trákiából és Macedóniából való „kiparancsolásának” elérését tűzte ki. Eden ezt ugyanolyan *előfeltételként* szabta a Bulgáriával való tárgyalásoknál, mint ahogy a szovjet kormány a német csapatok visszavonásához ragaszkodott Finnországból, mielőtt egyáltalán szóba állt volna a finn kormánnyal. Az angol külügyminiszter a három szövetséges közös felhívását szövegezte meg, amelyben a megszállt

³⁴ co-belligerent

³⁵ Equal share

³⁶ FO 1039 EAC: Minutes and Papers. Records of Commissions

³⁷ Uo. Clark-Kerr 1944. szeptember 14-i távirata

területek kiürítésére 15 napot biztosítanak.³⁸ Eden rendkívüli jelentőséget tulajdonított a szovjet–angol balkáni vita kimenetelének: „amennyiben lemondanánk a tárgyalások vezetésének és a fegyverszünet végrehajtásának felelősségéről a szovjet kormány javára, szövetségeseink és ellenségeink szemében egyaránt *hitelünk semmivé foszlana Délkelet-Európában*. Ha viszont keményen szembeszállunk velük, a Szovjetunióval *frontális összeütközésbe*³⁹ keveredünk. Amennyiben a Balkán-félszigeten, különösen Görögországban és Törökországban, tekintélyünk és befolyásunk meg szeretnénk tartani, nagyobb szerepet kell kapnunk, mint amit Romániában és Finnországban játszunk, ahol érdekeink kevésbé érintettek” – írta miniszterelnökének. Clark-Kerr moszkvai angol nagykövet azt a benyomást szerezte az Európai Tanácsadó Bizottság elé terjesztett javaslatuk alapján, hogy a Szovjetunió „a teljes fennhatóságot” kívánja megszerezni a szófiai Szövetséges Ellenőrző Bizottság felett. A román precedens alapján ugyanis a szovjet főparancsnokság a fegyverszünet végrehajtásának tényleges ellenőrzője lenne, a szófiai angol és amerikai katonai misszió szerepe az összekötő-megfigyelő funkcióra redukálódna.

Az angol külügyminiszter *diplomáciai* úton javasolta a Szovjetunióval a balkáni problémák rendezését. A bolgár esetben az olaszországi gyakorlat elvetését szorgalmazta. Olaszországnak ugyanis – szemben Bulgáriával – megadták a németekkel szembeni hadviselő státust. Eden elítélte Moszkva manővereit, követelőző magatartását, felháborította, hogy „Bulgáriának hadviselő státust akarnak biztosítani, amikor Nagy-Britannia négy éve háborúzik Bulgáriával, és különleges viszonyban áll Görögországgal, amely legádázabb ellenségét, Bulgáriát a szövetségeseik oldalán hadviselő félként, harcostársként nem fogadja el”. Ezzel egy időben viszont Eden azt írta miniszterelnökének: „*mindig is elismertük a Szovjetunió vezető szerepét Bulgáriában, amennyiben Őfelsége kormánya ugyanilyen módon gyakorolhatja ezt a szerepet Görögországban. A megszállt területekről a bolgár csapatokat és hivatalnokokat mindenképpen vissza kell vonni, mivel egyedül így bizonyíthatjuk be a görög, a jugoszláv és a török kormánynak, hogy szilárdan elköteleztük magunkat jogaik és érdekeik érvényesítésére. Nem engedjük meg a Szovjetuniónak az ő rovásukra Bulgária felépítését, megerősítését, éppen fegyverletétele pillanatában.*”⁴⁰

A Foreign Office vezetője *egyezséget*⁴¹ akart Moszkvával: a szovjet kormány vegye át a „kezdeményezést” Bulgária ügyeiben, kormánya pedig ugyanezt tenné Görögországban. Az egyezés magában foglalná a fegyverszünet aláírását Moszkvában, esetleg Tolbuhin marsall által, valamint Szövetséges Ellenőrző Bizottságot szovjet elnöklettel, ámde szövetséges testületként működtetve, amelyben kormánya mint a Szovjetunió szövetségese teljes jogú tagságot élvezne. Eden elvárta, hogy a Szovjetunió ismerje el az angol *uralkodó*⁴² pozíciót a Görögországgal kötendő minden háború alatti és utáni egyezményben. „Felvetődik továbbá a kérdés, hogy a *Bulgáriára javasolt egyezményt a Balkán-fél-*

³⁸ Uo. Eden és a Foreign Office tisztviselői 1944. szeptember 16-i belső feljegyzései

³⁹ Uo. head-on conflict (kiemelés tőlem – F. M.)

⁴⁰ Uo. (kiemelés tőlem – F. M.)

⁴¹ Uo. *arrangement* (kiemelés tőlem – F. M.)

⁴² Uo. *predominant* (kiemelés tőlem – F. M.)

sziget egészére terjesszük-e ki?” – írta Eden. A szovjet kormányt ugyanis már 1944. május elején arra szólította fel, hogy ragadja magához a kezdeményezést Romániában, míg az angol ugyanezt tenné Görögországban. Az angol külügyminiszter Jugoszláviában szoros angol–szovjet egyeztetést irányzott elő. Eden úgy vélte: „Közös érdekünk, hogy Jugoszlávia erős, egységes, független és demokratikus állam legyen.” Hasonló egyeztetést várt el Albánia vonatkozásában, ahol a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia garantálná az ország függetlenségét.

A londoni Európai Tanácsadó Bizottság 1944. szeptember 17-i ülésén William Strang nagykövet közölte Guszevvel és az amerikai Philip E. Moselyval, John Winant helyettesével, hogy a Bulgáriára vonatkozó tárgyalások folytatásának előfeltétele a bolgár csapatok visszavonása.⁴³ Clark-Kerr Moszkvában ezzel egy időben a külügyi népbiztos tudomására hozta, hogy az angol kormány nem köt fegyverszünetet Bulgáriával, ha az a csapatvisszavonást nem hajtja végre. A Foreign Office a bolgár csapatok hadműveleti területének meghatározását azért tartotta fontosnak, mert „amennyiben a bolgár hadsereg felszabadítóként térne vissza Görögországba és Jugoszláviába, nagyon nehéz lesz másodsorra is elérni, hogy onnan távozzon”.⁴⁴ Az angol diplomaták aggodalmi teljesen megalapozottnak bizonyultak. Az angol Joint Planning Staff elemzése szerint a húsz bolgár hadosztályból nyolc állomásozott Kelet-Szerbiában, ötöt vontak vissza Bulgáriába. Tito 1944 szeptemberében titokban Moszkvába repült, miután a partizánvezért az angol flotta és légierő együttes akciója kimentette Vis szigetére. Tito három hét múltán, Churchill és Eden Moszkvába érkezésének napján, október 9-én kötötte meg Sztálin védnöksége alatt katonai egyezményét a bolgár hadsereg jugoszláviai hadműveleteinek biztosításáról. 1944. október közepén a bolgár hadsereg valóban „felszabadítóként” tért vissza Szerbiába.⁴⁵

Az angol vezérkar a szeptember végére, október elejére tervezett görögországi partraszállás pillanatában semmi szín alatt sem akart szovjet vagy bolgár csapatokkal szembekerülni. A Szovjetunió viszont egyre kevésbé volt hajlandó engedményeket adni Londonnak. Moszkva felismerte, hogy szövetségese a segítségére szorul Bulgáriával szemben: nélküle vagy ellene semmit sem tehet. Molotov a moszkvai angol nagykövetet azzal szorította sarokba, hogy „Tolbuhin marsall csapatai Bulgária területén az egyedüli szövetséges katonai erő”, ezért a bolgár kapitulációt mindenképpen Moszkvában vagy Ankarában kellene megtárgyalni. Molotov szeptember 19-én fogadta el az angol tárgyalási előfeltételt. A szovjet–angol–amerikai „közös katonai misszió” Szófiába küldését viszont Tolbuhin marsall fegyverszüneti egyezmény aláírásához kötötte. William Strang a londoni Európai Tanácsadó Bizottság informális ülésén elfogadta a szófiai Szövetséges Ellenőrző Bizottság állandó szovjet elnökletét, ámde ragaszkodott a testület háromoldalú, egyenlő felelősségen alapuló megszervezéséhez.

⁴³ NARA RG 43. Records of the European Advisory Commission and of Philip E. Mosely US Political Advisor thereto

⁴⁴ FO 1039 EAC: Minutes and Papers. Records of Commissions, NARA EAC (kiemelés tőlem – F. M.)

⁴⁵ Lásd JPS 1944. szeptember 15-i átirata

A szovjet nagykövet ellenezte a „háromfejű” fegyverszünet-ellenőrzést, mert az megtörné a megszálló csapatok főparancsnokának osztatlan parancsadási jogát, lehetővé tenné, hogy a legyőzött ellenség kijátssza egymással szemben a szövetségeseket.

Visinszkij külügyi népbiztoshelyettes Moszkva nevében ezt a pillanatot ragadta meg, hogy tárgyalási készségüket a *szovjet és az angol hadműveleti területek elhatárolására* megújítsa. Clark-Kerr nagykövettel szeptember 22-én közölte, hogy a szovjet kormány tiszteletben tartja a megállapodásukat, amely szerint Moszkva a román ügyekben a kezdeményező fél, London pedig a görög ügyekben.⁴⁶ A szovjet külügyi népbiztoshelyettes a román mintára hivatkozott, amikor követelte, hogy Tolbuhin írhasssa alá a bolgár fegyverszünetet. Ezt azal indokolta, hogy Bulgária fekete-tengeri, és nem földközi-tengeri ország, a Szovjetunió viszi a bolgár csapatokat a németek elleni harcba, a Vörös Hadsereg már elérte Szófiát. Visinszkij egyenlő elbánást követelt a csatlósoknak: „Miért hoznák rosszabb helyzetbe Bulgáriát Romániával szemben? Romániát megbüntették a Szovjetunióknak okozott kárért. Bulgáriát is meg fogják büntetni: Görögországnak és Törökországnak (sic!) jóvátételt kell fizetnie.” Visinszkij nem erőltette a bolgár hadviselő státus elismerését. A szófiai Szövetséges Ellenőrző Bizottság felállítására az *olasz modell* alkalmazását szorgalmazta, Bukarestben és Helsinkiben ugyanis ennek alapján működtek. Visinszkij indokolatlannak tartotta, hogy „Bulgária esete ettől különbözzön”.⁴⁷

A Foreign Office az angol partraszállást megelőzően azért szorgalmazta a hadműveleti övezetek elhatárolását, hogy elkerüljék az angol–szovjet „frontális összeütközést”. Az angol diplomaták előre látták, hogy Görögországot csak fegyveres erővel tudják megszerezni és megtartani. A Foreign Office tárgyalásokat kezdeményezett a Balkánon már katonailag jelen lévő Szovjetunióval az átmeneti helyzet megoldására. A két „öreg imperialista”,⁴⁸ Sztálin és Churchill természetesen érdekszférákban, befolyási övezetekben gondolkodott. Ebben a helyzetben azonban nem volt még mit „felosztani”, hiszen *Moszkva már hatalmába kerítette Romániát és Bulgáriát*, míg az angol haderő még el sem érte Görögországot. A Foreign Office ezért azt kívánta elérni, hogy *Moszkva parancsolja ki a bolgár hadsereget Görögországból*. Ez lett volna a „lehető legjobb megoldás” a szövetségesek katonai konfrontációjának elkerülésére. Az angol–szovjet konfliktus a Balkánon ugyanis jóval nagyobb méretű összecsapás árnyékát vetíthette előre – Németországban. Az angol vezérkari főnökség 1944. szeptember utolsó hetében, még a fegyverszünet formális megkötése előtt parancsot adott a szófiai Szövetséges Ellenőrző Bizottság angol katonai missziója Bulgáriába küldésére. A bolgár „megszálló” egységek elfogták az angol haditengerészet egyik felderítőcsoportját Dedeagacs környékén, Kelet-Trákiában,

⁴⁶ CAB 120/158–166 Operation Tolstoy – Bulgarian Armistice, Orme Sargent 1944. szeptember 18-i feljegyzése. A Joint Planning Staff elemzése szerint a 20 bolgár hadosztályból nyolc volt Szerbiában, ötöt visszavontak. Tito október 9-én katonai egyezményt kötött Bulgáriával, a bolgár hadsereg „felszabadítóként” tért vissza. Lásd JPS 1944. szeptember 15-i átirata.

⁴⁷ FO 1039 EAC: Minutes and Papers. Records of Commissions, NARA EAC, CAB 120/158–166 Operation Tolstoy-Bulgarian Armistice, Clark-Kerr 1944. szeptember 22-i távirata

⁴⁸ Vojtech Mastny kifejezése

és házi őrizetbe helyezték a „szövetséges katonákat”.⁴⁹ Az incidens a háború során először hozta közel a Bulgáriát ellenőrző Szovjetunió és Nagy-Britannia közötti összecsapás lehetőségét.

Churchill, Sztálin és a bolgár fegyverszünet. Churchill és Eden 1944. október 9–18-i moszkvai látogatásának⁵⁰ egyetlen szálát fejtem fel, mégpedig a bolgár fegyverszünettel összefüggő tárgyalásokat. Churchill Sztálinnak az első tárgyalási nap estéjén a Tengely csatlós államokat úgy osztályozta, hogy „egyeseket az oroszok, másokat mi nem kedvelünk”, majd rögvest hozzáfűzte: „Magyarország kérdése nagyon fontos. Remélem, a szovjet katonák hamarosan Budapesten lesznek.” Az angol miniszterelnököt különösen Görögország érdekelte. Remélte, Nagy-Britanniának ott döntő szava lesz. Romániát orosz ügynek minősítette. Megerősítette 1944. májusi, Görögországra és Romániára vonatkozó megállapodásukat. Churchill szerint az egyezségük „általános békéhez vezet”. A szovjet kormányfő teljesen egyetértett ezzel: Görögország szerinte a Nagy-Britannia szempontjából létfontosságú kommunikációs vonalakat biztosítja a Földközi-tenger keleti medencéjében.

Az angol miniszterelnök a beszélgetés ezen a pontján mutatta meg Sztálinnak az elhíresült „százalékos táblázatát”. Az angol miniszterelnök ezt úgy prezentálta, hogy ha a diplomácia nyelvén fogalmaznák meg a táblázat tartalmát, „Európa befolyási övezetekre osztásaként”, a távol lévő Rooseveltnél biztosan sokkolná egyezségük. Sztálin a táblázatot a szélén egyetértése jeleként kipipálta. *Szovjet szempontból a részesedés Románia esetében 90%,*

Handwritten table by Churchill showing spheres of influence percentages for various countries in 1944. The table is written in ink on a piece of paper with some corrections and annotations. The countries listed are Romania, Greece, Yugoslavia, Hungary, and Bulgaria. The percentages are given as fractions or percentages, with some countries having a checkmark next to them. There are also some handwritten notes in the top left corner.

Country	Percentage
Romania	Russia 90%
Greece	100%
Yugoslavia	50/50?
Hungary	50/50?
Bulgaria	Russia 75%, The others 25%

Churchill miniszterelnök „táblázata” 1944. október 9-én⁵¹

⁴⁹ CAB 120/158–166 Operation Tolstoy-Bulgarian Armistice, SACMED távirat 1944. szeptember 18-án az angol felderítő egység (DANARM) trákiai partraszállásáról

⁵⁰ CAB 120/158–166 Operation „Tolstoy”: conference between the Prime Minister and Marshal Stalin in Moscow, PREM 3-434/12, 8368, FO 371. 39255 Operation Tolstoy-Bulgarian Armistice, orosz jegyzőkönyvei: O. A. Rzsesevskii: ОПЕРАЦИЯ „ТОЛСТОЙ”. ВИЗИТ У. ЧЕРЧИЛЛЯ В МОСКВУ В ОКТЯБРЕ 1944. Operacia „Tolstoi”. Vizit W. Churchillja v Moskvu v oktjabre 1944. g. Novaia i noveisaia istoria 2003. No. 10. 104–122. forrásközlései alapján az 1944. október 9-i tárgyalás, illetve Staraja Plosad. Vestnik Archiva Prezidenta Rosszjskoj Federacii, „Zanjatszja Podgotovkoj Buduscsevo Mira” (A jövőendő béke előkészítése. Dokumentumok) Moszkva, 1995/4. 114–157.: az 1944. október 14, 17-i tárgyalások.

⁵¹ PREM 3-434/12, 8368.

Görögország 10%, Jugoszlávia 50%, Magyarország 50%, Bulgária 75%. Az angol miniszterelnök szóbeli kommentárjában a „táblázatot” a Szovjetunió és Nagy-Britannia közötti befolyás megosztásaként értelmezte Romániára, Görögországra, Jugoszláviára és Bulgáriára. Az orosz jegyzőkönyv tanúsága szerint Churchill ezen a ponton kihagyta a Magyarországra utalást, noha a táblázatában a magyar esetben 50%-ot tüntetett fel. Ez is azt mutatja, hogy a beszélgetésre – az eddig ismertetett – Foreign Office előkészítő iratok alapján készült fel. A százalékos „táblázatát” nagy hirtelen vethette papírra, ahogy később védekezően említette: az angol kormány és parlament jóváhagyása nélkül.

Sztálin komolyan vette az ajánlatot. Első reakciója Churchill rögtönzésére az volt, hogy kifogásolta a 25%-ot, amit Anglia magának szánt Bulgáriában, mivel a befolyást mutató részesedés nincs összhangban a táblázat többi számával. Sztálin a korrekciót annyira fontosnak tartotta, hogy újra meg újra visszatért a témára: a Szovjetunióknak Bulgáriában 90%, Angliának pedig 10% járna. Az angol miniszterelnök azzal próbálta az általa javasolt részesedést alátámasztani, hogy már az első világháborúban Bulgária súlyosan megalázta Nagy-Britanniát, gyalázatosan viselkedett velük szemben, ezenfelül Romániát is megtámadta. A második világháborúban a bolgárok nagyon kegyetlenül bántak a délszláv és a görög szomszédjaikkal. Ezek után nem megengedhető, hogy a győztesek asztalához üljenek. Sztálin látszólag egyetértett vele: „Természetesen Bulgáriát meg kell büntetni.” Az angol külügyminiszter a lényegre tért: „Romániában csak megfigyelők vagyunk, Bulgáriában többet szeretnénk.” Churchill kijelentette, „fűtyülök Bulgáriára”, amivel azt kívánta érzékeltetni, mennyire nem érdekli a balkáni állam sorsa. A két „öreg imperialista” a százalékok megvitatását külügyminiszterekre bízta. A beszélgetés érintette Moszkva egyik fontos békeceljét, a világóceánra és a meleg tengerekhez kijutást is. Churchill elhatárolta magát Disraeli és Curzon politikájától. Disraeli ugyanis a berlini konferencián, Curzon az első világháború után akadályozta meg Oroszország, illetve Szovjet-Oroszország kijutását a tengerekhez. Sztálin a „szovjetellenes” 1936-os montreux-i egyezmény felülvizsgálatát igényelte: „Törökország torkon ragadhatja hajózásunkat és kereskedelmünket a Dardanellák, a szorosok elzárásával.” Churchill a teheráni megállapodásuk kudarcát, Ankara hadba lépésének elmaradását annak tulajdonította, hogy a törökök rettegnek a németektől. Sztálin gúnyosan megkérdezte, hogy akkor „ki ellen összpontosítottak Trákiában⁵² 26 török hadosztályt?” Churchill válaszul északi szomszédjukat jelölte meg a törökök fő ellenségeként: Törökország azért tart Bulgáriától, mivel a németek új, francia fegyverzettel szerelték fel hadseregüket.

Churchill a „táblázatát” úgy állította be, hogy elfogadása „az ideológiai alapú balkáni polgárháborúk kitörését akadályozza meg”. Ha a szövetséges nagyhatalmak az európai háborút sikeresen akarják befejezni, nem engedhetik meg a balkániaknak, hogy háborúzzanak egymással. A nagyhatalmaknak élniük kell erejükkel és tekintélyükkel, csírájában el kell fojtaniuk a viszályokat. *A béke valamennyi kérdését a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia dönti el.*⁵³ A balkáni népeknek hallgatniuk kell rájuk. Churchill azt bizonygat-

⁵² Törökország Isztambultól északra található, európai részén. Lásd: 1. és 2. térkép.

⁵³ Rooseveltt és Sztálin osztotta ezt a felfogást – F. M.

ta, hogy Nagy-Britannia nem köti balkáni politikáját a jugoszláv, a görög vagy az olasz⁵⁴ királyhoz. A monarchia kérdéséről a béke beköszöntésével viszont időben népszavazást kellene rendezni, hogy a balkáni népek az államformáról szabadon dönthessenek. Észak-Olaszországban a szövetséges csapatok veszik át a hatalmat. Az angol miniszterelnök azt remélte, a Szovjetunió megfékezi az olasz kommunistákat, megakadályozza a zűrzavar vagy a lázadás kitörését, az összeütközést a szövetséges katonák ellenőrizte területeken el tudják kerülni. Rooseveltt olaszokkal szembeni engedékenységét annak tulajdonította, hogy az elnök számít az 1944. őszi választásokon New York államban olasz szavazóira. Sztálin azzal igyekezett lehűteni tárgyalópartnere várakozását, hogy ő bármit kívánhatna, aligha lesz hatása az olasz kommunistákra: „Ott ugyanis szovjet katonák nem állomásoznak, ellentétben Bulgáriával, ahol *mi meg tudjuk mondani a kommunistáknak, mit tegyenek.*”⁵⁵

A balkáni és olasz ügyek összefüggése, a szovjet és az angol érdekeltségek összekapcsolódása látszólag ötletszerűen kavargó az orosz és az angol jegyzőkönyv alapján rekonstruált beszélgetésben. Eden a Foreign Office előkészítő iratai alapján viszont nagyon is pontosan értette, hogy miniszterelnöke százalékos improvizációját hogyan fordítsa le a bolgár fegyverszünet esetében kézzelfogható egyezségekre. Az angol külügyminiszter másnap, október 10-én, a külügyi népbiztossal folytatott tárgyalásain, kormánya nevében bírálta a szovjet politikát, amely a Balkánon kész tények⁵⁶ elé állítja Nagy-Britanniát. Elővette a Royal Air Force és a Royal Navy által Vis szigetére mentett Tito esetét, aki hátuk mögött, titokban, Moszkvában a megérkezésük napján kötötte meg az egyezményt az ellenséges állam kormányával, a bolgár csapatok Jugoszlávia területén való mozgásáról és harci tevékenységéről. Az angol külügyminiszter vádbeszédet tartott az „álnok ellenséggel” szemben: „Bulgária úgy bánik az angolokkal, mintha ők megnyerték, Nagy-Britannia pedig elvesztette volna a háborút. Az angol tiszteket a bolgár hatóságok parancsára Észak-Görögországban házi őrizetbe helyezték”⁵⁷ – panaszkolta. Eden abban az esetben lett volna hajlandó a bolgár fegyverszünetről tárgyalni, ha a „szófiai szovjet marsall”⁵⁸ megparancsolja a bolgároknak Görögországban, hogy csapataik visszavonásáig kellő tisztelettel bánjanak az angol tisztekkel. Újabb erők szállnak part-ra.⁵⁹ Nem szeretné tisztjeit börtönben viszontlátni.” Eden emlékirataiban írja: „Ez volt az igazi harc, és ebben a kérdésben egyáltalán nem engedhettem.”⁶⁰ Molotov Sztálin instrukciói nélkül nem volt hajlandó eljárni az ügyben: „Az in-

⁵⁴ Churchill szándékosan kifejejtette a felsorolásból Mihály román királyt – F. M.

⁵⁵ O. A. Rzsesevskii: ОПЕРАЦИЯ „ТОЛСТОЙ”. ВИЗИТ У. ЧЕРЧИЛЛЯ В МОСКВУ В ОКТЯБРЕ 1944 г. Operacia „Tolstoi”. Vizit W. Churchillja v Moskvu v oktyabre 1944. g. Novaia i noveisaia istoria 2003. No. 10.

⁵⁶ fait accompli

⁵⁷ Az említett DANARM-incidens

⁵⁸ Tolbuhin

⁵⁹ Az angol vezérkar (COS) partraszállási terveiről már 1944. szeptember 18-án értesítette a szovjet vezérkart.

⁶⁰ This was the real battle and I could not and would not give way: Anthony Eden: *The memoirs of Anthony Eden, Earl of Avon. 2. The Reckoning.* Houghton Mifflin Company, Boston, 1965. 481.

cidens görög területen történt, ahol a szovjet kormány nem avatkozhat be.” Elismerte viszont a bolgár csapatviszavonás szükségét mint a fegyverszünet előfeltételét. A külügyi népbiztos kijelentette: „Bulgária elég nagy kárt okozott a Szovjetuniónak és a szövetségeseknek, hogy felelősségre vonják múltbeli bűneiért. Majd ők megtanítták a bolgárokat a szövetségesek iránti tiszteletre, nehogy a háború győztesének képzeljék magukat.” Eden a bolgár fegyverszünetet az Európai Tanácsadó Bizottság londoni fórumán, amerikai részvétellel kívánta megtárgyalni. A külügyi népbiztos a „moszkvai bizottságot” ajánlotta, értve ez alatt jómagát és az angol és amerikai nagykövetet. Ironikusan hozzáfűzte: „Így legalább számíthatnék Clark-Kerr felbecsülhetetlen tapasztalatára.”⁶¹

Az angol külügyminiszter beleegyezett volna a moszkvai fegyverszüneti tárgyalásokba, ha a szófiai Szövetséges Ellenőrző Bizottságban egyenlő lenne a részvételük a szovjetekkel, a Németországgal folytatott háború *befejezése után*.⁶² Az angol külügyminiszter az Európai Tanácsadó Bizottság Németország ellenőrzésére vonatkozó megállapodásait tartotta követendő példának. Az amerikai javaslat a szövetségesek egyenlő részvételének elvét követte. Eden megállapította, hogy Romániában az angol tisztek egyszerű megfigyelők. Bulgáriában ennél többet akartak. Ezzel egy időben viszont, hajlandó állandó szovjet elnököt elfogadni a szófiai Szövetséges Ellenőrző Bizottság élén, mert a Vörös Hadsereg ott állomásozik, és a szovjet katonai kormányzat is működésbe lépett. A külügyi népbiztos gúnyosan megjegyezte, hogy az 100%-ot jelentene, a szovjet kormány „csak 90%-ot kér”. Molotov visszautasította a német megállapodásukkal való összehasonlítást: „Németországban három megszállási övezetben állapodtak meg, Bulgáriában ilyenek nem léteznek. Amennyiben szovjet részről beleegyeznének az egyenlő ellenőrzés elvébe, ez azt jelentené, hogy az angolok és az amerikaiak 33%-ot kapnának, a Szovjetunió 34%-ot, a szovjet elnök kinevezése a Szövetséges Ellenőrző Bizottság élére ugyanis csak 1%-ot jelentene. *Sztálin kifejezte óhaját, hogy Bulgáriában 90% legyen a részesedésük. Ha ebben megegyeznek, minden további kérdésben egyetértésre fognak jutni*” – jelentette ki. Az angol külügyminiszter a Bulgáriára vonatkozó szovjet javaslatot a románnal tekintette azonosnak: „Romániában 10% a semmivel egyenlő” – állította. A külügyi népbiztos javasolta, hogy egy „fekete-tengeri” (Tolbuhin) és egy „földközi-tengeri” (Wilson) tábornok Londonban vitassa meg a feltételeket. Eden sürgette a gyors cselekvést, mert „minden perc késlekedés kárt okoz a szövetséges ügynek”.⁶³

A külügyminiszterek vitája Bulgária esetében élesedett ki. Angol részről a Bulgáriával szembeni hároméves hadviselésükre, szovjet részről Bulgária fekete-tengeri hatalmi státusára hivatkoztak, ami érintette geostratégiai hely-

⁶¹ O. A. Rzsesevskii: ОПЕРАЦИЯ „ТОЛСТОЙ”. ВИЗИТ У. ЧЕРЧИЛЛЯ В МОСКВУ В ОКТЯБРЕ 1944 г. Operacia „Tolstoi”. Vizit W. Churchillja v Moskvu v oktyabre 1944. g. Novaia i noveisaia istoria 2003. No. 10.

⁶² NARA RG 43. Records of the European Advisory Commission and of Philip E. Mosely US Political Advisor thereto

⁶³ O. A. Rzsesevskii: ОПЕРАЦИЯ „ТОЛСТОЙ”. ВИЗИТ У. ЧЕРЧИЛЛЯ В МОСКВУ В ОКТЯБРЕ 1944 г. Operacia „Tolstoi”. Vizit W. Churchillja v Moskvu v oktyabre 1944. g. Novaia i noveisaia istoria 2003. No. 10.

zetüket. Molotov érdektelenségét nyilvánította ki Görögországgal szemben, a Földközi-tenger térségében. Elvárta, hogy Nagy-Britannia engedje át a vezető szerepet a Szovjetuniónak, és hasonló nyilatkozatot tegyen a Fekete-tenger és Bulgária vonatkozásában. Eden elismerte, hogy „alig érdekeltek” Bulgáriában, a Fekete-tenger pedig nem más, mint egy „szovjet tavacska”. A kölcsönösen megnyugtató nyilatkozatok dacára egyedül a Jugoszláviával szembeni közös politika alakításában közeledett a két külügyminiszter álláspontja egymáshoz.⁶⁴

Molotov 1944. október 11-én elfogadta a Szövetséges Ellenőrző Bizottság amerikai formuláját Bulgáriára (ezt 80%-os befolyás valóra váltásaként értelmezte) és Magyarországra nézve. Szófiában és Budapesten a háború alatti „szovjet” ellenőrző bizottság az ellenségeskedések befejezésével „szövetségessé” alakult volna. A legfontosabb angol követelésnek is eleget tettek: a bolgár fegyverszünet előfeltételeként a megszállt területekről kivonulást szabták meg. Tolbuhin marsall megparancsolta, hogy azonnal hagyják el a bolgár egységek az Égei-tenger mellékét, vagyis a görögországi Kelet-Trákiát és Dél-Macedóniát. A hadiparancsot – ugyanúgy, ahogy Finnország esetében – nyilvánosságra hozták. Visinszkij, Guszev⁶⁵ és Archibald Clark-Kerr dolgozta ki a bolgár kapituláció részleteit. Az angol–szovjet külügyminiszteri tárgyalás ezen a pontján kapcsolódott be a munkálatokba megfigyelőként Averell Harriman amerikai nagykövet, aki a Kreml lefüggönyözött termében egy roppant elégedett Antony Edent talált.

Mielőtt visszatérnék az október 11-i tárgyalás ismertetésére, érdemes egy pillanatra elidőzni a „százalékos alku” értékelésénél. Eden – éppúgy, ahogy egy évvel korábban az Európai Tanácsadó Bizottság megalapításánál Moszkvában – úgy érezte, hogy fényes „diplomáciai győzelmet” aratott. A szovjetek parancsolták ki a bolgár csapatokat Görögországból. Ezenfelül a háború után Szófiában a Szövetséges Ellenőrző Bizottság *egyenjogú* tagokkal fog működni. A fegyverszünetet a földközi-tengeri szövetséges főparancsnok nevében aláírja Wilson tábornok is. A tárgyalásokat az Európai Tanácsadó Bizottság fórumán fejezik be. A bolgár fegyverszünetet az amerikai képviselővel együtt véglegesítik, sőt mi több, a külügyi népbiztostól ígéretet kapott a londoni bizottság munkájának élénkítésére is. A Bulgária esetében elért 20% angol befolyás kétségtelenül többet jelent, mint a román 10%. Az engedmény értékét növelte, hogy eredetileg maga Sztálin jelentette be Bulgária esetében 90%-os érdekeltségüket. Ezt sikerült lealkudni 80%-ra. Eden évtizedekkel később úgy emlékezett, „szinte minden pontban *elértük azt, amit akartunk*”,⁶⁶ vagyis „céljaink 90%-át”.⁶⁷ Még ebben az értékelésben is átütött a százalékos alku szelleme, noha egyébiránt a tárgyaláson az angol külügyminiszter alig és kelleetlenül „számháborúzott”. Nem így Molotov, aki az első tárgyalási napon mindenáron a Gazda⁶⁸ bolgár 90%-os szovjet részesedését, a magyar esetben pedig a 75%-ot erőltette. A szovjet

⁶⁴ PREM 3-434/12, 8368

⁶⁵ Londonból Moszkvába rendelték az angol–szovjet tárgyalások idejére.

⁶⁶ we obtained what we wanted on almost all points

⁶⁷ Anthony Eden: *The memoirs of Anthony Eden, Earl of Avon. 2. The Reckoning.* Houghton Mifflin Company, Boston, 1965, 481–487.

⁶⁸ Хозяин – Sztálint a szovjet „vezető kör”, a пяторка tagjai, vagyis Vjacseslav Molotov, Lavrentyij Berija, Anastas Mikojan, Georgij Malenkov nevezték így.

kormány szabad kezet kapott Romániában, a háború alatt Bulgáriában és Magyarországon is. Románia és Görögország sorsa összekötődött. Sztálin olvasatában, az egyezmény alapján legalábbis azt tehette Bukarestben, amit az angolok Athénban. A bolgár – és később a magyar – fegyverszünetbe a Szövetséges Ellenőrző Bizottság azonos formulája került be. Szófiában – és Budapesten – a háború után elvileg az amerikai és az angol katonai misszió tagjai a szovjetekkel egyenlő alapon szólhattak volna bele az ügyekbe.

Churchill és Eden fellelkesülten tértek vissza Moszkvából Londonba. A Sztálinnal való személyes találkozót követően a remény újabb hulláma öntötte el a nyugati szövetségeseket. Az együttműködés jövőjét újra derűlátóan szemlélték. Még elméletet is kovácsoltak ebből, miszerint a „kompromisszumokra hajló Sztálint” a politikai bizottság és hadvezetés „keményvonalasai” tartják sakkban. A magas szintű, személyes találkozók ezt az akadályt háritották el az együttműködés útjából. A Foreign Office igazolva látta politikáját. Pierson Dixon, Eden titkára az uralkodó felfogást úgy összegezte, hogy „a jó viszony kialakítása a szövetséges vezetők között könnyebbé teheti a megoldatlan nehézségek kezelését”.⁶⁹ A State Department a bolgár megadási okmány Moszkvában kidolgozott szövegét vita nélkül fogadta el.⁷⁰ Visinszkij Moszkvában szinte óránként sürgette George Kennant, az amerikai ügyvivőt, hogy központja beleegyezését mihamarabb nyerje el a kapituláció aláírásához.⁷¹ Az Európai Tanácsadó Bizottság 1944. október 22-i londoni ülésén John Winant nagykövet és Philip E. Mosely nem akadékoskodott többé a „szovjet–angol” fegyverszüneti egyezmény véglegesítésénél.⁷² Molotov már másnap, október 23-án a Kremlbe hívta Archibald Clark-Kerr angol nagykövetet és Kennan amerikai ügyvivőt, hogy a bolgár delegációnak mielőbb aláírásra átadhassák az okmányt. Október 26-án, be sem várva, hogy a jugoszláv és a görög kormány megismerhesse a fegyverszüneti egyezmény szövegét, az okmányt átadták a legyőzött állam képviselőinek. Petko Stainov bolgár külügyminiszter tüstént, változtatás és vita nélkül fogadta el a kapitulációs okmányt, „köszönését és háláját” nyilvánította Sztálinnak és Titónak. Tolbuhin marsall a szovjet és Gammell angol tábornok a földközi-tengeri szövetséges főparancsnokság nevében október 27-ről 28-ra virradó éjszaka a Kremlben aláírta a fegyverszünetet.⁷³

Sztálin és Molotov az egyezség⁷⁴ rájuk eső részét, Bulgária „megrendszabályozását” Moszkva fennhatóságának elismertetésére használta. A külügyi népbiztos úgy hajtotta Bulgáriát a szigorú fegyverszünet jármába, hogy közben elérte: a népfrontos kormány Moszkvához forduljon a nyugati szövetségesekkel szemben védelemért és tanácsért. A bolgár fegyverszüneti delegáció október

⁶⁹ *The Foreign Office and the Kremlin. British Documents on Anglo-Soviet Relations 1941–1945.* Szerk. és a bevezető tanulmányt írta: Graham Ross, Cambridge, 1984, 47.

⁷⁰ NARA RG 59, 740.00119 E. W./10-1844

⁷¹ Az amerikai kormány határozottan ellenezte a jóvátétel fizetését. Uo. 740.00119 E.W./10-2144

⁷² NARA RG 43. Records of the European Advisory Commission and of Philip E. Mosely US Political Advisor thereto

⁷³ NARA RG 59, 740.00119 E.W./10-2844

⁷⁴ arrangement

17-én érkezett Moszkvába. Az aláírásra a szovjet fővárosban a bolgár küldöttség – akárcsak a román és a finn, majd később a magyar – több mint tíz napot várakozott. A külügyi népbiztos – a még ott tartózkodó angol küldöttséggel való megbeszéléseit követően – az éjszaka közepén fogadta a legyőzött állam képviselőit. Sztainov külügyminiszter megígérte Molotovnak, hogy Bulgária helyrehozza a szövetségesekkel szemben elkövetett „hibáit”. A külügyi népbiztos figyelmeztette, hogy a Három Nagy kénytelen eleget tenni Szerbiának és Görögországnak, megbüntetni Bulgáriát. A súlyos fegyverszünet szigorú végrehajtását Bulgáriának vállalnia kell. Az angol kormány ádáz ellensége a „jelenlegi bolgár rendszernek”. Ezzel szemben a Szovjetunió védelmébe veszi az új, bolgár demokráciát. Molotov „elárulta” a bolgár delegációnak, hogy Wilson tábornok, a földközi-tengeri szövetséges főparancsnok az egész bolgár hadsereg teljes leszerelésére törekszik. Sztálin viszont ragaszkodik ahhoz, hogy Bulgária kivesse a részét a németellenes harcból. A külügyi népbiztos biztosította Sztainovot arról, hogy „senkinek sem lesz joga Bulgária belügyeibe avatkozni”. Molotov még azt is kilátásba helyezte, hogy a bolgár ügyet Londonban és Washingtonban is képviselik: „Megpróbálják szövetségeseket rávenni arra, hogy ne bánjanak rosszabbul Bulgáriával, mint Romániával és Finnországgal. Nem lesz könnyű dolguk, mivel a külvilág Oroszországot azonosítja Bulgáriával.” Petko Sztainov hálálkodásában odáig ment, hogy kijelentette: „Bulgária Oroszország leánya.”⁷⁵ Molotov a Gazda (Sztálin) nevében igyekezett megnyugtatni a Moszkva protektorátusa alá vont a legyőzött állam képviselőjét: „A Vörös Hadsereg a békeszerződés megkötéséig, de legalább a Németország elleni háború befejezéséig Bulgáriában marad; Dél-Dobrudzsát megtarthatják.” A külügyi népbiztos ugyanakkor azt elfelejtette Sztainovnak megemlíteni, hogy Románia a területéről az 1944. szeptember 12-én aláírt fegyverszüneti egyezményben már amúgy is lemondott. Sztálin ezzel egy időben megtiltotta a bolgár kormánynak, hogy a görög kommunista partizánokat fegyverrel támogassa.⁷⁶

A mérleget Averell Harriman amerikai nagykövet, az „alku” közvetett tanúja vonta meg 1945 decemberében, egy újabb külügyminiszteri találkozáskor: „a bekövetkező események lényegében változtatták meg az elért egyez-

⁷⁵ *Stalin i bolgarskija politika* (Sztálin és a bolgár politika), szerk: Anton Vekov, Szófia, 2002, 184–192. Lásd még: Michael M. Boll: *The Cold War in the Balkans* (Kentucky, 1984); Miller, Marshall Lee: *Bulgaria during the Second World War*. Stanford University Press, CA, 1975.; Sopov, Petr Serev: *Bulgaria viv vnisnata politika na SAS 1941–1944 godina*. Sofia, 1981; Stojan Pintev: *Bulgaria v anglijskata politika ot moskovskogo peremirie do potsdamkata konferencia* (Bulgária és az angol politika a moszkvai fegyverszünetről a potsdami konferenciáig), 1982, Szófia; Racsev, Sztojan: *Churchill, Bulgaria i Balkanite (1939–1945)*, Szófia, 1998, 183.; Ivanka Nedeva, Pintev, Sztojan: *Bulgarskata juzsna granica i mirnij dogovor c Bulgaria (septemvri 1944–februari 1947)*; Pintev, Sztojan: *Bulgária déli határa és a békeszerződés Bulgáriával 1944/9–1947/2.*; Pintev, Sztojan: *Anglia és Sztojcsó Musanov kairói küldetése*, Vekove 1981/5: *Bulgaro-amerikanski odnosenija. In Bulgaria coc vtorata svetovna vojna. Bolgár–amerikai kapcsolatok 1944–1947*, Szófia, 1989; Todorov, Ivo: *A nyugati nagyhatalmak koncepciói a Balkán háború utáni átalakításáról*, 1979; Ognyanov, Ljubomir: *Diplomacia na Sovremena Bulgaria*, Sumen, 2006.

⁷⁶ *Stalin i bolgarskija politika*. Szófia, 2002, 185–191.

ségeket” – állapította meg.⁷⁷ A „százalékos egyezményt” London és Moszkva különbözően „olvasta”.⁷⁸ Paasikivi, a veterán finn politikus jól ismerte a szovjet vezetőket, a tartui békétől kezdve részt vett az összes fontos kétoldalú tárgyaláson, 1941 júniusáig moszkvai nagykövetségként is szolgált. Több mint ötvenszer találkozott a Szovjetunió vezetőivel. Megfigyelte, hogy Sztálin és Molotov „rendkívül magas árat kértek azért, amit egyébként is megtettek volna”. Ez teljes mértékben illett az angol miniszterelnökkel kötött „százalékos” meg egyezésükre.⁷⁹ A Gazda ugyanis az angol küldöttség Moszkvába érkezése előtt utasította Dimitrovot Trákia és Macedónia kiürítésére. Azzal indokolta döntését, hogy „az akkori nemzetközi körülmények között *nem lehet Trákiát Bulgáriának adni*”.⁸⁰ Sztálin a görög kommunisták támogatásától is elállt, *mielőtt* az angol miniszterelnökkel találkozott volna.⁸¹ Moszkva tapasztalati úton, szövetségese magatartásához mérve alakította politikáját. Paasikivi más vonatkozásban is jó megfigyelőnek bizonyult: Sztálint és Molotovot nem az érdekelte, a tárgyaláson mit mondanak, hanem kizárólag a kész tények.⁸²

Jugoszláviában fordítva alakult a helyzet. Sztálin 1944 szeptemberében, Tito moszkvai látogatásakor egyetértett Bulgária délszláv föderációhoz való csatlakozásával. 1945. januárban viszont a Foreign Office tiltakozásának hatására maga a Gazda vetette le a bolgár–macedón–délszláv államszövetség megalakítását a napirendről, nehogy Nagy-Britanniával kerüljön szembe. London úgy tartotta, hogy a győztes jugoszlávokhoz való csatlakozással Bulgária megszabadulna veresége következményeitől.⁸³ Sztálin viszont a délszláv szövetség támogatásáról való lemondást azzal ellensúlyozta, hogy előkészületeket tett Bulgáriában az ellenzék kormányból való kizárására, az angolbarát Gemeto Dimitrov száműzetésére.

A moszkvai kapitulációs okmány aláírása a bolgár társadalom számára nem a háború végét, hanem kezdetét jelentette. A bolgár hadsereg szerbiai és magyarországi harcmezőkön vérzett el. A cári rendszert valósággal lefejezték a fegyverszünet háborús bűnösségi cikkelye alapján, a régenstanács tagjait, a kormányok minisztereit, a Nemzetgyűlés képviselőit kivégezték. Forradalmi, rögtönítélő bíráskodással kétezer halálos ítéletet hoztak, többet, mint egész Európában, húsz ezer embert ért utol a „népítélet”. Bulgáriát a szovjet „protektor” manőverezte bele a „visszaszerzett” területek átengedésébe. A békeszerződés életbelépéséig, 1947 végéig az ország a Vörös Hadsereg megszállása alá került. Bulgária Görögországgal és Törökországgal szemben szovjet előretolt támaszponttá, hidegháborús frontországgá vált. Ez azonban már egy másik történet...

⁷⁷ PREM 3-434/12, 8368, Harriman 1945. december 16-i feljegyzése James Byrnes külügyminiszternek. (Kiemelés tőlem – F. M.)

⁷⁸ Bedell Smith amerikai tábornok kifejezése

⁷⁹ FRUS 1941. Vol. 1. 30. Steinhardt 1941. május 27-i távirata.

⁸⁰ *Stalin i bolgarskija politika (Sztálin és a bolgár politika)*, szerk: Anton Vekov, Szófia, 2002, 189. (Kiemelés tőlem – F. M.)

⁸¹ *The Foreign Office and the Kremlin. British Documents on Anglo-Soviet Relations 1941–1945.* Szerk. és a bevezető tanulmányt írta: Graham Ross, Cambridge, 1984, 47.

⁸² Fait accompli

⁸³ FO 371. 43649 The Macedonian Question and the Free Macedonian Movement, FO 371. 48217 Soviet policy in the Balkans: situation in S.-E. Europe

Felsőzsolca

A 7300 lakosú város Borsod-Abaúj-Zemplén megye középső részén, a Sajó folyó bal partján fekszik. A település a megye egyik legfontosabb közlekedési csomópontjában, az M30-as autópálya, a 3-as és 37-es számú főutak találkozásánál, a megyeszékhelytől mindössze egy kilométerre keletre fekszik. Vasútállomása a Miskolc–Nyíregyháza, illetve a Felsőzsolca–Hidasnémeti vonal mentén található.

Ez a kitűnő fekvésű, három folyó – a Sajó, a Bódva és a Hernád – völgyének egybenyílásánál, az Alföld és az Északi-középhegység határán elterülő vidék, mint a Várdombon előkerült leletek is bizonyítják, már az újkőkor óta otthont ad az emberi közösségeknek. Első írásos említése 1281-ből származik. A XIV. században a megye egyik jelentős, virágzó települése volt. Fejlődését az 1544-es török pusztítás törte meg. 1564-ben került a Rákóczi-család tulajdonába, később a Dörtyek és a Szirmayak birtokolták. Az 1848–49-es szabadságharc idején súlyos harcok folytak a környékén. A XIX. század második felének gazdasági fellendülése, az iparosodó, közeli nagyváros, Miskolc, kedvező körülményeket teremtett fejlődésének. Néhány évtized alatt lakosainak száma a többszörösére növekedett, felépültek új templomai, intézményei, egyre többen az iparban és a kereskedelemben találtak megélhetést.

A folyamat 1945 után is folytatódott. A megyeszékhelyen munkahelyet keresők közül sokan itt találtak új otthonra. A Sajó mint természetes határ segítette elkerülni Felsőzsolca beolvadását Miskolcba, megőrizve ezzel önállóságát.

A város fejlődésének záloga a mindenkori nyitottsága volt, mellyel befogadta a közeli és távolabbi településekről ideköltöző családokat, akik rövid idő alatt beilleszkedtek.

A település 1997. július 1-jén városi rangot kapott, ezzel együtt sikerült a település értékeinek megőrzése mellett a kisvárosi jelleget tükröző, a kellemes lakókörnyezetet és a harmonikus polgári életmód biztosítását szolgáló fejlesztéseket folytatni.

A városban élőkre mindig is jellemző volt az összefogás, az önazonosság keresése. Ennek egyik legkézenfekvőbb jele a településen működő civil szervezetek sokasága, ténykedésük a sporton keresztül a kulturális értékek megtartásán túl az értékek őrzésére és közvetítésére is kiterjed.

2002-ben egy maroknyi, de annál lelkesebb bolgár nemzetiségű lakos gondolta úgy, hogy önkormányzati keretek között kívánja a továbbiakban megerősíteni és továbbvinni a bolgár hagyományos kulturális értékeket, összefogni a településen élő bolgárokat.

A bolgár emlékmű

Ennek egyik legjelentősebb állomása volt 2005 októberében az országban elsőként Felsőzsolcán felállított zsűrizett emlékmű, mely az öntözéses zöldségtermesztést meghonosító bolgárkertészek előtti tiszteletre, a magyar és a bolgár nép közös őstörténeti gyökereire utal. Az ünnep jelentősége túlmutat a település határain, hiszen országos szintű rendezvény lett a bolgárság körében. A rendezvény az országos önkormányzat kulturális tervében is szerepel, illetve ezen a Magyarországon élő bolgárok és bolgár szervezetek nagy száma képviselteti magát. Ugyanakkor más nemzetiségek, felsőzsolcaiak, civil szervezetek, de a megyében élők is képviseltetik magukat. A megemlékezésen részt vesz a bulgáriai Draganovo község delegációja és polgármestere, akivel 2008-ban írt alá városunk polgármestere testvérvárosi megállapodást.

A bolgár kisebbségi önkormányzat számára fontos a nyitottság, hogy nemzeti és kulturális kincseit bárki megismerhesse, merítsen és építsen belőle. Fontos a bolgárok és magyarok közötti kapcsolatok kialakítása, kulturális „hidak” építése és folyamatos fenntartása. Az eddigi nyolc év alatt sikerült olyan bolgár közösséget létrehozni Felsőzsolcán, melyet nemcsak lakóhelyükön, illetve a megyében, de az országban is ismernek és elismernek.

Jeles ünnepeik: Bulgária felszabadulási ünnepe, a szláv írásbeliség napja, a bolgár kultúra napja és a „Dömötör-nap” – (Dimitar den), a bolgárkertészek napja – kiemelt események, hiszen minden esetben nagy érdeklődés kíséri a rendezvényeket.

Kiváló művészek teszik színessé és emlékezetessé programjaikat: például a Jantra néptáncegyüttes, Roszica néptáncegyüttes, Pravo zenekar, Söndörgő együttes, Nikola Parov, Herczku Ágnes énekes.

Munkánk elismerését jelzi a Felsőzsolca város képviselő-testületével kialakított rendkívül jó kapcsolat is. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy a számukra oly fontos szobornak a város legnevezetesebb épülete – a Bárczay-kastély – előkertje adott helyet, azon család volt lakóhelyén, amely támogatta, segítette a bolgár közösség létrejöttét a településen.

A közel tíz év alatt az egyik legfiatalabb és legkisebb nemzetiség a város kulturális életében is kiemelkedő szerepet töltött be. Szervezésében számos rendezvényen, kiállításon, koncerten vehetett részt bolgár és magyar közönség.

Felsőzsolca Város Bolgár Kisebbségi Önkormányzata felismerte, hogy ez a kultúráközvetítés nem öncélú, a közösség érdekeit szolgáló, azt szem előtt tartó, az ősoktól kapott értékeket közvetíteni és ápolni tudó közösségé kell válniuk. Összetartó

és egymást segítő a bolgár nemzetiség, mely itt, az új hazában, Magyarországon otthonra lelt, a közösség szerves részévé vált. Önkormányzatisága hozzásegítette ahhoz, hogy önazonosságát nem feledve ápolja hagyományait, megőrizze értékeit, bemutassa történelmét.

Vaszil Levszki szavaival: „Ha Bulgáriáról van szó, az idő bennünk van, mi meg az időben, ő alakít bennünket és mi őt.”

A Bárczay-kastély

Jávorszki Klára

E számunk szerzői

- Balkanszki Nenko** (1977) – festőművész, Budapest
- Bertalan Tivadar** (1930) – festő, grafikus, író, díszlettervező, Budapest
- Biljarszki Emil** (1967) – zenész, zeneszerző, producer, Budapest
- Bognár Antal** (1951) – író, szerkesztő, Budapest
- Bognár Szilvia** (1977) – néprajzos, népdal-énekes, Budapest
- Boikliev Dimo** (1903–?) egyetemi oktató, fordító
- Bozukova Zsenja** (1976) – festőművész, Budapest
- Bűdy Géza** vállalkozási tanácsadó, Budapest
- Bűdnyé Zafirova Liliana** koreográfus, Budapest
- Doncsev Antoni** (1949) – szobrász, Budapest
- Doncsev Toso** (1944) – író, műfordító, szociológus, Budapest
- Erős Kinga** (1977) – író, kritikus, szerkesztő, Budapest
- Faludy György** (1910–2006)
- Filippinyi Éva** szerkesztő, riporter, Budapest
- Fülöp Mihály** (1953) – egyetemi tanár, Budapest
- Gadzokova Kraszimira** (1973) – tolmács, fordító, Budapest
- Gendova Miroljuba** (1956) – festőművész, Budapest
- Gergely Ágnes** (1933) – költő, író, műfordító, esszéista, Budapest
- Hadzsikosztova Gabriella** (1963) – színész-énekes, Budapest
- Hargitainé Szimeonova Rajna** (1947) – filológus, könyvtáros, Budapest
- Herczku Ágnes** (1975) – énekes, Budapest
- Gencso Hrisztozov** (1940) – bolgár költő, műfordító, Haszkovo/Kiskunfélegyháza
- Sztefka Hruszanova** bölcsész, műfordító és bibliográfus, Szófia
- Izsák Katalin** előadóművész, tanár, Kecs-kemét
- Jávorszki Klára** (1974) – köztisztviselő, Felsőzsolca
- Juricskayné Szabeva Aszja** (1952) – néprajzkutató, Budapest
- Katus Elvira** (1950) – egyetemi adjunktus, Budapest
- Kiss Benedek** (1943) – költő, műfordító, Budapest
- Kjoszeva Szvetla** (1955) – szerkesztő, műfordító, Budapest
- Kneisz Eszter** (1958) – gobelinművész, Budapest
- Kozsuharov Ognjan** (1952) – szobrász, Budapest
- Krasztev Péter** (1965) – irodalomtörténész, szerkesztő, műfordító, Budapest
- Georgi Krumov** (1933–2004) – író, műfordító
- Julija Krumova** (1962) – bölcsész, műfordító, Szófia
- Szolomon Kujumdzijszki** (1925) – nyugdíjas építészmérnök, Szófia
- Latorcai Csaba** (1976) – jogász, teológus, levéltáros, helyettes államtitkár (KIM), Budapest
- Lukács Péter** (1974) – építész, Leányfalu
- Maevszka-Konc Borjana** (1960) – gobelinművész, Budapest
- Marinova Petranka Ivanova** vállalkozó, Budapest
- Miskédi Szandra** (1984) – nemzetközi referens, Budapest
- Nackina Elizaveta** előadó, Budapest
- Nagy László** (1925–1978)
- Nagy Márta** (1953) – művészettörténész-bizantológus, egyetemi docens, Debrecen
- Navratil Andrea** (1978) – ökológus, népdalénekes, Budapest
- Németh István Péter** (1960) – könyvtáros, költő, irodalomtörténész, Tapolca
- Némethné Valeva Petja** tolmács-fordító, idegenvezető

– Te állat – rángatott a fal mellett Vaderna –, ezek megettek volna bennünket! Hogy jutott eszedbe kikezdeni azzal a lánnyal? – Nem kezdtem ki – vakogtam –, azt sem tudom, mi történt. – Szex, te hülye, az történt – röhögte el magát Vaderna –, ma szexeltünk is egyet végre, és... fizetés nélkül távoztunk a tett színhelyéről. – Feküdtünk a folyosó olajzöld szőnyegén, és röhögtünk, ki tudja, meddig, rázott bennünket a hideglelés röhögés.

A történet szereplői közül az egyik halott. Talán a harmadik is, ha nem, akkor is mára nyilván tisztos családanya, nagyanya, és hálószobájában ott lóg a Megváltó képe. Az alkalmi, őszbe csavarodott szakállú Jézus Krisztus meg Békéscsaba felé zötyög egy IC-nek hazudott vicinálison, és azon töpreng, ha Szófia, akkor miért ez a történet jut az eszébe, amikor – és azóta – annyi minden más is történt már ott is vele...

Zalán Tibor

Oláh Annamária (1987) – énekes, zeneszerző, táncos, Budapest

Orosz Klaudia (1954) – jelmez- és bábtervező, Budapest

Palya Bea (1976) – népdalénekes, előadóművész, író, Budapest

M. Pandur Julianna (1931) – bolgár filológus, adjunktus, Pilisborosjenő

Nikola Parov (1960) – muzsikus, zeneszerző, producer, Budapest

Pósa Zoltán (1948) – író, költő, szerkesztő, Budapest

Rónai-Kupenova Tanya kommunikációs előadó, Budapest

Rózsa Andre (1941–1995)

Ruszev Roszen (1946) – képzőművész, Budapest

Sal Antal írói álnév

Sebő Ferenc (1947) – előadóművész, zeneszerző, Budapest

Szalai Lajos (1947) – nyelvész, műfordító, Budapest

Szalóki Ági énekes, Budapest

Szárencsev Károly (1960) – festőművész, Budapest/Szófia

Szepesi Attila (1942) – költő, szerkesztő, Budapest

Szondi György (1946) – szerkesztő, műfordító, irodalomtörténész, Budapest

Sztojcssev Szvetoszláv (1959) – újságíró, Békéscsaba

Troján Tünde polonista, újságíró, tolmács, Budapest

Ullmann Katalin (1970) – keramikus, Szentendre

Penka Vátova (1959) – bolgár irodalomtörténész, költő, Szófia

Veress Miklós (1942) – költő, műfordító, író, esszéista, Budapest

Vladimirova Milena (1974) – textiltervező iparművész, Budapest

Zalán Tibor (1954) – költő, író, drámaíró, Budapest

Zdravkova Szezska orvos, Budapest

Tih bjal Dunav

„Mi Önöket, magyarországi bolgár művészeket a második hazájuk kulturális élete részeinek tekintjük, nem kizárva ugyanakkor, hogy egyidejűleg az óhaza művészetének a vérkeringésébe hasonlóképpen bekapcsolódhassanak. Köszönjük azt a sajátos színt, amellyel a hazai néptánc pallettáját gazdagítják, és azt a hídépítést, amelyet Bulgária, más országok bolgársága és a nagyvilág felé megvalósítanak.” (Latorcai Csaba)

„Apám meséi, mondái életre keltek, és közben gyermekből kamasszá értem: felfedeztem magamnak Bulgáriát, őseim honát.” (Doncsev Toso)

„A gyerekek szeretetét Bulgária iránt a bolgár irodalmon keresztül kell elérni. (...) Érezzék a szépséget és az erőt, a szavak mágiáját. Szeretnénk minél több gyerek érdeklődését felkelteni a színház, a művészet iránt. Hogy tudják, többféle művészet van, legyenek nyitottak. Mert ma nagyon lélektelen korban élünk...” (Hadzsikosztova Gabriella)

„Iszonyú mennyiségű szöveg feküdt előttem, emlékszem is egy népdal néhány sorára: »Azt mondják, hogy úgy van, / szép dolog a csók, / lányok a bokúrban / szerelem szép csábjelét adjók.« Itt az adjók a csókra rímel. Ennél csak egy Botev-strófában talákoztam szenzációsabb rímmel: »Le veletek, ti papokok, / ti görögkeleti állatokok, / miattatok van minálunk / rettenetes állapotok.«” (Faludy György)

„Szenvedélyem lett a bolgár zene. Mentem Bulgáriába, a piacon minden kazettát megvettem, aminek a borítóján volt valami népi motívum, ott-hon meg befaltam őket.” (Palya Bea)

„Eden elismerte, hogy »alig érdekelték« Bulgáriában, a Fekete-tenger pedig nem más, mint egy »szovjet tavacska«.” (Fülöp Mihály)

Ára: 650 Ft. Előfizetés: 5000 Ft.

Előfizethető személyesen valamennyi postán és a kézbesítőknél, a Magyar Posta Zrt.

(1) 303-3440-es faxszámán, a hirlapelofizetes@posta.hu e-mail-címen, valamint a szerkesztőségben.

A Napút elérhető az interneten: <http://www.napkut.hu>

Számlaszám: OTP 11713005-20381185

A folyóiratot az

nka
Nemzeti Kulturális Alap

és a Közigazgatási és Igazságügyi
Minisztérium Nemzetiségi és Civil
Kapcsolatokért Felelős Helyettes
Államtitkársága támogatja.